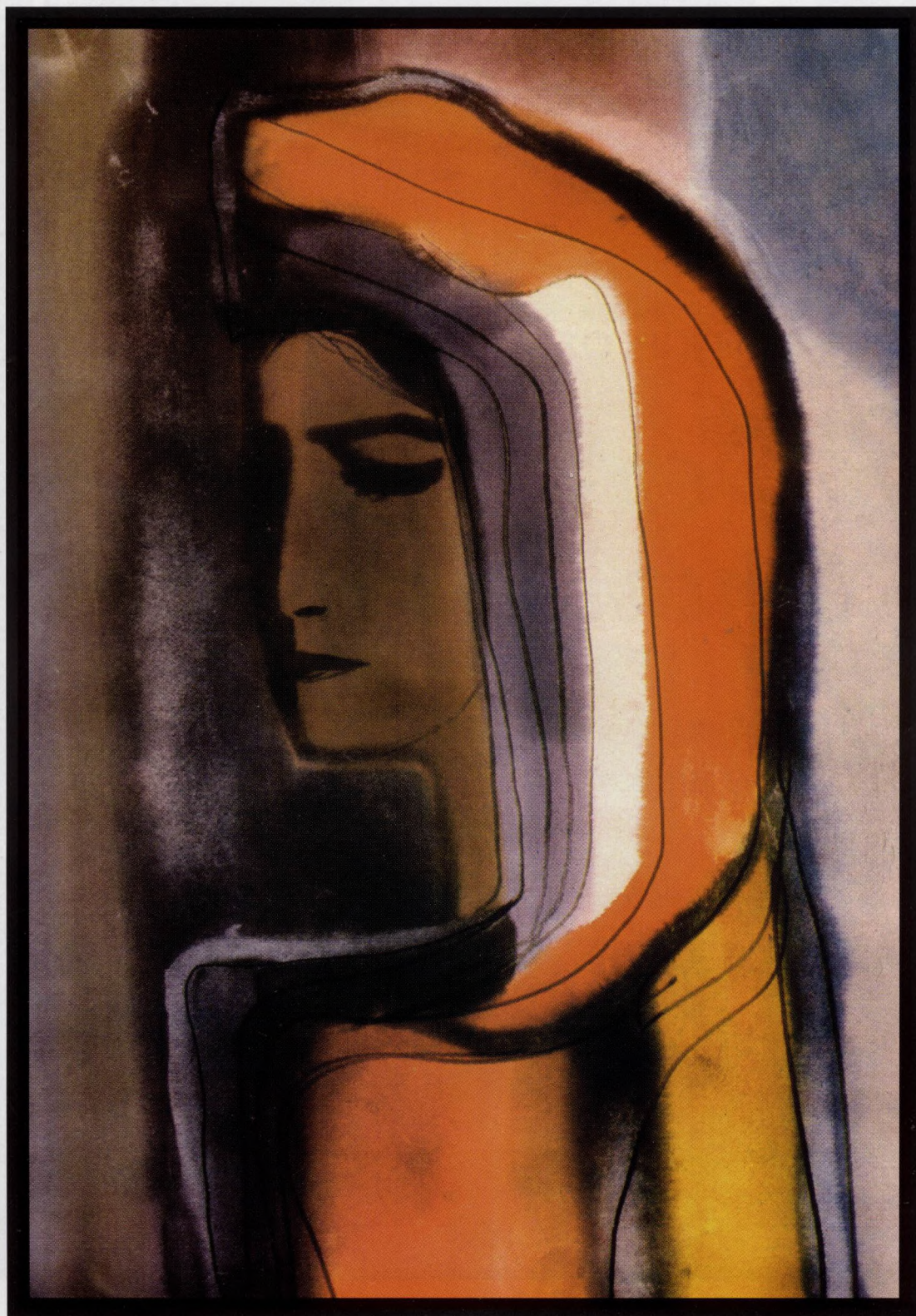

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Οκτώβριος 2005 • τεύχος 137 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Οκτώβριος 2005
τεύχος 137 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τούς συνδρομητές του
έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
Κωδικός: 1572
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Κόμμα Ευρωπαϊκής Άριστεράς	5
Νίκος Προκόβας, Τό τσουνάμι τής ανάπτυξης θά πνίξει τήν Μαύρη Ήπειρο	7
Κατερίνα Λαμπρινού, «Άντι-ρουμελιώτικα»	10
Μαρίνα Κόντη, Hubert Sauper, «Ό εφιάλτης του Δαρβίνου»	12
Ίουλίτ Σκουνάκη, «Τί νά τά κάνω τά τραγούδια σας είναι πολύ ζαχαρωμένα»	15
<hr/>	
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Συνασπισμός: Ή «αύτοκτονική έπιλογή»	17
Γιώργος Μαργαρίτης, Ίράκ. Οι δύο χιλιάδες νεκροί Άμερικανοί	22
Θανάσης Άλεξίου, Ή «κοινωνία τής γνώσης» ώς μετα-καπιταλιστική κοινωνία	24
Έλένη Άνδριάκαινα, Ίατρικοποίηση. Άπό τή σωτηρία τής ψυχής στή θεραπεία του σώματος	30
Άριστείδης Μπαλτάς, Ίστορικός χρόνος καί πολιτική συγκυρία	38
Άίζυ Τσιριμώκου, Μέ τή λύρα καί μέ τό λόγο: αύτοβιογραφική διφωνία	44
Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, Οι έπιλογές καί τά «Άπαντα» των αρχαίων Έλλήνων συγγραφέων ..	48
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Γιάννης Ρίτσος: Μικρά άναγνωστικά προβλήματα	52
<hr/>	
Όλγα Σελλά, Κλαούντια Ρούς. Ή δική μου έλεύθερη γερμανική νεολαία	59
Χρήστος Ρουμελιωτάκης, Νίκος Άντωνάτος. Λελυπημένος Αύλος	60
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Για τήν κριτική τής κουλτούρας	62
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	64

Έξώφυλλο: Φρίντριχσον Κούρτ Γιάνοβιτς, Τά ταξίδια μου,
Φύλλο ΙΙΙ, 1981

Κόμμα Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς

Γιά τό Κόμμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, τοῦ ὁποίου τό 1ο συνέδριο ὁργανώθηκε στήν Ἀθήνα μέ τήν ὁργανωτική εὐθύνη τοῦ ΣΥΝ στίς 28-29-30 Ὀκτωβρίου καί τή συμμετοχή 25 εὐρωπαϊκῶν ἀριστερῶν κομμάτων δέν μπορούμε παρά νά χαροῦμε, ὅλοι οἱ ἀριστεροί. Εἶναι πρώτη φορά, μετά ἀπό πολλά, πάρα πολλά χρόνια, πού εὐρωπαϊκές ἀριστερές πολιτικές δυνάμεις παίρνουν τόν σκολιό κι ἀνηφορικό δρόμο νά συνεργασθοῦν, νά προβάλλουν κοινούς πολιτικούς καί κοινωνικούς στόχους, ἕνα κοινό ὄραμα. Μιά καινούργια Διεθνῆς, ἀνέκδοτη; Ἴσως. Ὅταν στό τέλος τῶν ἐργασιῶν ἀκούστηκε (καί τραγουδήθηκε) ὁ παλαιός καί πάντα νέος ὕμνος τῆς Διεθνοῦς (τόσο ἄγνωστος στά καθ' ἡμᾶς) οἱ ἱστορικοί συνειρμοί ἦταν ἀναπόφευκτοι: «Ἦ νάτη μᾶς προσμένει στόν κόσμον ἢ Διεθνῆς», τραγουδισμένη σ' ὅλες τίς εὐρωπαϊκές γλῶσσες —κι ἄς λείπουν ἀκόμη μερικές. Τό πρῶτο βῆμα ἔγινε, εἶναι σημαντικό, κι ἄς μήν συγκεντρώνουν ἀκόμη αὐτά τά 25 εὐρωπαϊκά ἀριστερά κόμματα παρά ἕνα μικρό τμήμα τῶν ἐργαζομένων τῆς Εὐρώπης, τῶν ἀνέργων, τῶν ἀγροτῶν, τῶν ὑπαλλήλων, τῶν συνταξιούχων κι ὄλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν στρωμάτων πρός τά ὁποῖα ἡ κάθε ἀριστερά ἀπευθύνεται. Ἡ κατάκτηση αὐτοῦ τοῦ εὐρύτατου ἀκροατηρίου εἶναι ὁ στόχος καί ταυτόχρονα τό μέσον γιά νά πραγματοποιηθοῦν τά ὄραματα τοῦ Κόμματος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς.

Τό Κόμμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς ἔταξε ὡς κύριους στόχους τήν πάλη κατά τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, τήν εἰρήνη, τό κοινωνικό κράτος, τό δικαίωμα στήν ὑγεία, τή μόρφωση, τήν ἀσφάλιση, τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, τήν ἐνδυνάμωση δημοσίων ὑπηρεσιῶν κ.λπ. (βλέπε τή Διακήρυξη τῶν Ἀθηνῶν, Αὐγή, 1 Νοεμ. 2005). Στόχοι, σίγουρα ἐπίκαιροι, ἀναγκαῖοι, ἐπείγοντες. Καί μιά καί μιλάμε γιά μιά Εὐρωπαϊκή Διεθνή τοῦ μέλλοντός μας εἶναι βέβαιο ὅτι τά προγράμματα τῶν παλαιῶν, τῶν ἱστορικῶν Διεθνῶν δέν προσφέρονται γιά «ξεπατίκιμα». Ἄλλαξαν οἱ καιροί, τά προβλήματα καί οἱ προβληματισμοί. Κι ὕστερα πολλοί ἀπό τούς παλαιούς στόχους ἀποδείχθηκαν οὐτοπικοί κι ἀκατάλληλοι γιά τίς σημερινές πολιτικές εὐαισθησίες. Θά ἦταν δογματικός ἀναχρονισμός ἢ ἐπικαιροποίησή τους. Εἶναι μιά πολύτιμη πείρα κι αὐτό. Ὅστοςο ὑπάρχει «κάτι» ἀπ' τίς παλαιές Διεθνεῖς πού δέν ἔχει ἐκπέσει. Ὁ σοσιαλισμός. Τό πρωταρχικό αὐτό ὄραμα καί στόχος ὄλων τῶν σοσιαλιστῶν παραμένει ἐπίκαιρο. Εἶναι ὁ στόχος πού πρέπει νά αἰμοδοτεῖ ὅλους

τούς ἐπί μέρους σημερινούς στόχους, εἶναι αὐτός πού δίνει νόημα στό αἴτημα, πού ἀνακύπτει ἀπ' ὅλους τούς πόρους, τούς ἀγῶνες καί τίς ἀντιφάσεις τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν: ὅτι δηλαδή ἕνας ἄλλος κόσμος εἶναι ἐφικτός.

Ἡ προοπτική, ταυτόχρονα τοῦ Κοινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κόμματος ἐγγράφεται στόν ὀρίζοντα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης. Ἄν τό «Σύνταγμα» πού προτάθηκε ἐξεμέτρησε τό ζῆν αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ προοπτική καί ἡ ἀνάγκη γιά τήν εὐρωπαϊκή ἐνοποίηση δέν εἶναι μέλημα τῶν ἀριστερῶν. Ἀφοῦ τά Ο-ΧΙ στό «Σύνταγμα» τῶν δημοψηφισμάτων Γαλλίας καί Ὁλλανδίας ἔστειλαν στούς σκουπιδοτενεκέδες τῆς ἱστορίας τό μοντέλο νεοφιλελεύθερης ἐνοποίησης, ἡ Εὐρωπαϊκή Ἀριστερά δέν ἔχει ἄλλο δρόμο ἀπό τό νά ἀναδείξει τίς ἀξίες τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν οἰκουμενικότητα τοῦ σοσιαλιστικοῦ σχεδίου. Καί πάνω ἀπ' ὅλα νά τό ἐκπονήσει. Στή βάση αὐτή θά συμβάλει στή δημιουργία μιᾶς νέας πολιτικῆς καί κοινωνικῆς εὐρωπαϊκῆς συνείδησης πού θά ἐνοποιεῖ πολιτικά τούς εὐρωπαϊκούς λαούς καί θά ἐμπνέονται ἀπό τή σοσιαλιστική προοπτική Ὁ στόχος αὐτός, δηλαδή ἡ ἐπικαιρότητα καί ἡ ἐπικαιροποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, δέν εἶναι μόνο σχολιός κι ἀνηφορικός. Εἶναι ἕνα μεγάλο, ἱστορικῆς ἐμβέλειας, δικαύβευμα. Ὁ δρόμος δέν εἶναι εὐθύγραμμος· δέν παίρνουμε ἀμπάριζα ἀπό τό ΚΕΑ καί τραβάμε ντουγγροῦ γιά τό σοσιαλισμό. Στό δρόμο αὐτό τόν πρωταγωνιστικό ρόλο θά ἔχουν οἱ ἐργαζόμενες μάζες τῆς Εὐρώπης, οἱ πνευματικές τῆς δυνάμεις, πολλαπλές κοινωνικές εὐαισθησίες καί ἰδιαιτερότητες. Ὅ,τι πιό δύσκολο δηλαδή νά συνεννωθεῖ καί νά καρποφορήσει. Εἰδάλλως ἡ προοπτική τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν θά εἶναι παρά ἕνα αὐτοαναφορικό κλείσιμο στόν ναρκισσισμό τῆς «καθαρῆς γραμμῆς». Εἶναι «βρόμικο» πράγμα ὁ σοσιαλισμός καί σ' αὐτή τή «βρόμα» πρέπει ὅλοι νά ἀνακατωθοῦμε ἀφήνοντας στούς ἐκ τῶν προτέρων καί γιά πάντα καθαρόαιμους τήν ὠραία εἰκόνα πού τούς δίνει ὁ καθρέφτης τους.

Ἐμπρός τῆς γῆς οἱ ὄχι καί τόσο κολασμένοι!

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Τό τσουνάμι τῆς ἀνάπτυξης θά πνίξει τὴν Μαύρη Ἡπειρο

Οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ἔχουν ἐπιβάλλει στὰ ἀφρικανικὰ κράτη νὰ ἐφαρμόσουν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ἐξασφαλίζοντάς τους ἔτσι μιά διαρκή ἀθλιότητα: ἡ υἰγεία κι ἡ ἐκπαίδευση ἔπαψαν νὰ εἶναι δωρεάν, τὸ κράτος ἐγκατέλειψε τὴν παραγωγή ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ τὴ διανομὴ νεροῦ, οἱ δρόμοι — ὅσοι ὑπάρχουν — δέν συντηροῦνται, τὰ δημόσια μεταφορικά μέσα ἐξαφανίστηκαν, ἀφήνοντας τὴ θέση τους σὲ ὀρδὲς ἰδιωτικῶν σαραβαλιασμένων αὐτοκινήτων.

Ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ Μαύρη Ἡπειρος εἶναι, ὅπως λένε οἱ οἰκονομολόγοι, ἡ «ἀνάπτυξη». Ὅμως μέ τούς σημερινούς ὅρους ἐξαθλίωσης, χρέους καὶ ἐξάρτησης, αὐτὴ ἡ «ἀνάπτυξη» δέν ἐπιφέρει παρά μόνο τὴ φυσική, ἠθική κι οἰκολογική καταστροφή τῆς ἠπείρου. Ζώντας σὲ συνθῆκες συνεχῶν ἐλλείψεων καὶ παντελοῦς ἀνέχειας, οἱ Ἀφρικανοὶ κάνουν ὅ,τι ἀκριβῶς κάνουν καὶ οἱ φτωχοὶ στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερική: γίνονται ὑπερκαταναλωτικοί. Ἡ ἔλλειψη τοῦ ἀναγκαίου γενεᾶ ἀπληστία γιὰ τὸ περιττό. Ἴδου μερικά παραδείγματα.

Τὰ τρόφιμα εἶναι συχνὰ ἐπικίνδυνα: τὸ Ἰνστιτούτο Παστέρ τοῦ Καμερόν ἀποφάνθηκε ὅτι 83,5% τῶν εἰσαγόμενων πουλερικῶν εἶναι ἀκατάλληλα πρὸς βρῶσιν. Ὅμως ὁ κόσμος τὰ καταναλώνει γιατί ἡ υἰγεινὴ διατροφή εἶναι δευτερεύουσας σημασίας. Τὸ πρωτεῦον εἶναι ἡ κατανάλωση, κατὰ προτίμηση εἰσαγόμενων προϊόντων πού, ὡς γνωστόν, εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὰ ντόπια. Τὰ νάιλον ροῦχα καὶ παπούτσια (πού προέρχονται ἀπὸ δωρεές φιλανθρωπικῶν ὀργανισμῶν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης) πουλιοῦνται καὶ γίνονται ἀνάρπαστα σὲ χῶρες ὅπου ἡ μέση θερμοκρασία ξεπερνάει τοὺς 30°C καὶ ἡ ὑγρασία τὸ 80%. Τὸ πλαστικό δέν ἐπιτρέπει στὸ σῶμα νὰ ἀναπνέει κανονικά κι ἔτσι πολλαπλασιάζονται τὰ δερματικά νοσήματα.

Τὸ κινητὸ τηλέφωνο ἔχει γίνε — κι ἐκεῖ — εἶδος πρώτης ἀνάγκης. Κι ὄχι ἀπλῶς τὸ κινητό, ἀλλὰ τὸ τελευταῖο μοντέλο, τὸ πιό σύγχρονο, κατασκευασμένο στὴν Κίνα, ἄρα φτηνό, τόσο φτηνό ὅσο καὶ μιά κουνουπιέρα πού θά προστατέψει τὰ παιδιά ἀπὸ τὴν ἐλονοσία. Ὅμως, ἡ ἐλονοσία εἶναι μοιραῖο φαινόμενο στὴν Ἀφρική καὶ δέν μπορεῖ νὰ πάει κανεὶς κόντρα στὴ μοίρα...

Στὰ παιδιά, βεβαίως, θά χαρίσουμε ἕνα game boy πού θά ἀντέξει τὸ πολὺ μερικὲς ἐβδομάδες, γιατί κι αὐτὸ ἔχει κατασκευαστεῖ στὴν Κίνα, ἐπίσης ἀπὸ παιδιά κι ἀπὸ πολὺ φτηνά ὑλικά πού ἀντέχουν ἐλάχιστα (ἴσα-ἴσα γιὰ νὰ πα-

ράσχουν τήν αὐταπάτη τῆς ιδιοκτησίας ἀλλά καί τήν ἀνάγκη ἀνανέωσης), ἰδίως στίς συνθῆκες πού χρησιμοποιοῦνται: ζέστη, ὑγρασία, σκόνη... Κι εἶναι προτιμότερο νά ἔχουν τά παιδιά game boy παρά πόσιμο νερό. Κι ἔτσι αὐξάνονται οἱ ἀμοιβαδώσεις καί οἱ γαστρεντερίτιδες.

Στούς δρόμους, οἱ γιγαντιαῖες διαφημίσεις ἔχουν ἀντικαταστήσει τά πανώ πληροφόρησης γιά τήν πρόληψη τῶν ἀσθενειῶν. Λίγοι ἄνθρωποι γνωρίζουν ἀκόμη τίς αἰτίες καί τούς φορεῖς τῶν βασικῶν ἀσθενειῶν πού, λόγω περικοπῶν τῶν κρατικῶν δαπανῶν, ἔπαψαν νά διδάσκονται στά σχολεῖα. Ἡ ἐλπίδα ζωῆς μειώνεται χρόνο μέ τό χρόνο, ὄχι τόσο λόγω τοῦ ἔτητς, ὅπως λένε οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί, ἀλλά κατ' οὐσίαν διότι τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει πρόσβαση στήν ἰατρική μέριμνα.

Ἐδῶ καί 10 χρόνια οἱ μισθοί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων δέν ἔχουν αὐξηθεῖ. Προηγουμένως, εἶχαν διαιρεθεῖ διά τοῦ δύο, μετά τήν ὑποτίμηση τοῦ φράγκου τῆς γαλλόφωνης Ἀφρικῆς (1994). Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι στά νοσοκομεῖα ἡ κατάσταση εἶναι μακάβρια: στό Κογκό Μπραζαβίλ (πρῶην γαλλικό Κογκό), ἡ καισαρική τιμᾶται 45 εὐρώ, πληρωτέα στό νοσοκομεῖο. Στή συνέχεια, κι ἐνόσω ἡ ἐτοιμόγεννη γυναίκα εἶναι στό χειρουργεῖο, ὁ γυναικολόγος, ὁ ἀναισθησιολόγος, οἱ νοσοκόμες, ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον, πηγαίνουν στόν ἄντρα της καί τοῦ ζητᾶνε ἐπιπλέον χρήματα. Τό συνολικό κόστος τῆς καισαρικῆς ἀνέρχεται ἔτσι στά 300 εὐρώ. Μιά γυναίκα στίς 100 πεθαίνει στή γέννα.

Ἡ ἰατρική εἶναι ἀνύπαρκτη, τά μηχανήματα ξεχαρβαλωμένα κι οἱ γιατροί φεύγουν στό ἐξωτερικό. Ἡ ἀσθένεια κι ἡ ἀντιμετώπισή της ἐπαφίονται πλέον στό πεπρωμένο – στήν καλύτερη περίπτωση. Στή χειρότερη, ἀνατίθενται σέ διάφορους γκουρού καί σέ σέκτες, κυρίως βορειοαμερικανικῆς προέλευσης.

Καταχρεωμένοι στούς τοκογλύφους, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἐγκαταλείψει κάθε ἔννοια ἠθικῆς. Τά σχολεῖα ἔχουν ἔλλειψη δασκάλων (οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοί ἔχουν ἐπιβάλει μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων). Ἡ μισθωτή ἐργασία δέν ἀποφέρει τά πρὸς τό ζῆν καί ἄρα ἀπαξιώνεται σέ σύγκριση μέ τίς κομπίνες καί τό παράνομο ἐμπόριο πού ἐπιτρέπουν στούς διάφορους ἀλλῆτες (ἀλλῆτες τῆς γειτονιάς ἢ τοῦ ἐπίσημου κράτους) νά βγάλουν λεφτά, δηλαδή νά καταναλώνουν. Κάθε δραστηριότητα πού δέν ἐπιτρέπει τόν πλουτισμό θεωρεῖται κατ' ἐπέκταση «ἀντιπαραγωγική», πρώτη καί καλύτερη αὐτή τοῦ κακοπληρωμένου δασκάλου πού δέν παράγει, στήν καλύτερη περίπτωση, παρά μόνο συνειδητοποιημένα ἄτομα... Οἱ «μάγκες» γίνονται ἀντι-

κείμενο θαυμασμοῦ γιατί «ἔχουν πιάσει τήν καλή» καί τρέχουν σάν παλαβοί μέ τά ὀλοκαίνουργια τζίπ τους τῶν 100.000 εὐρώ πού ἀγόρασαν μέ λεφτά πού ἐκλεψαν ἀπό τό κράτος. Αὐτοί ἔχουν τό δικαίωμα νά καταναλώνουν, νά καταστρέφουν, νά σπαταλοῦν, νά φθείρουν, νά διαφθείρουν. Οἱ ὑπόλοιποι ἔχουν τήν ὑποχρέωση νά τούς θαυμάζουν.

Ὁ μόνος σκοπός τῆς ζωῆς εἶναι ἡ κατανάλωση: ἐφήμερα πλαστικά παιχνίδια, μικροαντικείμενα πού ἐξαθλιωμένοι μετανάστες πουλᾶνε στά φανάρια τῶν δρόμων, κομπιούτερ καί τηλέφωνα φτιαγμένα ἀνεξέλεγκτα μέ συστατικά πού μολύνουν τό περιβάλλον, χημικά καλλυντικά γιά ν' ἀσπρίσει τό δέρμα (!), τρόφιμα τεχνητά διατηρημένα πέραν τῆς ἡμερομηνίας λήξης τους. Προϊόντα πού θά πεταχτοῦν μετά ἀπό μερικές μέρες στό δρόμο, ὅπου κάποιιο ὀδοκαθαριστής θά τά μαζέψουν γιά νά τά ρίξουν στό κοντινότερο ποτάμι (τό νερό τά ξεπλένει ὅλα). Προϊόντα πού μολύνουν τό περιβάλλον, κατασκευασμένα ἀπό ἐργοστάσια χωρίς τόν παραμικρό ἔλεγχο, χωρίς νόρμες, χωρίς ἐνδείξεις τῆς σύστασής τους. Προϊόντα πού θά μολύνουν ἐπί 200 χρόνια, ἐνῶ χρησίμευσαν μία μέρα ἤ, τό πολύ, 2 μῆνες.

Ἡ κατανάλωση ὑποβοηθᾶ ἐπίσης καί τή διάδοση τῆς ἐλονοσίας: οἱ μικρές μαῦρες πλαστικές σακοῦλες πού συνοδεύουν δωρεάν τήν κάθε ἀγορά καταλήγουν, ὅπως εἶναι φυσικό, στό δρόμο, στό χωράφι, στή φύση. Τό ἀδιάβροχο στρώμα πού σχηματίζουν διατηρεῖ ἐπί πολλές μέρες τά νερά τῆς βροχῆς, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τόν ἄνετο πολλαπλασιασμό τῶν κουνουπιῶν μπροστά στά σπίτια. Ὅσο γιά τά ζῶα καί τά πουλερικά, καταπίνουν τίς σακοῦλες καί ψοφᾶνε ἀπό ἀσφυξία.

Ἡ κατανάλωση ὅμως ἐπιφέρει αὐξηση τοῦ ΑΕΠ, ἄρα εἶναι συνώνυμη τῆς «ἀνάπτυξης» πού θά συμβάλει στήν καταπολέμηση τῆς φτώχειας. Οἱ πολυεθνικές ἐταιρεῖες καί τό χρηματιστικό κεφάλαιο τρίβουν τά χέρια τους. Μήπως ἦρθε ὁ καιρός νά χρησιμοποιήσουμε ἄλλους οἰκονομικούς δείκτες πού νά λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τίς καταστροφές πού προκαλεῖ ἡ λαίλαπα τῆς «ἀνάπτυξης»; Μήπως πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ δημόσιες δαπάνες ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀντιπαραγωγικές, ἀλλά συμβάλλουν καθοριστικά στήν κοινωνική συνοχή καί στή μείωση τῶν ἀνισοτήτων; Μήπως ὁ καπιταλισμός δέν εἶναι μονόδρομος;

Νίκος Προκόβας

Ὁ τίτλος καί τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι τῆς Isabelle Likouka, μέλους τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν κατάργηση τοῦ χρέους τῶν χωρῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου –CADTM– στήν Μπραζαβίλ τοῦ Κογκό.

«Ἀντι-ρουμελιώτικα»

» **Ο**χι βέβαια ἐναντίον τῶν γενναίων καί λιτῶν Ρουμελιωτῶν. Ἀλλά νά, δέν ἤξερα τί ἐστί Ἀνδρέας Ρουμελιώτης καθ' ὅτι ποτέ δέν εἶχα ὑπάρξει φανατική ἀναγνώστρια τῆς καθημερινῆς στήλης του στήν Ἐλευθεροτυπία, ἔσπευσα, ὅμως, νά μάθω ὅταν διατρέχοντας τήν ἐφημερίδα κατά τή διάρκεια μιᾶς ὀλόκληρης ἐβδομάδας τοῦ Ὀκτώβρη τόν εἶδα νά δημοσιεύει ἄρθρα σέ συνέχειες μέ ἐκκεντρικούς πλήν χυδαίους τίτλους. Τό σενάριο τῆς «Ρουμελιωτιάδας» ἔχει ὡς ἐξῆς: Ὑπάρχει «μιά ταχύτατα ἀναπτυσσόμενη κατηγορία νεαρῶν κοριτσιῶν τοῦ λάιφ στάιλ, τά ὁποῖα, ἐνίοτε μέ τή συγκατάθεση τῆς μαμᾶς τους, εἰσβάλλουν σάν ἀκρίδες ἀπ' τήν ἐπαρχία καί τίς φτωχογειτονίες στήν καρδιά τοῦ ἄσπευ, στά στέκια τῶν ὠραίων, πλουσίων καί διασήμων» (11/10/2005) παραπλανώντας καί τρώγοντας τά λεφτά τῶν τελευταίων (μπορεῖ νά ἀκούγεται ἀλλά δέν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ταξικῆς πάλης), οἱ ὁποῖοι ἀργά ἀποκτοῦν τή στερνή γνώση «ὅτι μέ τά μισά λεφτά πού ξόδεψ[αν] θά μπορούσ[αν] νά πληρώ[σουν] καί νά ἔχ[ουν] στό φτωχικό [τους] τρεῖς πεντάμορφες 20χρονες ἀλφαιδιασμένες δίμετρες ἀπ' τό Μπέλτσε τῆς Μολδαβίας (πού ἔχει τά ὠραιότερα κορίτσια τοῦ κόσμου). Γλυκές, τρυφερές, καλοκάγαθες, γεννημένες ἐρωμένες πού θά δείχνουν τήν εὐγνωμοσύνη τους γιά τό πόσο καλός καί γενναιοδωρός ἦσουν (ἐσύ καί οἱ φίλοι σου) μαζί τους» (11/10/2005). Ἐνῶ σ' ὄλο αὐτό τό πλαίσιο ὑπάρχουν —ἀλίμονο— καί «γυναῖκες ὑπέροχες, ἀξιοπρεπεῖς, μητέρες καί ἐρωμένες, πού ὑπεραμώνονται τῶν ἐστιῶν τους (καί τῶν παλιμπαιδιζόντων συζύγων τους) στό τσουνάμι τῶν ἐπιθέσεων πού δέχονται ἀπ' αὐτά τά νοσηρά προβληματικά νυμφίδια, τίς ψυχοχαράδρες - ἀντροχωρίστρες» (13/10/2005).

Τό παραπάνω «χαριτωμένα εὐθυμο» σενάριο κατάλαβα ὅτι σέ διάφορες παραλλαγές ἐπαναλαμβάνεται τακτικά στή στήλη αὐτή μέ τά χρονογραφήματα-παρακαταθήκες γιά τούς ιστορικούς τοῦ μέλλοντος. Πραγματικά, φαντάζομαι ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας πραγματικά λόγος νά ἀσχοληθεῖ κανείς περαιτέρω μέ τόν περί οὗ ὁ λόγος ἀρθρογράφος, ὁ ὁποῖος ἐκτός τῶν ἄλλων πρὸς ἐπίρρωση τῶν παραπάνω δηλώνει: «νιώθω ἀριστερός - κι ὅ,τι νιώθει ὁ καθένας εἶναι. Ψυχολογικά εἶμαι μέ τούς ἀδύναμους, μέ τούς ἀδικημένους, τούς ἀνίσχυρους. Μέ τίς μειοψηφίες καί τίς ἰδιαιτερότητες» (17/10/2005).

Ἐκεῖνο πού ἔχει ἀξία νά δεῖ κανείς εἶναι ἡ στάση τῆς Ἐλευθεροτυπίας ἀπέναντι σέ μιά στήλη πού μέ ἀπώτερο στόχο τή διασκέδαση τοῦ ἀναγνώ-

στικοῦ κοινοῦ, κάνει τέτοια ἀπροκάλυπτη χρήση σεξιστικοῦ λόγου σέ καθημερινή βάση. Δέν ταυτίζω τήν Ἐλευθεροτυπία μέ τό «Ράδιο Ε» ἢ τουλάχιστον ὄχι περισσότερο ἀπ' ὅσο τήν ταυτίζω μέ τόν καθ' ὅλα ἐξαιρετικό «Ἴο». Δέν ξέρω τί ἀναγνωσιμότητα ἔχει ἡ συγκεκριμένη στήλη, ὡστόσο ἡ Ἐλευθεροτυπία οὔτε περιθωριακό ἔντυπο ἀκραίων ἀντιλήψεων εἶναι, οὔτε ἐντάσσεται στήν κατηγορία τῶν ἐντύπων ἐκείνων πού στεγάζουν θεωρίες ἀνδρῶν μάτσο, παραδομένων στήν ἀσυλία τοῦ φαλλικοῦ φολκλόρ πού τούς ἐξασφαλίζει ἡ πάντα ἀνδροκεντρική κοινωνία μας.

Ἀντιθέτως, πρόκειται γιά μιὰ ἐφημερίδα πού πάντοτε εἶχε τήν καλή διάθεση νά δίνει στέγη καί φωνή σέ ἀρθρογράφους καί ἀπόψεις πού ἐμφοροῦνταν ἀπό τήν ἐναλλακτική καί ριζοσπαστική σκέψη. Ἄλλωστε, καί στό παρελθόν ὅταν ὁ εὐθυμογράφος τῆς «Μαύρης Τρύπας» μέ τά ρατσιστικοῦ περιεχομένου ἀνέκδοτά του ξεπέρασε τά ἐσκαμμένα καί τά ὄρια τοῦ εὐσυνείδητου χιούμορ (ἂν ὑπάρχει κάτι τέτοιο), φρόντισε νά δώσει τέλος στή συνεργασία. Ὑπάρχουν, ὅμως, πολλές ὁμοιότητες στόν τρόπο πού ὁ τέως καί ὁ νῦν ἀρθρογράφος τῆς λειτουργοῦν μέ ὄπλο τήν ἐλευθερία πού τούς ἐξασφαλίζει, ἔστω καί ἕνας κακῶς ἐννοούμενος, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα χιουμοριστικός λόγος.

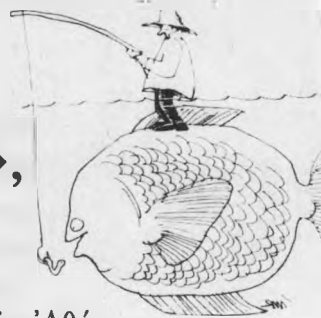
Προφανῶς, καί δέν διαφωνεῖ κανεῖς, τό χιουμοριστικό κείμενο λίγο ἕως πολύ στόχο ἔχει νά προσβάλλει καί νά ἐνοχλήσει. Πάντοτε, ἄλλωστε, συνιστοῦσε ἕνα ἀπό τά λίγα, θά μπορούσε νά πεῖ κανεῖς «σαρκιστικά-κριτικά» ὄπλα ἀπέναντι σέ ἐξουσίες, συμβάσεις, καθωσπρεπισμούς καί ὑποκρισία. Ὅμως, ἡ πλάκα οὔτε οὐδέτερη εἶναι ποτέ οὔτε ἀθώα. Διαμορφώνει κουλτούρα, συνειδήσεις, κατηγοριοποιεῖ καί ἀναπαράγει στερεότυπα. Τό θέμα τῶν ὀρίων καί τῆς χρήσης εἶναι πολύ μεγάλη κουβέντα πού ἄπτεται καί τοῦ ζητήματος ποιός βρίσκεται στό στόχαστρο. Τό νά ἐπιλέγεις νά καλαμπουρίζεις μέ στόχο τίς γυναῖκες, κρατώντας γιά τόν ἑαυτό σου τό ρόλο τοῦ κυρίαρχου, ἀλλά πάντα ἀσυμβίβαστου ἀρσενικοῦ εἶναι ὁ εὐκολός καί πλέον ἀνώδυνος τρόπος. Ἄλλωστε, κατά πᾶσα πιθανότητα, ἡ Ἐλευθεροτυπία δέν θά δεχόταν ξανά στίς σελίδες τῆς χοντροκομμένα σκώμματα μέ Ἄλβανούς καί Ἑβραίους. Ἡ πιό ἀκραία περίπτωση τοῦ Θέμου Ἀναστασιάδη εἶχε δημιουργήσει μιὰ εὐρεία καί γενικευμένη δυσφορία στό ἀναγνωστικό κοινό τῆς ἐφημερίδας, ἡ ὁποία ἐκφράστηκε. Ἀκόμα, ὅμως καί ἂν ἡ φεμινιστική παιδεία δέν εἶναι τό αὐτό μας, κάποια στιγμή πρέπει νά ἀρχίσουμε νά παίρνομε θέση καί ἐμεῖς καί ἡ Ἐλευθεροτυπία.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Hubert Sauper, «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Δαρβίνου», ντοκυμαντέρ, Γαλλία-Αὐστρία-Βέλγιο, 2004

Τίς περασμένες εβδομάδες προβαλλόταν σέ κινηματογραφικές αἴθουσες τῆς Ἀθήνας τό πολυβραβευμένο ντοκυμαντέρ τοῦ Ἰμπέρ Σοπέρ «Ὁ ἐφιάλτης τοῦ Δαρβίνου». Πρόκειται γιά τήν κατάσταση πού ἔχει δημιουργηθεῖ στή λίμνη Βικτώρια τῆς Ἀφρικῆς —στήν πλευρά τῆς Τανζανίας— ἀπό τήν ἐκτροφή ἐνός εἴδους πέρκας ἡ ὁποία ἔχει καταφάει ὅ,τι ὑπῆρχε στή λίμνη μέ ἀποτέλεσμα νά ἀπειλεῖται ὁλόκληρο τό οἰκοσύστημα τῆς περιοχῆς. Ἡ λίμνη Βικτώρια, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ μεγαλύτερη στήν Ἀφρική καί ἡ δεύτερη στόν κόσμον. Μοιράζεται σέ τρεῖς χῶρες: τό βόρειο κομμάτι τῆς στήν Οὐγκάντα, τό νότιο στήν Τανζανία καί τό βορειοανατολικό στήν Κένυα. Τό μεγαλύτερο κομμάτι τῆς λίμνης βρίσκεται στήν βόρεια Τανζανία.

Μέ ἐπίκεντρο, λοιπόν, τήν τανζανιακή πλευρά τῆς λίμνης καί συγκεκριμένα τήν πόλη Μουάντζα —τή δεύτερη μεγαλύτερη πόλη τῆς Τανζανίας— ὁ Ἰμπέρ Σοπέρ κινηματογραφεῖ τά δεινά πού ἔχουν προκύψει στήν περιοχή. Ὡς ἀφορμή γιά τήν ἱστορία του βρίσκει, ὅπως ἀναφέρθηκε, αὐτό τό σαρκοβόρο εἶδος ψαριοῦ, τῆς πέρκας τοῦ Νείλου, ἡ ὁποία κάποια στιγμή γύρω στό '60 ρίχτηκε στά νερά τῆς λίμνης ἐξαφανίζοντας ὅ,τι ὑπῆρχε ἐκεῖ —περίπου διακόσια κατεγεγραμμένα εἶδη. Ἐγινε τεραστίων διαστάσεων τρώγωντας ἀκόμα καί τούς γόνους τῆς. Στήν περιοχή γύρω ἀπό τή λίμνη ἀναπτύχθηκε μιὰ μεγάλη βιομηχανία ἐπεξεργασίας τῆς πέρκας. Τό ψάρι αὐτό, πού μπορεῖ νά φτάσει καί τά 200 κιλά, φιλετάρεται καί τά φιλέτα αὐτά, ἀφοῦ καταψύχονται, ἐξάγονται παντοῦ· ἰδιαίτερα στήν Εὐρώπη, τήν Ἰαπωνία καί τήν Αὐστραλία.

Τό θέμα ὅμως τοῦ δραματοποιημένου ντοκυμαντέρ ξεφεύγει ἀπό τό ζήτημα τῆς οἰκολογικῆς ἀνισοροπίας στήν περιοχή γιά νά πάει παραπέρα, στό κρίσιμο ζήτημα τῆς ἀπειλῆς πού προκαλεῖται ἀπό τήν παγκοσμιοποίηση τοῦ ἀφρικανικοῦ ἐμπορίου. Γράφει ὁ Σοπέρ σχολιάζοντας τά τῆς ταινίας του: «Εἶναι, γιά παράδειγμα, ἀπίστευτο ὅτι ὅπουδήποτε ἀνακαλύπτονται φυσικοὶ πόροι πρὸς ἐκμετάλλευση, οἱ ντόπιοι πεθαίνουν ἐξαθλιωμένοι, οἱ γιοί τους γίνονται στρατιῶτες καί οἱ κόρες τους ὑπηρέτριες ἢ πόρνες. Μέ ἀρρωσταίνει ν' ἀκούω καί νά βλέπω τίς ἴδιες ἱστορίες νά ἐπαναλαμβάνονται ξανά καί ξανά. Μετά ἀπό ἑκατοντάδες χρόνια δουλείας καί ἀποικιοποίησης τῆς Ἀφρικῆς, ἡ παγκοσμιοποίηση τῆς ἀφρικανικῆς ἀγορᾶς εἶναι ἡ τρίτη καί χειρότερη ταπείνωση τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς ἡπείρου. Ἡ ὑπεροψία τῶν πλουσίων χωρῶν ἔναντι τοῦ τρίτου κόσμου (δηλαδή τά τρία τέταρτα τῆς ἀνθρω-

πότητας) ἐγκυμονεῖ ἀνυπολόγιστης σημασίας μελλοντικούς κινδύνους. Τά ἄτομα πού συμμετέχουν σ' αὐτό τό ἀδηφάγο καί καταστροφικό σύστημα δέν ἔχουν ἄσχημα πρόσωπα οὔτε —οἱ περισσότεροι— κακές προθέσεις. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι περιλαμβάνουν ἐσᾶς κι ἐμένα. Μερικοί ἀπό ἐμᾶς “κάνουμε ἀπλῶς τή δουλειά μας” (γιά παράδειγμα ὀδηγοῦμε ἓνα τζάμπο ἀπό τό Α στό Β σημεῖο μεταφέροντας ναπάλμ), ἄλλοι δέν θέλουν νά ξέρουν, ἄλλοι ἀπλῶς ἀγωνίζονται γιά τήν ἐπιβίωση [...] ‘Ο Σεργκέι, ὁ Ντιμόντ, ὁ Ραφαέλ, ἡ ‘Ελίζα: πραγματικοί ἄνθρωποι πού ὑπέροχα ἀναπαριστοῦν τήν πολυπλοκότητα τοῦ συστήματος, καί γιά μένα, τό πραγματικό αἶνιγμα. [...] Θά μπορούσα νά κάνω τήν ἴδια ταινία στή Σιέρα Λεόνε, μόνο πού τότε τό ψάρι θά ἦταν τά διαμάντια, στήν ‘Ονδούρα πού θά ἦταν οἱ μπανάνες καί στή Λιβύη τό ἀργό πετρέλαιο».

Συζήτηση δημιουργήθηκε γύρω ἀπ' αὐτό τό ντοκυμαντέρ — ἴσως ὅμως ὄχι τόση ὄση θά χρειαζόταν. Γιά νά περιγραφεῖ ἡ ἀθλιότητα, ἡ ἀνέχεια, ἡ πείνα, ἡ φτώχεια, ἡ ἐξαθλίωση τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν γύρω ἀπό τή Βικτώρια ἀλλά καί ὀλόκληρης τῆς ‘Αφρικῆς χρησιμοποιεῖται τό ἰδεολογικό σχῆμα —ἀπ' ἀφορμή τῆς σαρκόβορου πέρκας— «τό μεγάλο ψάρι τρώει τό μικρό». ‘Απλοϊκῆς σύλληψης σχῆμα ὅμως καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐξηγητικό μοντέλο πού δέν φτάνει νά ἐξηγήσει γιατί, ἰδιαίτερα τίς τελευταῖες δεκαετίες, ἡ Μαύρη ‘Ηπειρος πνίγεται ἀπό τό τσουνάμι τῆς ἀνάπτυξης, ὅπως πολύ εὔστοχα ἀναφέρει ὁ Ν. Προκόβας σέ ἄρθρο του πιό πρίν (σελ. 7).

‘Η πέρκα καί ἡ ἀφανιστική της ιδιότητα χρησιμοποιεῖται ἀλληγορικά, στήν ταινία αὐτή, γιά νά δηλώσει τήν ὀλέθρια κατάσταση στήν ὀποία περιπίπτουν οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν χωρῶν. Δέν εἶναι ὁ ρῶσος πιλότος ὅμως πού δημιουργεῖ τό πρόβλημα ἢ ὁ ντόπιος πού προσπαθεῖ νά βγάλει λεφτά ἀπό τό ἐμπόριο ὀπλων, οὔτε ἡ ἀφρικανή πόρνη πού πηγαίνει μέ τούς κακούς λευκούς —δυτικούς ἢ ἀνατολικούς, οὔτε ὁ νυχτοφύλακας τοῦ κέντρου ἀλιευτικῶν ἐρευνῶν πού εὔχεται νά γίνει πόλεμος γιά νά ξεφύγει ἀπ' τή μιζέρια, οὔτε τά παιδιά πού «φτιάχνονται» μέ ναρκωτική οὐσία, οὔτε ὅσοι τρέφονται ἀπό τά ἀπομεινάρια τοῦ ψαριοῦ πού μέσ στή ζέστη καί τήν ὑγρασία ἀποσυντίθενται καί καταναλώνονται σχεδόν σάπια. Οὔτε κἀν οἱ Δυτικοί, ἐμεῖς δηλαδή, πού τρώμε τά φιλέτα πέρκας καί δέν σκεφτόμαστε ὡς ἄκαρδοι τί θρίσκεται πίσω ἀπ' τό ψάρι πού καταναλώνουμε.

‘Η ταινία πιστεύω ὅτι τελικά συσκοτίζει τό πρόβλημα τῆς ἀφρικανικῆς ἐξαθλίωσης. Συσκοτίζει γιατί, ἂν καί ξεκινᾷ μέ πρόθεση νά καταδικάσει τήν κατίσχυση τοῦ καπιταλισμοῦ καί νά ἀφυπνίσει τίς δικές μας ἐπαναπαυμένες συνειδήσεις

(φαντάζομαι δέν ἀπευθύνεται στους ψαράδες τῆς Μουάντζα. Ποῦ ἄραγε νά δοῦν τό φιλμ;...), ἐπικεντρώνει, ἐν τέλει, σ' ἓνα σχῆμα «φτωχές χώρες-πλούσιες χώρες» πού, ὅπως ἔδειξε ὁ Σάρλ Μπετελέμ («Διεθνεῖς σχέσεις καί ταξικές σχέσεις», 'Ο Πολίτης, τχ. 9, 1977, σελ. 61-68), «ὁ ἰδεολογικός χαρακτήρας τῆς ἀντίθεσης αὐτῆς [...] ὑπαινίσσεται ὅτι αὐτή εἶναι κατά κάποιο τρόπο "φυσιολογική"».

Μέ ἄλλα λόγια, ὅταν γίνεται λόγος γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν φτωχῶν χωρῶν ἀπό τίς πλούσιες ἀναβιώνει τό ἰδεολογικό ζευγος πού ὁ ἱστορικός ὕλισμός ἔχει ἀποβάλλει ἀπό τό δικό του ἰδεολογικό ὄπλοστάσιο, λέει ὁ Μπετελέμ, δηλαδή ἀναβιώνει τό ζευγος «πλούσιοι-φτωχοί». Ὁ ἐκμεταλλευτής, λοιπόν, δέν μπορεῖ νά εἶναι ὁ ρῶσος πιλότος, πού μᾶς ἔδειξε ἡ ταινία, γιατί αὐτός εἶναι ὁ «προλετάριος» στή χώρα του, οὔτε ἡ ἐκμετάλλευση συμβαίνει καί ἀπό τούς προλετάριους τῶν ἀναπτυγμένων χωρῶν ἐναντίον τῶν προλεταρίων τῶν χωρῶν μέ ἀσθενή ἀνάπτυξη.

Καί τελικά τί προτείνεται; Ποιά ἡ προέκταση τῆς σκέψης τοῦ σκηνοθέτη; Ἀπλῶς περιγράφει τήν καταστροφή, δείχνοντας τήν ἐξαθλίωση τῶν Τανζανῶν ἀπό ὅλους ἐμᾶς; Τί βρίσκεται παρακάτω; Ὁ Σοπέρ, ὅπως καί τόσα ἄλλα ἑκατομμύρια, ὅπως καί πολλοί θεσμικοί τῶν «ἀναπτυγμένων» κρατῶν θά ὑποστήριζαν, εἶναι βέβαιο, κινήσεις ἀνθρωπιστικοῦ περιεχομένου—νά, ἓνας ἄλλος σημαντικός ἰδεολογικός πόλος τῆς ταινίας: ὁ ἀνθρωπισμός. Ἄν, λοιπόν, οἱ ἰμπεριαλιστικές χώρες, ἀναφέρομαι πάλι στόν Μπετελέμ, παρέχουν μιᾶ ὀρισμένη βοήθεια, (ἀνθρωπιστικοῦ, ἄς ποῦμε, περιεχομένου), αὐτή πάει στίς κυρίαρχες τάξεις τῶν φτωχῶν χωρῶν οἱ ὁποῖες σταθεροποιοῦν τήν κυριαρχία τους· δημιουργεῖται δηλαδή ἡ ἴδια κατάσταση ἐξάρτησης ἀπό τήν ἀναπαραγωγή τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων.

Συνεχίζοντας νά μιᾶμε γιά τίς φτωχές χώρες τῆς Ἀφρικῆς πού ὑφίστανται τήν ἐκμετάλλευση, ὅπως καί γιά καταστάσεις ἐξάρτησης, ἐξάρτηση πού συνεχίζεται χρόνια πολλά, μόνο πού παίρνει διαφορετικές μορφές—π.χ. γίνεται «ἀνάπτυξη», κατά τό νεοφιλελεύθερο μοντέλο ἢ γίνεται κινήσεις ἀνθρωπιστικοῦ περιεχομένου—τότε ξεχνιέται τό βασικό, κατά τήν ἄποψή μου, ὅτι δηλαδή οἱ ἴδιοι οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν αὐτῶν θά πρέπει μέσω μιᾶς διαδικασίας αὐτοσυνειδησίας νά ἀποτινάξουν τό ἄχθος τῶν ἐξαρτήσεων καί τῶν ἐκμεταλλευτικῶν σχέσεων μέ ταξικές συγκρούσεις. Κάτι πού ἄλλιῶς λέγεται καί ἐπανάσταση. Ὁχι ἐπανάσταση ἢ γενικῶς ἀπόρριψη τοῦ δυτικοῦ μοντέλου πού τόσα χρόνια καί μέ κάθε τρόπο ἔχει ἐγκαθιδρυθεῖ ἐκεῖ, ἀλλά ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν δικῶν τους κυρίαρχων τάξεων οἱ ὁποῖες σταθεροποίησαν τήν ἐξουσία τους ἀκόμα καί χάρη—ἄν καί μοιάζει ὀξύμωρο—στίς περίφημες κυβερνητικές ὀργανώσεις ἀνθρωπιστικοῦ τύπου καί στά συνοδευτικά πολιτισμικά προϊόντα τους.

Μαρίνα Κόντη

«Τί νά τά κάνω τά τραγούδια σας εἶναι πολύ ζαχαρωμένα»

Πρὶν ἀπό κάποιες μέρες παρακολουθήσαμε στή μικρή ὀθόνη τό Φεστιβάλ Τραγουδιοῦ Θεσσαλονίκης πού ὀργάνωσε ἡ ΕΡΤ μαζί μέ τή ΔΕΘ. Φιλόδοξο ἐγχείρημα πού ἔφερε τίς ὑπογραφές πολλῶν καταξιωμένων συνθετῶν, τραγουδιστῶν καί μανατζαρέων — ὅλοι τους ὑπηρετές, ὅπως λέχθηκε, τοῦ ποιητικοῦ ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ. «Θά εἶναι ἡ διοργάνωση ἐπιτυχημένη;» διερωτῶνταν διάφοροι. Τώρα, τί ἀκριβῶς σημαίνει αὐτό, δέν εἶμαι σέ θέση νά γνωρίζω, ὡστόσο κάτι πῆρε τό αὐτί μου: ὀρισμένοι δημοσιογράφοι ἔκαναν λόγο γιά «πρόβα τζενεράλε τῆς Γιουροβίζιον», ἄν καί οἱ διοργανωτές ἀρνοῦνταν μετά δδελυγμίας τό χαρακτηρισμό. Πάντως, στό τέλος, ἡ αἴσθηση ἦταν ὅτι ἡ ΕΡΤ πέτυχε νά ὀλοκληρωθεῖ ὁ διαγωνισμός χωρίς παρατράγουδα. Δέν ἔπασσε τό ρεῦμα, δέν γλίστρησαν οἱ παρουσιαστές, λειτούργησε τό ἀξιόπιστο σύστημα ψηφοφορίας τοῦ κοινοῦ, τό play-back δέν ἔβγαζε μάτι κ.ο.κ. Ὅλα ἔγιναν σεμνά καί ταπεινά. Τήν ἐπομένη, ἡ κριτική ἐπί τοῦ περιεχομένου ἔλαμψε διά τῆς ἀπουσίας της. Κουβέντα γιά τά ἴδια τά τραγούδια καί τούς ἐρμηνευτές. Κάτι «γκρινιάρηδες» κάτι πῆγαν νά ποῦν, ἀλλά, τί τά θές, τό ποιητικό ἑλληνικό τραγούδι εἶχε νικήσει! Τό συμπέρασμα ἔβγαине διά τῆς διολισθήσεως, γιατί οὐδεῖς βγήκε νά πανηγυρίσει...

Μουσικοκριτικός δέν εἶμαι, ἀλλά θά 'θελα νά μοιραστῶ μαζί σας ὅσα ἄκουσαν τά δικά μου αὐτιά, καί ὄχι ὅσα εἶδαν τά μάτια μου, καθότι ἐλάχιστα μέ ἀπασχόλησε τό εἰκαστικό ἀμπαλάζ. Καταρχάς νά διευκρινίσω ὅτι συνειδητά ἐπέλεξα νά ἀκούσω τό διαγωνιστικό μέρος μέ τούς νέους καλλιτέχνες, καί δέν ἔπεσα πάνω του κάνοντας ζάπινγκ, οὔσα πεπεισμένη ὅτι τό νέο αἶμα κάτι νέο θά 'χει νά μᾶς πεῖ, κάτι πού τό κύκλωμα τῶν δισκογραφικῶν ἐταιρειῶν δέν ἀφήνει νά ἀνθήσει. Πέρα ἀπό τό προφανές, ὅτι δηλαδή ἐγώ «πέρα βρέχει», αὐτά πού ἄκουσα δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τό σύνθημα «τό νέο ἑλληνικό τραγούδι πέθανε» — ἢ ἄντε νά χαροπαλεύει. Τό φάλτσο στίς μεγάλες δόξες του. Ἡ ἀντιγραφή μέχρι παρεξηγήσεως: τό πρῶτο βραβεῖο πῆρε ἓνα τραγούδι σέ τσαλιγοπούλειο στυλ, ἀλλά δέν ἦταν τό μόνο πού παρέπεμπε εὐθέως σέ ὅ,τι σχετικά κουλτουριάρικο ἀκούγεται στό ραδιόφωνο ὅλη μέρα. (Καί τό πρόβλημα δέν ἦταν ὅτι τό κοινό ὑπερφῆφισε ἓνα λαϊκό ἄσμα, ὅπως εἰπώθηκε, ἀλλά ὅτι αὐτό δέν ἔλεγε καί τίποτα). Ἀπόπειρες νά συνδυαστοῦν διαφορετικά εἶδη (ρόκ μέ ἔντεχνο κ.λπ.) πού κατέληξαν σέ ἀχταρ-

μά. Στίχοι πού μιλοῦν στήν καρδιά: σ' ἀγαπῶ, δέν μ' ἀγαπᾶς, δέν ξέρω ποιός εἶμαι, πού πάω, τί νά κάνω, πού σέ χάνω... Καί στό διαγωνιστικό μέρος πού συμμετεῖχαν καταξιωμένοι καλλιτέχνες, μιά ἀπό τά ἴδια, χωρίς τά φάλτσα. Ἴσως νά εἶμαι πολύ αὐστηρή, καί νά ὑπάρχουν μιά δυό ἐξαιρέσεις, ἀλλά γενικά μετριοῦς μετριοτήτων.

Οὔτε λόγος νά γίνεται γιά πολιτικό στίχο ἢ κοινωνιολογική ἐμβάθυνση (μέ ἐξαίρεση ἴσως κάποιους ὑπαινιγμούς στό τραγούδι πού πῆρε τό τρίτο βραβεῖο καί μιά ἄχαρη προσπάθεια τοῦ Μαχαιρίτσα). Σχεδόν ὅλα ἔχουν νά κάνουν μέ τόν ἑαυτό μας, ἀλλά ἕναν ἀγνώριστο ἑαυτό μας καί ἐπουδενί αὐτόν πού βλέπουμε κάθε μέρα στόν καθρέφτη. Ἐκτός καί ἂν καθημερινά κάποιοι τό μόνο πού κάνουν εἶναι νά θρῖσκουν καί νά χάνουν γκόμενες καί γκόμενους, ὅποτε πάω πάσο. Θά μοῦ πεῖτε, τώρα τά ἀνακάλυψα ὅλα αὐτά; Καί ὅμως, στό ἐξωτερικό, ἀκόμα καί στήν ἀπολιτικὴ Ἀμερική, πληθαίνουν οἱ καλλιτέχνες πού τραγουδοῦν γιά τούς μετανάστες ἢ τόν πόλεμο, τήν ἐξουσία ἢ τήν ἀντίσταση, καί ἡ φήμη ὀρισμένων ἔχει περάσει πρό πολλοῦ τά σύνορα τῆς πατρίδας τους. (Ὁ πολιτικός στίχος δέν καθιστᾶ αὐτομάτως τά τραγούδια τοῦ γούστου μας, ἀλλά αὐτό εἶναι μιά κουβέντα *de gustibus et de coloribus*. Ἄσε πού μερικοί παραμένουμε φανατικοί ὀπαδοί τῶν ἐρωτικῶν στίχων, ἀρκεῖ νά μὴν εἶναι γλυκανάλατοι). Ἐδῶ, ἡ Ἀριστερά δέν ἔχει παρά νά ἀκούσει τούς νέους καλλιτέχνες γιά νά συνειδητοποιήσει ὅτι δέν μοιράζεται μαζί τους τίς ἴδιες ἀγωνίες. Ἐπίσης, δέν ἔχει παρά νά δεῖ νέο ἐλληνικό κινηματογράφο. Ἐγινε, δέν ἔγινε ἡ διαδήλωση στή Γένοβα, ἕνα καί τό αὐτό. Ἐκτός ἀπό τήν Ἀριστερά, καί τό κίνημα πέρασε καί δέν τούς ἄγγιξε. Ἐτσι καί ἐμεῖς μείναμε μέ τά Θεοδωράκιαμ', Σαββοπουλάκιαμ'...

Ἰουλία Σκουνάκη

ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΣ: Η «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ»

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Είναι λίγο παράξενο πού ένα, φαινομενικά τουλάχιστον, συνηθισμένο ζήτημα έσωκομματικής διαφωνίας για τήν ανάδειξη του άλφα ή του βήτα προσώπου ως υποψηφίου για τό δήμο τής Αθήνας έχει πάρει τίσ διαστάσεις πού έλαβε ή διαφωνία στό Συνασπισμό για τήν υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη ή Τσίπρα (καί προηγουμένως Μπαρτζώκα). Η θυελλώδης συζήτηση πού ξεκίνησε μέσα στό Συνασπισμό, ή έκταση πού έχει πάρει τό θέμα στά πρωτοσέλιδα τών μεγάλων έφημερίδων (καί τό ένδιαφέρον πού προκαλεί), ή ανάμειξη καί τό βέτο τής Πολιτικής Γραμματείας (καί προσεχώς ίσως καί τής Κεντρικής Επιτροπής) στόν υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη καί ή συνακόλουθη αναγκαστική μεταστροφή του Προέδρου του κόμματος, όλα αυτά φανερώνουν ότι τό δίλημμα «Παπαγιαννάκης ή κάτι άλλο» —γιατί, ως μή γελιόμαστε, περί αυτού πρόκειται— είναι ή έχει αναχθεί σέ έρώτημα κεντρικής πολιτικής σημασίας για τό παρόν καί τό μέλλον του Συνασπισμού. "Οτι έτσι έχουν τά πράγματα, νομίζω τό κατανοούν όλοι. Τό έρώτημα έπομένως είναι γιατί αυτή ή λυσσώδης αντίδραση εκ μέρους τής πλειοψηφίας τής Κ.Ε. καί αν ή αναγωγή του ζητήματος Παπαγιαννάκη σέ ζήτημα ζωής καί θανάτου είναι μόνο μία ανέξοδη επίδειξη έσωκομματικής ισχύος καί παραταξιακού φανατισμού, ή αν πραγματικά ή υποψηφιότητά του αντικειμενικά έμποδίζει, αντιστρατεύεται ή καί άκυρώνει τίσ κορυφαίες πολιτικές επιλογές τής πλειοψηφούσας τάσης του κόμματος, καί έπομένως «δικαίως» από τή σκοπιά τους τήν πολεμούν.

Δύο είναι τά στοιχεία πού έντυπωσιάζουν καί ταυτόχρονα προξενούν τό ένδιαφέρον αλλά καί άπορίες στους μή μυημένους στα έσωκομματικά του Συνασπισμού, σ' εκείνους, ψηφοφόρους του Συνασπισμού καί μή, πού παρακολουθούν εκ του μακρόθεν, δηλαδή από τίσ έφημερίδες, όλη αυτή τήν ιστορία. Τό πρώτο είναι ότι στή συγκεκριμένη περίπτωση παραδιάζεται για πρώτη φορά ο παλιός, καλός καί δοκιμασμένος σέ όλα τά κόμματα κανόνας του στρίβειν διά τής δημοχίας. Ο κανόνας δηλαδή πού θέλει τά επιφανή καί μέ ιδιαίτερη εκλογική άπήχηση στελέχη τών κομμάτων, πού όμως βρίσκονται σέ πολιτική σύγκρουση μέ τόν άρχηγό ή εν πάση περιπτώσει μέ τήν κυρίαρχη πολι-

τικά τάση, να τοποθετούνται υποψήφιοι σέ ένα άλλο πεδίο, εκτός κεντρικής πολιτικής σκηνής, όπως είναι αυτό τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Πρόκειται για μία χιλιοδοκιμασμένη πρακτική τής όποιας τό νόημα όλοι κατανοούν: ο επιφανής, πλήν έπίφοβος, αντίπαλος παύει να είναι τόσο έπίφοβος καθώς μεταναστεύει σέ μάν άλλη, μη κεντρική, πολιτική σκηνή, ενώ ταυτόχρονα ή επιφάνειά του, ή άπήχησή του, τίθεται στην υπηρεσία του κόμματος καθώς χρησιμοποιεί στή συλλογή ψήφων κατά τήν κομματική αντιπαράθεση για τή δημοχία. Γιατί, λοιπόν, στην περίπτωση του Συνασπισμού δέν μπόρεσε να βρει έφαρμογή αυτός ο κανόνας, όταν μάλιστα ο ίδιος ο Πρόεδρος του κόμματος είχε κάνει τή σχετική πρόταση εδώ καί όχτώ μήνες; Μήπως ή διαφωνία έπεκτεινόταν καί στα ζητήματα τής Αυτοδιοίκησης; Κανείς μέχρι στιγμή δέν ισχυρίστηκε κάτι τέτοιο.

Τό δεύτερο στοιχείο πού προξενεί έντύπωση είναι ή έσωστρέφεια τής επιλογής. Συνήθως τά κόμματα, επιλέγοντας τους υποψηφίους τους, προσπαθούν να κρατήσουν ένα πρόσωπο άνοιχτό προς τήν κοινωνία, να επιλέξουν υποψηφίους πού έχουν μία προσωπική σχέση, έναν διάλογο, μέ ευρύτερα, πέραν του σκληρού πυρήνα τών κομματικών ψηφοφόρων, κοινωνικά στρώματα. Από τήν άλλη μεριά οι άπλοι άνθρωποι, ακριβώς επειδή ψηφίζουν εκείνους πού θά τους εκπροσωπήσουν, έχουν τήν ανάγκη να ψηφίσουν οικεία πρόσωπα, πού νομίζουν ότι τά γνωρίζουν, ότι ξέρουν πώς θά αντιδράσουν, ξέρουν πώς θά συμπεριφερθούν, ότι τελικά μπορούν να προδικάσουν τί καί πώς οι εκπρόσωποί τους θά πράξουν. Βέβαια, ή ανάδειξη οικείων προσώπων, δυστυχώς, περνάει τά τελευταία χρόνια όλο καί περισσότερο από τήν τηλεόραση, όλο καί λιγότερο από άλλα κανάλια, ενώ καί τά κόμματα στην ανάγκη τους να «δώσουν» στην κοινωνία τά οικεία πρόσωπα καταφεύγουν όλο καί περισσότερο σέ λύσεις πέραν τής πολιτικής, σέ ήθοποιούς, άθλητές, μοντέλα κ.λπ. Όλες αυτές οι δυσλειτουργίες όμως δέν άναιρούν καί δέν είναι σωστό να άναιρούν, τήν ανάγκη πού τίσ γέννησε: τήν ανάγκη να υπάρχει, ανεξάρτητα από τήν κομματική, καί μία παράλληλη πιό προσωπική σχέση έπικοινωνίας τών εκπροσώπων μέ τους εκπροσωπούμενους.

Στήν περίπτωση, λοιπόν, της απόρριψης της υποψηφιότητας Παπαγιαννάκη και της επιλογής Τσίπρα, ή κοινωνία, αυτός ο μακρινός δυνάμει ψηφοφόρος του Συνασπισμού τόν οποίο επικαλούμαι, είδε με έκπληξη ένα κόμμα, αντί να κάνει μία χειρονομία ανοίγματος προς την κοινωνία προτείνοντας έναν υποψήφιο που συγκεντρώνει τα τυπικά ανοιχτά χαρακτηριστικά (άσχετα βέβαια από την τελική αποδοχή του από τους ψηφοφόρους, που είναι άλλου παπᾶ Εὐαγγέλιου), να προβαίνει αντίθετα σέ μία κίνηση αναδίπλωσης προς τόν ἑαυτό του, σέ μία κίνηση, πού, στά τυπικά της τουλάχιστον χαρακτηριστικά, στρίβει τήν πλάτη προς τήν κοινωνία. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν μέ τήν υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη ἕνα κόμμα στήνει αὐτό πού διαβαίνει τίς γέφυρες πού ὀδηγοῦν στήν κοινωνία, μέ τήν υποψηφιότητα Τσίπρα, αντίθετα, θά πρέπει ἡ κοινωνία νά στήσει καί νά διαβεῖ τίς γέφυρες πρὸς τό κόμμα. Ἡ ἴσως καί νά καλεῖται ἡ κοινωνία νά κάτσει ἐκεῖ πού εἶναι καί νά μὴν τίς διαβεῖ καν. Πρόκειται ἐπομένως γιά μίαν ἀσυνήθιστη, ἂν ὄχι πρωτόγνωρη συμπεριφορά πού προξενεῖ ἀπορίες καί δημιουργεῖ ἐκπλήξη.

Θά πρέπει βέβαια ἐδῶ νά θυμηθοῦμε ὅτι ὑπάρχει τό πρόσφατο προηγούμενο τοῦ ΠΑΣΟΚ στίς τελευταῖες εὐρωεκλογές, πού διά τῆς υποψηφιότητας Ματσούκα καί ἄλλων κομματικῶν στελεχῶν τῆς νέας γενιάς ἔκανε, φαινομενικά τουλάχιστον, ἀκριβῶς τό ἴδιο πράγμα.

Ἐνάμεσα στά πρόσφατα αὐτά καμώματα τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τά τωρινά τοῦ Συνασπισμοῦ ὑπάρχει ὅμως μία καθοριστική διαφορά. Τό ΠΑΣΟΚ στίς εὐρωεκλογές προερχόταν ἀπό μία πολιτική συντριβή μετά ἀπό μακροχρόνη διακυβέρνηση, μέ ὅλα τά ἐπιφανῆ καί προβεβλημένα στελέχη του νά ἔχουν ὑποστῆι μία ἄνευ προηγούμενου φθορά καί νά εἶναι βουτηγμένα ὡς τό λαϊμό σέ μία εἰκαζόμενη ἀπό τήν κοινωνία διαφθορά. Ἡ ἀνανέωση τοῦ πολιτικοῦ προσώπου τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποτελοῦσε κοινωνική ἀπαίτηση πού ἐκφραζόταν σέ ὅλες τίς δημοσκοπήσεις καί μέ αὐτή τήν ἔννοια ἡ υποψηφιότητα τῆς κας Ματσούκα ἀπό κανέναν δέν ἐξελέφθη ὡς προσπάθεια ἐπιβολῆς τῆς κομματικῆς βούλησης στήν κοινωνία, ἀλλά, ἀντίθετα, ἦταν προσπάθεια τοῦ κόμματος νά ἀνταποκριθεῖ στά αἰτήματα τῆς κοινωνίας. Στήν περίπτωση ὅμως τοῦ Συνασπισμοῦ ἡ ὅποια υποθετική δημοσκόπηση τό μόνο πού δέν θά ἐμφάνιζε εἶναι προβλήματα φθορᾶς τοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ του στά μάτια τῆς κοινωνίας, γιατί, ἀπλούστατα, ἡ κοινωνία δέν ξέρει καλά τά στελέχη τοῦ κόμματος, ὅπως ἄλλωστε δέν ξέρει καλά οὔτε τόν ἴδιο τό Συνασπισμό. Ἄν μπορούσε νά ἐκφραστεῖ λοιπόν κάποιο αἶτημα ἀπό τή μεριά τῆς κοινωνίας, θά ἦταν αὐτό τῆς προσέγγισης καί τῆς γνωριμίας της μέ τό Συνασπισμό. Ὁχι, εἶναι πασιφανές ὅτι τό ζήτημα τῆς ἡλικιακῆς ἀνανέωσης καί τῆς υποψηφιότητας Τσίπρα εἰδικότερα, δέν εἶναι ἀπάντηση σέ προβλήματα πού θέτει ἡ κοινωνία στό Συνασπισμό, ἀλλά εἶναι μόνον ἀπάντηση στά ἑσωκομματικά προβλήματα πού τίθενται μέσα στό Συνασπισμό, ἐρήμην τῆς κοινωνίας.

Ὅλα αὐτά βέβαια δέν σημαίνουν ὅτι δέν ὑφίσταται ζήτημα ἡλικιακῆς ἀνανέωσης στό Συνασπισμό καί τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά γενικότερα, ἀφοῦ ἡ τελευταία γενιά πού μαζικά (τουλάχιστον γιά τά δεδομένα τοῦ χώρου) συνδέθηκε μέ αὐτή τήν παράταξη εἶναι ἡ γενιά τῶν σημερινῶν πενηντάρηδων. Τό ζητούμενο ὅμως τῆς ἀνανέωσης δέν ἐπιτυγχάνεται διά τῆς ἐκφώνησώς της, οὔτε μέ τήν διαφημιστικῶ τῶ τρόπῳ ἔκθεση στή δημοσιότητα τῶν λιγιστῶν νέων πού ἡ παράταξη διαθετεῖ σήμερα. Ἡ ἀνανέωση προϋποθέτει, ἀπλούστατα, τή σύνδεση τοῦ χώρου αὐτοῦ μέ τήν νεολαία, καί ἡ σύνδεση αὐτή εἶναι μέρος τῆς γενικότερης σύνδεσης τῆς παράταξης μέ τήν κοινωνία, γιά τήν ὅποια γίνεται λόγος ὅλη αὐτή τήν ὥρα. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, λοιπόν, ἡ υποψηφιότητα Παπαγιαννάκη φέρνοντας τό Συνασπισμό λίγο πιό κοντά στήν κοινωνία θά τόν ἔφερνε καί λίγο πιό κοντά στους νέους αὐτῆς τῆς κοινωνίας, καί ἐπομένως στήν ἀνανέωση, ἀπ' ὅ,τι ἡ υποψηφιότητα ἐνός ἐκ τῶν ἐλαχίστων νέων τοῦ κόμματος, ἡ ὅποια ἀπλῶς ἐκλαμβάνει (καί κάπως ὑποκριτικά θά ἔλεγα) τό ζητούμενο ὡς δεδομένο.

Οἱ ἀπορίες λοιπόν καί ἡ ἐκπλήξη γεννῶνται γιατί, μ' ὅλα ὅσα εἶπαμε καί μέ ἄλλα πού θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε, ὁ Συνασπισμός μοιάζει στήν προκειμένη περίπτωση νά παραδιάζει ὅλους τούς κανόνες τῆς κοινῆς λογικῆς, ἡ ὅπως τό ἔθεσε ἕνας φίλος, νά προκρι-

νει την «αυτοκτονική» επιλογή. Δανείζομαι τη φράση του γιατί νομίζω, ότι πέρα από την περιγραφή, ο όρος «αυτοκτονική» μάς δίνει και την πολιτική έρμηνεία των όσων συμβαίνουν εδώ και κάμποσο χρονικό διάστημα στο Συνασπισμό. Για να μη μακροηγοούμε, να πούμε πώς σύμφωνα με την έκφραση βούληση μιας μερίδας, ενός πυρήνα θα λέγαμε, της πλειοψηφούσας τάσης μέσα στο κόμμα, δηλαδή του Άριστερου Ρεύματος, ο Συνασπισμός αποτελεί κόμμα υπό κατάργηση – και μιλάμε όχι για κάποια μακροχρόνια προοπτική αλλά για το άμεσο μέλλον. Θα γενίκευα λέγοντας ότι όχι μόνο το κόμμα αλλά και η ιστορική παράταξη που εγγράφηκε πριν από τριάντα χρόνια στην ελληνική κοινωνία, εγγράφοντας ταυτόχρονα το αίτημα και την υποθήκη της ανανέωσης του άριστερου και κομμουνιστικού κινήματος και που ο Συνασπισμός, μέσα από διάφορες περιπέτειες και μεταμορφώσεις (που ίσως μεταλλάσσουν, προσαρμόζουν αλλά πάντως δεν αναιρούν την αρχική έγγραφη, τη σιωπηρή καταστατική αρχή, το κοινωνικό συμβόλαιο διαμόρφωσης της παράταξης) αποτελεί τη σημερινή της συνέχεια και έκφραση, είναι υπό κατάργηση, το δε συμβόλαιο της παράταξης με την κοινωνία είναι υπό αναθεώρηση.

Σύμφωνα λοιπόν με τη βούληση και τον πολιτικό σχεδιασμό μιας ισχυρής μερίδας (άλλ' όχι όλου) του Άριστερου Ρεύματος, ο Συνασπισμός θα πρέπει να διαλυθεί την ίδια ώρα που τα μέλη του, ή όσα τέλος πάντων τό επιθυμούν, θα παίρνουν μέρος μαζί με τις συνεργαζόμενες δυνάμεις του ΣΥΡΙΖΑ στις διαδικασίες συγκρότησης του νέου, ευρύτερου, κόμματος της Άριστερας. Τουτό το «μετωπικό» σχήμα, προείκασμα οργανωτικά και πολιτικά της ενότητας «όλης» (δηλαδή όλης της πρόθυμης προς τούτο, που είναι εξαιρετικά άμφισβητούμενο πόσο «όλη» είναι στην πραγματικότητα) της Άριστερας θα έχει ως κύριο και τελικό στόχο την ενότητα και με το ΚΚΕ, ώστε να πραγματοποιηθεί η ενότητα όλης της Άριστερας (και μαζί, λέω εγώ, ή αναιρέση του ιστορικού συμβολαίου διά του οποίου ενεγράφη και διά του οποίου υπάρχει η παράταξη της Άνανεωτικής Άριστερας στην ελληνική πολιτική σκηνή και κοινωνία). Ίσως μερικοί να θεωρούν την ενότητα με το ΚΚΕ άπραγματοποίητο και για τούτο άσημαντο και πολιτικά ανενεργό στόχο, λόγω κυρίως της αντίδρασης της άλλης πλευράς, του ΚΚΕ, που δεν θέλει να ακούσει κουβέντα. Άλλά τό ΚΚΕ δεν θέλει να ακούσει τίποτα για τό Συνασπισμό, όπως αυτός είναι σήμερα: δεν θέλει δηλαδή να ακούσει κουβέντα για τό Συνασπισμό που κουβαλάει μέσα του, στην καταστατική αρχή γέννησής του, στο καταστατικό του, στις πολιτικές του αποφάσεις, στα γονιδιά του τελικά, την άμφισβήτηση του ΚΚΕ. Αυτός όμως ο Συνασπισμός, θά πάψει να υπάρχει, θά τεθεί στο αρχείο της ιστορίας, την ώρα της συγκρότησης του νέου μετωπικού σχήματος μαζί με τόν ΣΥΡΙΖΑ. Τό σχήμα αυτό, έχοντας πετάξει όλα τά καταγωγικά στοιχεία της άμφισβήτησης του ΚΚΕ, όλες τις κατακτήσεις που κουβα-

λάει στην πλάτη του ο Συνασπισμός εδώ και τριάντα χρόνια, θά είναι όχι ένα γραμμένο ή μερικώς γραμμένο χαρτί, όπως είναι σήμερα ο Συνασπισμός, αλλά ένα χαρτί άγραφο, μία λευκή κόλλα. Και τότε ως λευκή κόλλα θά μπορεί να τό αντιμετώπισει τό ΚΚΕ, και ως λευκή κόλλα θά είναι διαχειρίσιμο και συνεργάσιμο. Μέ αυτή την έννοια ή δημιουργία του νέου κόμματος μαζί με τόν ΣΥΡΙΖΑ αποτελεί τόν απαραίτητο ενδιάμεσο στόχο για τή διευκόλυνση και τελικώς τήν πραγμάτωση του τελικού στόχου που είναι ή συνεργασία με τό ΚΚΕ. Όσο δύσκολη και άπραγματοποίητη φαντάζει σήμερα αυτή, τόσο εύκολη και πραγματοποιήσιμη μπορεί να γίνει αύριο.

Τά παραπάνω (τουλάχιστον όσον άφορᾶ τό διαδικαστικό κομμάτι) αποτελούν έκπεφρασμένο πολιτικό στόχο μιας μεγάλης ομάδας του Ρεύματος, στόχο μείζονος και άποκλειστικής πολιτικής σημασίας. Είναι φανερό ότι όσοι προσβλέπουν σ' αυτή τή διαδικασία, όσοι βλέπουν τό μέλλον της Άριστερας (ή, εν πάση περιπτώσει, τό μέλλον τους, γιατί τό μέλλον της Άριστερας είναι μία άλλη κουβέντα) σε αυτή τή διαδικασία, αυτοί μετρούν όσα γίνονται σήμερα, ξυγίζουν όσες άποφάσεις καλούνται να πάρουν σήμερα, σύμφωνα με ένα και μόνο ένα μέτρο. Μέ τό κατά πόσο δηλαδή αυτό που αποφασίζεται τώρα θά τούς φέρει πιό κοντά ή θά τούς απομακρύνει από τόν τελικό στρατηγικό στόχο.

Διατείνομαι λοιπόν ότι η έκλογική επιτυχία του Συνασπισμού σε βουλευτικές, ευρωπαϊκές ή δημοτικές και περιφερειακές εκλογές, ή σύνδεση του κόμματος με ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας, όχι μόνο είναι γι' αυτούς δευτερεύουσα, γιατί αυτοί γι' άλλου τραβάνε, αλλά τους εμποδίζει κίολας σ' αυτό που έχουν σκοπό να κάνουν. Μέ' άλλα λόγια, η έκλογική επιτυχία του σημερινού Συνασπισμού αντιστρατεύεται τη δημιουργία ενός άλλου κόμματος, ενώ η άποτυχία την φέρνει όλο και πιο κοντά. Κι αυτό συμβαίνει γιατί, απλούστατα, κάθε ψήφος που δίδεται στο Συνασπισμό αντικειμενικά ενισχύει την αυτονομία του και αποτελεί συνηγορία για τη συνέχιση της αυτοτελούς ύπαρξής του. Κάθε ψήφος είναι δηλαδή και μία κατάφαση. Αντίθετα κάθε ψήφος που δέν δίνεται, που αφαιρείται, είναι μία άναίρεση που φέρνει τό χώρο πιο κοντά στο τέλος του. Αυτό θά τό κατανοήσουμε καλύτερα αν κάνουμε την υπόθεση ότι ο Συνασπισμός ξαφνικά και ως διά μαγείας εκτοξεύεται από τις διακόσιες χιλιάδες στά δύο εκατομμύρια ψηφοφόρους. Κανείς δέν θά μπορούσε τότε σοβαρά νά υποστηρίξει τό τέλος του Συνασπισμού και την ανάγκη νά δημιουργηθεί ένα καινούργιο, ένα άλλο κόμμα. Αντίθετα, θά ήταν τά άλλα κόμματα που θά έπρεπε νά αρχίσουν νά σκέφτονται την υπαγωγή τους μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο στο Συνασπισμό. Πηγαίνοντας τώρα σέ πιο ρεαλιστικά νούμερα, μπορούμε νά καταλάβουμε τί σημασία θά είχε νά πιάσει ή και νά υπερβεί ο Συνασπισμός τά νούμερα των προηγούμενων δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών στην Αθήνα (ιδιαίτερα στή σημερινή συγκυρία κρίσης των δύο μεγάλων κομμάτων που είναι εξαιρετικά ευνοϊκή γι' αυτόν) και τί σημασία θά είχε αντίθετα ή υστέρησή του από τά προηγούμενα αποτελέσματα και ή προβολή της υστέρησης αυτής στό 3,1% των εθνικών εκλογών. Στή μία περίπτωση ο Συνασπισμός δείχνει νά έχει παρόν και αυτόνομο μέλλον (και ρόλο μέσα στην κοινωνία), στην άλλη περίπτωση ή πορεία του είναι αδιέξοδη.

Αν τά έντός των κομματικών επάλλεων στελέχη του Ρεύματος έχουν τους προαναφερόμενους λόγους νά μήν πολυνοιάζονται ή και νά αποστρέφονται την κοινωνική απήχηση, οί συνεργαζόμενοι του ΣΥΡΙΖΑ έχουν και ένα λόγο παραπάνω. Ακριβώς επειδή οί διάφορες ομάδες που τόν συναποτελούν αλλά και ο ΣΥΡΙΖΑ ο ίδιος είναι μία συνάθροιση αριστερών που εκπροσωπούν τόν εαυτό τους, χωρίς κάποιο μαζικό έρεισμα, ή αριθμητική που τους βολεύει νά επικαλούνται στίς σχέσεις τους μέ τόν ΣΥΝ είναι αυτή που μετράει μόνο τίς έντός των τειχών, τίς οργανωμένες δυνάμεις: πεντακόσιοι έμεις-χιλιοι πεντακόσιοι έσεεις, άντε χίλιοι έμεις-τρεις χιλιάδες έσεεις. Σέ αυτή την αριθμητική, τό 3%, δηλαδή οί διακόσιες τόσες χιλιάδες ψηφοφόροι, που σέρνει πίσω του ο Συνασπισμός και που μπορεί νά γίνουν μέχρι και πεντακόσιες χιλιάδες, και ένιοτε γίνονται σέ ευνοϊκές συγκυρίες δημοτικών

εκλογών σάν κι αυτές που έχουμε μπροστά μας, δέν μετράει καθόλου. Γιατί αν μετρούσε θά κατεδείκνυε τό ιστορικό και πολιτικό βάρος που κουβαλάει μαζί του ο Συνασπισμός και τό αντίστοιχο ανύπαρκτο βάρος των συνεργαζομένων. Θά καταδείκνυε την πολιτική υποθήκη που έδω και τριάντα χρόνια ένεχάραξε και έκτοτε συνέχισε νά θέτει αυτός ο χώρος στά πολιτικά πράγματα, και ή όποια δημιούργησε αυτό τό 3% μέσα στην κοινωνία, θά κατεδείκνυε τί είναι αυτό που ο λαός του 3% και ο οργανωμένος πολιτικός φορέας έχουν από κοινού συνομολογήσει, μέ άλλα λόγια τά στοιχεία του πολιτικού συμβολαίου που δένουν τό Συνασπισμό μέ ένα μέρος της κοινωνίας.

Αλλ' ο άριστερισμός δέν ενδιαφέρεται και δέν θέλει νά συνυπάρξει μέ κανένα μέρος της κοινωνίας. Ο άριστερισμός, και είναι όρισμός του αυτός, υποκαθιστά την κίνηση της κοινωνίας μέ τη δράση, μέ τό παράδειγμα, μέ την κίνηση των λίγων οργανωμένων αριστερών, αυτού που θά όνομάζαμε πολιτική άριστερά. Μόνον αυτή ή παραδειγματική δράση μπορεί νά είναι συνεπής, καθαρή και άμόλυντη. Τά υπόλοιπα, ή δύσκολη συμπίεση μέ την κοινωνία και τό εύρος των αντιφάσεων που προκύπτουν από αυτή την συμπίεση, είναι βαρύ φορτίο για τους ώμους τους και την άπλουστευτική λογική τους. Συνεπώς, για τους ανθρώπους αυτούς μεγαλύτερη σημασία έχει τό συμβόλαιο που έχουν συνάψει μερικά στελέχη του Συνασπισμού και μερικά του ΣΥΡΙΖΑ μεταξύ τους σχετικά μέ τό πώς θά πορευθούν, παρά τό συμβόλαιο που έχει συνάψει αυτός ο πολιτικός χώρος μέ την κοινωνία. Γι' αυτό άλλωστε αυτά που γίνονται τώρα μέ τόν Παπαγιαννάκη δέν είναι πρωτόγνωρο φαινόμενο που έχει τάχα νά κάνει μέ τό συγκεκριμένο πρόσωπο. Τά ίδια είχαν γίνει και πριν έναμιση χρόνο, τότε που ο Νίκος Κωνσταντόπουλος είχε προτείνει ένα πρόσωπο όπως ο Γ. Βότσης για επικεφαλής του ευρωψηφοδελτίου και χάλασε ο κόσμος. Έπομένως, ή αντίδραση δέν έχει νά κάνει μέ τά χαρακτηριστικά του Παπαγιαννάκη ή του Βότση αλλά μέ τους ίδιους τους αντιδρώντες και χαρακτηρίζει την πολιτική λογική και τόν πολιτικό τους σχεδιασμό.

Μέ τό τί μπορεί και πρέπει νά γίνει από 'δω και πέρα, ιδιαίτερα ως προς τό διαδικαστικό κομμάτι, δέν πρόκειται νά άσχοληθώ έδω, όχι γιατί δέν έχω άποψη, αλλά γιατί θέλω νά περιορίσω την ούτως ή άλλως άσυνήθιστη και ίσως άθέμιτη εκ μέρους μου παρέμβαση στά έσωτερικά του Συνασπισμού μόνο στό πολιτικό σκέλος. Αυτό άλλωστε νομίζω ότι έχει και τη μεγαλύτερη σημασία, νά αποκτήσει δηλαδή ο κόσμος, είτε μέσα είτε έξω από τό κόμμα, συνείδηση του πολιτικού προβλήματος που βασανίζει τά τελευταία χρόνια τό Συνασπισμό, που υπερπροσδιορίζει τίς πολιτικές διαιρέσεις και καθορίζει τίς πολιτικές αποφάσεις του. Τό πρόβλημα αυτό είναι κατά πόσον ο Συνασπι-

αμός θά συνεχίσει τήν αυτόνομη πορεία του, κατά πόσο δηλαδή θέλει νά συνεχίσει νά πορεύεται στό δρόμο πού πορευόταν μέχρι τώρα, μέ τίς απαραίτητες βέβαια αλλαγές και προσαρμογές, ή αν, αντίθετα, ο Συνασπισμός έχει τελευτήσει τόν βίον του, αν οι συνθήκες πού τόν δημιούργησαν εξέλιπλαν και ή ύποθήκη πού έθεσε είναι εκ τών πραγμάτων άκυρη, οπότε ένα νέο κόμμα μέ άλλα χαρακτηριστικά ή και χωρίς καθόλου χαρακτηριστικά θά πρέπει νά οικοδομηθεί για νά έξυπρη-τήσει τούς όποιους στόχους τό ίδιο θέσει.

Πιστεύω λοιπόν ότι είναι άμεση ανάγκη, τούτη τήν ώρα, όλοι όσοι εξακολουθούν νά έντάσσουν τόν εαυτό τους σέ αυτή τήν παράταξη, οργανωμένοι ή μή, επί οίονδήποτε ζητήματος κληθούν νά αποφανθούν, είτε αυτό είναι Παπαγιαννάκης ή Τσίπρας είτε οποιοδήποτε άλλο, είτε πρόκειται για ψηφοφορία στην Κεντρική Έπιτροπή είτε για δημοψήφισμα έξωκομματικό είτε για δημοψήφισμα έξωκομματικό, όλοι αυτοί λοιπόν νά αποφαινόνται έχοντας στό πίσω μέρος του κεφαλιού τους ότι τό πραγματικό ζήτημα για τό οποίο αποφαινόνται, τό πραγματικό ζήτημα πού τούς θέτει ή πλειοψηφούσα τάση είναι τό μέλλον αυτής τής παράταξης. Θά πρέπει δηλαδή ο Συνασπισμός από τώρα νά αντιμετωπίσει τό ζήτημα του μέλλοντός του, του κατά πόσον έχει ή δέν έχει μέλλον, και θά πρέπει οι πλειοψηφίες πού θά διαμορφωθούν νά διαταχθούν γύρω από αυτό άκριβώς τό έρώτημα. Διαφορετικά, αν νομίζουμε ότι ψηφίζοντας αποφαινόμεσθε απλώς για τό αν ο Παπαγιαννάκης είναι «δεξιός» ή θέλει νά μάς πάει στό ΠΑΣΟΚ (ώ, τί ύποκρισία), ή για τό αν ο Τσίπρας είναι νέος και κινηματικός, τότε απλώς θά έρθουμε αναπόδραστα αντιμετώπι με ένα μέλλον πού δέν τό έχουμε θελήσει, ή πού δέν αποφασίσαμε κατά πόσον τό θέλουμε.

Χαρακτηριστική είναι ως προς αυτό ή στάση του Προέδρου του κόμματος, του Άλ. Άλαβάνου, αν κρίνουμε από όσα κάνει και λέει ως Πρόεδρος ένα χρόνο τώρα, αν κρίνουμε από τό γεγονός ότι επί όχτώ μήνες πρότεινε τόν Παπαγιαννάκη ως ύποψήφιο για τήν Άθήνα και αν κρίνουμε τέλος από τό γεγονός ότι στην πρόσφατη συνέντευξή του τάχθηκε ρητά κατά τής δημιουργίας νέου κόμματος μέ τόν ΣΥΡΙΖΑ, παρ' όλα αυτά αναγκάστηκε νά συνταχθεί μέ τήν πλειοψηφία τής ΚΕ, νά τροποποιήσει τήν πρότασή του, έφ' όσον είναι αυτή ή πλειοψηφία πού τόν στηρίζει και ο ίδιος δέν έχει πού άλλου νά στηριχθεί. Κατέληξε δηλαδή ο Άλ. Άλαβάνος νά στηρίζει μία επιλογή (μάλλον νά τήν προτείνει) τής οποίας τή λογική δέν συμμερίζεται, μία επιλογή τής οποίας τό τελικό αποτέλεσμα (τό νέο κόμμα) ένω τό ξεορκίζει, τό φέρνει όμως ένα δήμα πιό κοντά. Έκτιμώ ότι στην ίδια θέση μέ τόν Άλέκο Άλαβάνο (αν και ίσως μέ πολύ λιγότερη συνείδηση του προβλήματος) είναι και πολλοί άλλοι μέσα στό Συνασπισμό. Ότι τούτη τήν ώρα ή πίστη και άφοσίωση στην τάση και ο έξ αυτής άπορρέων φανα-

τισμός συγκαλύπτουν και έξουδετερώνουν κάθε προβληματισμό για τό μέλλον όλου του κόμματος, μέ αποτέλεσμα μία άποψη πού είναι πιθανόν πλειοψηφική στην πλειοψηφούσα τάση αλλά μειοψηφική (έκτιμώ) μέσα στό κόμμα νά μπορεί νά επιβάλλει τίς απόψεις τής, τή λογική τής και νά διαμορφώνει καταστάσεις, ώστε κάποια στιγμή στό μέλλον στό όποιο προσβλέπει νά έχει καταστεί τό αναπόδραστο αποτέλεσμα τής επικράτησης αυτής τής λογικής. Πολύ περισσότερο μάλιστα πού όσοι δέν συμφωνούν μέ αυτή τή λογική σιγά-σιγά παίρνουν τών όμματιών τους, άδρανούν, μέ αποτέλεσμα ή επικρατούσα λογική αν δέν είναι σήμερα πλειοψηφική, αύριο νά έχει καταστεί μέ σιγουριά πλειοψηφική.

Τελειώνω προσθέτοντας ότι τό νά σπάσουν, νά παραμεριστούν, οι τάσεις προκειμένου νά έρθει στό προσκήνιο και νά αντιμετωπιστεί τό συνολικό πρόβλημα του κόμματος και του μέλλοντός του, δέν είναι κάτι πού άφορα μόνο τό Άριστερό Ρεύμα, αλλά όλες τίς τάσεις. Αν όλες δέν θέσουν σέ πρώτο πλάνο τό συνολικό ζήτημα του κόμματος και δέν άποδείξουν ότι τό κάνουν προσφέροντας ακόμα και σέ αντιπάλους τίς απαραίτητες στηρίξεις, τότε ίσως και σήμερα πού μιλάμε νά είναι ήδη πολύ άργά.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΗΜΕΡΙΔΑ
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

• Εισηγήσεις
• Συζητήσεις Στρογγυλής Τραπέζης

Σάββατο, 26 Νοεμβρίου 2005
Άθήνα

ΠΑΗΡΟΦΟΡΙΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΕΣ
Σ. Χαρολάμης 1 & Μανουριμάνη, 114 72 ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 6447 533, Fax 6445 140, e-mail : jgaa-opc @otenet.gr

ΙΡΑΚ

ΟΙ ΔΥΟ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΝΕΚΡΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Μία σχεδόν εβδομάδα πριν τελειώσει ο Οκτώβριος, ο επίσημος απολογισμός των Αμερικανών στρατιωτικών που έχασαν τη ζωή τους στο Ιράκ ξεπέρασε το όροσημο των δύο χιλιάδων νεκρών. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν μερικές δεκάδες συμμάχων στρατιωτών, Βρετανών κυρίως, καθώς και ένας σημαντικός, πλήν όμως απροσδιόριστος, αριθμός «πρακτόρων ασφαλείας», ιδιωτών δηλαδή που αναλαμβάνουν «εργολαβικά» τη φύλαξη αμερικανικών ή άλλων εγκαταστάσεων στην εμπόλεμη χώρα. Έξυπακούεται ότι στη διάρκεια της αμερικανικής κατοχής της χώρας ο αριθμός των Ιρακινών που έχασαν τη ζωή τους είναι σαφώς πολλαπλάσιος –ανάμεσα στις 25.000 και 30.000 νεκρούς σύμφωνα με επίσημες αμερικανικές εκτιμήσεις– ίσως προσεγγίζει τις 50.000 ανθρώπους σύμφωνα με άλλες πηγές. Από αυτά τα θύματα, σύμφωνα με τις ίδιες πηγές, τρεις ως πέντε χιλιάδες είναι παιδιά.

Τήν τελευταία ημέρα του ίδιου μήνα τα άνακωνθεντα του Στρατηγείου των Πολυεθνικών Δυνάμεων στο Ιράκ έπεισαν και τους πλέον δύπιστους ότι ή από καιρό αναμενόμενη κάμψη στη μαχητική δραστηριότητα των ανταρτών δεν βρίσκεται κοντά, παρά τις συνεχείς εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του αμερικανικού στρατού – επιχειρήσεις που παρουσιάζονται ως αποφασιστικές επιτυχίες καθώς τότε εξαρθρώνουν υπόγεια δίκτυα του έχθρου, τότε διακόπτουν τους δρόμους ανεφοδιασμού του, τότε συλλαμβάνουν εκατοντάδες «υπόπλους» και κυριεύουν τόνους λαφύρων και τότε σκοτώνουν πολλές δεκάδες «ένόπλους που αντιστάθηκαν». Στις 30 και 31 πάντως του Οκτωβρίου έξι ακόμα Αμερικανοί στρατιώτες και δύο πεζοναύτες σκοτώθηκαν από «Αυτοσχέδιους Έκρηκτικούς Μηχανισμούς» (Improvised Explosive Devices), όπως περιγράφουν οι υπηρεσίες των ΗΠΑ τα όπλα των έχθρων τους. Στις 31 του ίδιου μήνα ή αεροπορία πραγματοποίησε 36 εξόδους «έγγυς υποστήριξης» ή «ένοπλης αναγνώρισης» από τις οποίες πολλές κατέληξαν σε βομβαρδισμούς στόχων στο έδαφος. Το ενδιαφέρον είναι ότι ανάμεσα στους στόχους που επλήγησαν συμπεριλαμβάνονταν και μερικοί στα περίχωρα της πάλαι ποτέ «ήρεμης» Βασσόρας.

Στην πραγματικότητα τα αμερικανικά στρατεύματα εξακολουθούν να κινούνται στα τυφλά. Καμία από τις αναλύσεις για την ιρακινή αντίσταση που φθάνουν κατά καιρούς στο φως δεν φαίνεται αξιόπιστη και ίκα-

νή να προσδιορίζει τη φύση και τη λειτουργία των οργανώσεων που αντιμάχονται τις ΗΠΑ. Ούτε οι αριθμοί των μαχητών των τελευταίων δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν. Άλλες εκτιμήσεις κάνουν λόγο για 5 ως 6 χιλιάδες, και άλλες για περισσότερους από εκατό χιλιάδες ενεργούς ή ημι-ενεργούς μαχητές. Σε κάθε περίπτωση ή προπαγανδιστική άποψη ότι πρόκειται απλώς και μόνο για «ξένους μαχητές» που εισάγει ή Άλ Κάιντα μέσω της Συρίας δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στα γεγονότα. Φυσικά και στο παρελθόν ήταν γενικός κανόνας να μη γνωρίζουν οι εκάστοτε κατακτητές με ακρίβεια τις δυνάμεις που τους αντιστέκονται. Σπάνια όμως ή άγνοια για τους «απέναντι» έφθασε σε τέτοια επίπεδα. Η «κατασκευασμένη πραγματικότητα» των συμβούλων του Λευκού Οίκου λειτουργεί στον τομέα αυτό ως καταστροφική τροχοπέδη.

Άκόμα και τώρα πάντως οι νεκροί του πολέμου στο Ιράκ είναι λιγότεροι από τα θύματα της 11ης Σεπτεμβρίου στις ΗΠΑ (υπολογίζονται στις 3.000 περίπου), ενώ είναι κατά 29 φορές λιγότεροι από τους νεκρούς του Βιετνάμ. Η Αμερική άντεξε –όσο τό άντεξε– 6.400 νεκρούς τό χρόνο στην τελευταία σύγκρουση, από τό 1964 ως τό 1973, 58.000 νεκρούς στο σύνολο. Τό Ιράκ δεν πλησιάζει ακόμα τέτοιους αριθμούς. Τό

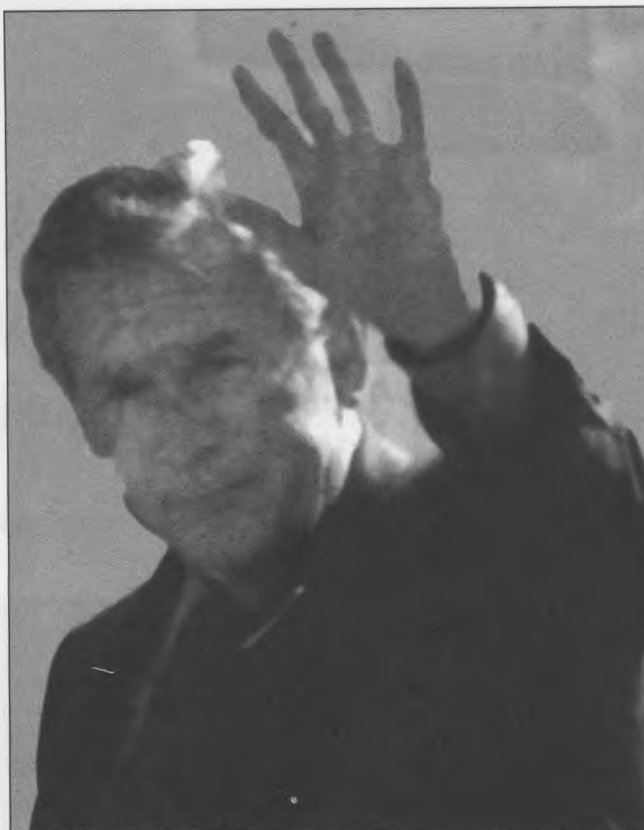

θέμα όμως είναι ότι οι προηγούμενοι πόλεμοι έχουν από καιρό τελειώσει, ενώ έτούτος εδώ δεν φαίνεται να έχει ακόμα όρατο τέλος. Οι προσδοκίες της Κοντολίζα Ράις ότι αρκεί πλέον ή τολμηρή έξοδος των ενισχυμένων από τη λαϊκή ψήφο Ίρακινών πολιτικών από την όχυρή τους επικράτεια στην «πράσινη ζώνη» της Βαγδάτης, ώστε να καταρρεύσει ή αντίσταση, φαίνεται εξαιρετικά αφελής. Την ίδια ώρα τό γειτονικό Ίράν ριζοσπαστικοποιείται κάτω από τις πιέσεις και δεν διακρίνεται τό πώς θά μπορούσε να τεθεί τέρμα στή χρόνια «παθολογία» της Μέσης Άνατολής. Η τελευταία φαίνεται ότι θά εξακολουθεί για πολλά χρόνια ακόμα να παράγει ασταθή ή επικίνδυνα καθεστώτα και να όπλίζει τρομοκράτες κάθε μορφής, είδους και πεποιθήσεων. Η ιδέα ότι μπροστά βρίσκεται ένα είδος πολιτικής Λερναίας ύδρας κερδίζει έδαφος. Η πτώση των Σουνιτών του Ίράκ αφήνει άπλως στή θέση τους τους Σίιτες, μέ τις ιρανικές τους μαχητικές και φανατικές έκδοχές μάλιστα.

Η ίδια ή ποιότητα των άμερικανικών άπωλειών αρχίζει να δημιουργεί σοβαρά προβλήματα. Έδώ και καιρό οι έπιτελείς των ΗΠΑ, ανήσυχοι από τή φθορά των δυνάμεων κρούσης του άμερικανικού στρατού προχώρησαν σέ μαζική έμπλοκή των δυνάμεων της Έθνοφρουράς στό Ίράκ. Οι τελευταίες είναι συγκροτημένες από πολίτες πού για τόν έναν ή τόν άλλο λόγο κάνουν τή θητεία τους και δεν άποτελούνται από έπαγγελματίες – ένιοτε λατινοαμερικανικής καταγωγής. Τό 25% του προσωπικού των μονάδων της «Φρουράς» είναι πάνω από 30 έτών, τό 40% είναι παντρεμένοι και τό 30% είναι ήδη γονείς. Οι άπώλειές της –άν και άντιπροσωπεύουν ακόμα τό ένα τέταρτο του συνόλου– είναι άπώλειες πού έχουν άμεσο αντίκτυπο στήν άμερικανική κοινωνία. Αφήνουν πίσω χήρες και όρφανά, δυσαναπλήρωτα κενά σέ οικογένειες πού δεν επένδυσαν στό στρατό και τήν πολεμική δράση ως τρόπο ζωής.

Έπιπλέον, οι θώρακες κάθε είδους και ή ιατρική τεχνολογία έχουν κατά πολύ περιορίσει τή θνησιμότητα των Άμερικανών στρατιωτών ή όποια και είναι πραγματι έντυπωσιακά μειωμένη σέ σχέση μέ τήν αντίστοιχη των προηγούμενων πολέμων. Οι ίδιοι όμως παράγοντες ελάχιστα επιδρούν στά σωματικά και ψυχικά τραύματα πού κουβαλούν οι άποθεραπευθέντες πίσω στήν κοινωνία της μητρόπολης. Οι επαναπατρισθέντες τραυματίες –μέ τραύματα άρκούντως σοβαρά ώστε να μην τους επιτρέπουν επάνοδο στήν ένεργό δράση– έπίσημα άνέρχονται σέ 15.000, και από αυτούς πολλοί φέρουν βαθιά σημάδια των δυσάρεστων έμπειριών πού έζησαν. Αρχίζουν να γίνονται πολλοί και να έπηρεάζουν μέ τήν άτομική ή συλλογική παρουσία τους τήν καθημερινότητα των «μετόπισθεν». Ένας άνάπηρος, άκρωτηριασμένος, τυφλός, καμμένος, βετεράνος του πολέμου στό Ίράκ, δεν είναι πλέον άφηρημένη εικόνα

τηλεοπτικού και άνώδνου πολέμου. Μέ αυτή τήν έννοια, ό πόλεμος στό Ίράκ –άλλά και στό Άφγανιστάν, όπου πολλαπλασιάστηκαν οι άμερικανικές άπώλειες στή διάρκεια του 2005– κάνει ήδη αισθητή τήν παρουσία του στους δρόμους των μικρών άμερικανικών πόλεων. Εκεί πού τίποτα δεν μπορεί να κρυφτεί.

Οι εξέλιξεις αυτές μπορεί να σημαίνουν κάτι για τή δική μας καθημερινότητα και για τήν εδώ πολιτική σκηνή. Η πολιτική όμαλοποίηση πού προωθούν οι ΗΠΑ στό Ίράκ μπορεί να μην έχει σημασία για τήν πορεία του εκεί πολέμου, δημιουργεί όμως ευκαιρίες για συγκεκριμένους έλιγμούς από τή πλευρά της Ουάσιγκτον. Ο πιο ευδιάκριτος από αυτούς είναι ή άπόπειρα διεθνοποίησης του πολέμου. Ήδη, στό όνομα της «δημοκρατικής λειτουργίας» του γειτονικού Άφγανιστάν, έχουν αύξηθει οι πιέσεις για διεύρυνση του στρατιωτικού ρόλου του NATO και των Ευρωπαϊών στή χώρα αυτή. Είναι λογικό να γίνει τό ίδιο στό Ίράκ. Καθώς τά πράγματα δεν είναι όπως φαίνονται και σίγουρα δεν είναι όπως παρουσιάζονται, θά ήταν καλό να κρατήσει άποστάσεις ασφάλειας ή Ελλάδα από τά δρώμενα στήν περιοχή. Η έμπλοκή σέ έναν πόλεμο πού δεν τήν άφορā είναι ό,τι χειρότερο θά μπορούσε να ύποσσει ή έλληνική κοινωνία αυτή τήν εποχή.

Η «ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ» ΩΣ ΜΕΤΑ-ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μιά κριτική προσέγγιση*

του Θανάση Ἀλεξίου

Θά προσπαθήσω νά δείξω πώς ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς παραγωγῆς ἐπιβάλλει μιά νέα μορφή ἐργασίας (διαχειριστική ἐργασία) καί ἀφοῦ προσδιορίσω τόν χαρακτήρα τῆς στή συνέχεια θά ἐξετάσω κάποιες θεωρίες γιά τήν κοινωνική δομή τῆς ὀνομαζόμενης «κοινωνίας τῆς γνώσης», ἔννοια πού ἔχω πάντα σέ εἰσαγωγικά, ἐνῶ παίρνοντας ἀφορμή ἀπό τίς θέσεις τῶν Α. Νέγκρι καί Μ. Χάρντ γιά τήν ἀποϋλικοποιημένη ἐργασία θά ἀναφερθῶ στό κοινωνικό ὑποκείμενο τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης». Θεωρῶ πώς τόσο οἱ θέσεις τῶν Α. Νέγκρι καί Μ. Χάρντ γιά τόν Μεταφορντισμό ὅσο καί αὐτές πού ἀπολήγουν στήν «κοινωνίας τῆς γνώσης» (Νιράκερ, Καστέλς κ.ἄ.) ἀναδεικνύουν ἐμμεσα ἢ ἄμεσα τά νέα μεσαία στρώματα σέ κοινωνικό πρωταγωνιστή καί ἱστορικό ὑποκείμενο.

1. Ἡ «κοινωνία τῆς γνώσης» καί ἡ ὑποστασιοποίηση τῆς διαχειριστικῆς ἐργασίας

Μ

ιά πρώτη ἀντίρρηση ὅσον ἀφορᾷ τήν ἔννοια τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης» ἔχει νά κάνει μέ τό γεγονός ὅτι προβάλλεται ἡ τεχνική σύνθεση τῶν μέσων μέσα στά ὁποῖα ἔχει ἐνσωματωθεῖ ἡ γνώση καί ἀπομονώνονται οἱ κοινωνικές σχέσεις πού συναρθρώνονται γύρω ἀπό τήν παραγωγή καί τή χρήση τῆς γνώσης. Ἀλλά καί πάλι ἡ ἔννοια τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης»

δέν ἀναφέρεται γενικά στίς γνώσεις, λόγου χάριν στή γνώση τῆς κλασικῆς παιδείας, στήν κοινωνικο-αισθητική γνώση, στίς πρακτικές γνώσεις ἀλλά στίς συγκεκριμένες γνώσεις πού αὐτή τή στιγμή, ἐνδεχομένως, χρειάζεται ἡ ἀγορά, δηλαδή γνώσεις πού μποροῦν νά συσκευαστοῦν, σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ (δές λειτουργικές δεξιότητες, καλές πρακτικές, δράσεις, ἐπιχειρηματικότητα, ἐνεργητικές πολιτικές κ.ο.κ.).¹ Πρόκειται μάλλον, στήν καλύτερη περίπτωση, γιά ἐφαρμοσμένη γνώση. Βεβαίως ὅλοι γνωρίζουμε τά πεπερασμένα ὅρια τῆς ἐφαρμοσμένης γνώσης καί τῆς ἐφαρμοσμένης ἐρευνας, ὅταν ἡ βασική γνώση καί ἡ βασική ἐρευνα μένει πίσω. Σέ κάθε περίπτωση ἡ ἐνσωματωμένη στά πληροφοριακά συστήματα γνώση καί τά νοητικά ὑποδείγματα ἔχουν ἕναν μετα-πληροφοριακό χαρακτήρα, μέ

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή ἀνακοίνωσης στό συνέδριο *Κοινωνία τῆς Γνώσης. Ἰδεολογία καί πραγματικότητα* στή μνήμη τοῦ Κοσμά Ψυχοπαίδη, πού διοργάνωσε ὁ Τομέας Φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων σέ συνεργασία μέ τό Ἴδρυμα Σάκη Καράγιωργα (Ἰωάννινα 4 & 5 Ἀπριλίου 2005).

1. Λυοτάρ, Φ. (1993), *Ἡ μεταμοντέρνα κατάσταση*, Ἀθήνα.

τὴν ἔννοια πῶς εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἔνταξή τους σὲ κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα προκειμένου νὰ νοηματοδοτηθοῦν γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἔτσι ἀξιοποίηση τῆς γνώσης καὶ τῆς πληροφορίας.²

Ἐνα δεῦτερο στοιχεῖο ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μαζικὴ ἐνεργοποίηση ἀνθρώπων, φυσικῶν καὶ ὑλικῶν πόρων στὸ πλαίσιο τῆς «κατασκευαστικῆς ἐργασίας», δηλαδή τῆς βιομηχανικῆς ὑλικῆς ἐργασίας, ἀπαιτεῖ νέες ποιοτικὲς ικανότητες ἐλέγχου τῆς ἐργασίας παραγωγῆς ἀγαθῶν καὶ ἐμπορευμάτων. Ὡστόσο ἡ ἐργασία στὴ μορφή ποιοτικῶν ικανοτήτων διαχείρισης εἶναι δύσκολο νὰ τυποποιηθεῖ ἢ νὰ ἐλεγχθεῖ, καθὼς τὰ στοιχεῖα πού τὴ συνθέτουν (ικανότητα διάδρασης καὶ ἐπικοινωνίας, πρακτικὴ πείρα, ἀφοσίωση στὸ ἀντικείμενο κ.λπ.) δὲν μποροῦν νὰ ἔνταχτοῦν σ' ἕνα ὀρθολογικὸ σχῆμα ἀσκησης τῆς, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἐργασία. Αὐτὴ ἡ μὴ τυπικὴ ἐργασία καὶ ἡ ποσοτικὴ αὐξησὴ τῆς (ἐργασία στὶς ὑπηρεσίες, ἐργασία στὴ διαχείριση γνώσεων, πληροφοριῶν καὶ συμβόλων) μὲ τὴν ταυτόχρονη μείωση τῆς τυπικῆς ἐργασίας (βιομηχανικὴ ἐργασία) εἶναι πού χαρακτηρίζει τὴ «μεταβιομηχανικὴ κοινωνία» (κοινωνία τῶν ὑπηρεσιῶν, κοινωνία τῶν γνώσεων, κοινωνία τῶν πληροφοριῶν κ.ο.κ.). Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, τῆς γνώσης, τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων τεχνολογικῶν διαχείρισης πού περιγράφουν τὸ λειτουργικὸ πλαίσιο τῆς «μεταβιομηχανικῆς κοινωνίας», θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἐργασία γιὰ τὸν ἐλεγχὸ τῆς ἀνορθολογικότητας καὶ τῶν ὀριακῶν καταστάσεων πού σὲ ἐπίπεδο ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ (ἀποειδίκευση/ἀλλοτρίωση, ἔκπτωση κ.ο.κ.) καὶ σὲ ἐπίπεδο οἰκοσυστήματος (καταστροφὴ τοῦ πλανήτη κ.ἄ.) προκαλεῖ ὁ ἀναρχὸς χαρακτήρας τῆς παραγωγῆς.³ Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ ἐργασία στὶς ὑπηρεσίες, στοὺς ὑπολογιστές, στὰ αὐτοματοποιημένα συστήματα τυποποιεῖ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐργασία στὸ ἐργοστάσιο, στὶς ὑπηρεσίες καὶ ἀλλοῦ, καθόσον ἡ παραγωγή ὑλικῶν ἀγαθῶν συνεχίζει νὰ αὐξάνεται, τὴν κάνει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἕνας ἐξωτερικὸς ἐποπτικὸς παράγοντας. Ἐνας παράγοντας ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἐποπτεύει, ρυθμίζει καὶ ταξινομεῖ τὴν ἐργασία, ἐμφανίζεται ἀποδεδειγμένος ἀπὸ τὴν ὀρθολογικότητα καὶ τὶς χωροχρονικὲς δεσμεύσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας.⁴ Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ διέπει καὶ τὴν κοινωνικὴ ὑπαρξὴ τῶν νέων μεσαίων ἀστικῶν στρωμάτων πού εἶναι καὶ φορεῖς τῆς «διαχειριστικῆς ἐργασίας» (ἀντιφατικὲς ταξικὲς θέσεις, ρευστότητα μεταξύ ἐλεύθερου καὶ ἐργάσιμου χρόνου κ.ο.κ.)

2. Ἡ κοινωνικὴ στρωμάτωση τῆς «κοινωνίας τῆς γνώσης»

Βασικὴ παραδοχὴ ὅλων τῶν θεωριῶν πού ἀναφέρονται στὴ «μεταβιομηχανικὴ κοινωνία», καὶ ὡς ἐκ τούτου στὴν «κοινωνία τῶν ὑπηρεσιῶν», στὴ «κοινωνία τῆς

γνώσης», στὴν «κοινωνία τῆς πληροφορίας» κ.ο.κ., εἶναι πῶς σήμερα ὁ συντελεστὴς παραγωγῆς δὲν εἶναι οὔτε τὸ κεφάλαιο, οὔτε οἱ φυσικοὶ πόροι, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἐργασία, ὅπως συνέβαινε στὴ «βιομηχανικὴ κοινωνία», ἡ ὁποία ἦταν γι' αὐτὸ καὶ μιὰ καπιταλιστικὴ κοινωνία,⁵ ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ τὸν Φ. Λυοτάρ, οἱ ἐκπληροφορημένες γνώσεις. Τὸ τέλος τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων ἀνέδειξε, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο, ἐξωαφηγηματικὲς πηγές σὲ παραγωγὴ γνώσης, ὅπως ἡ πληροφορικὴ.⁶

Ἡ ἀνάδειξη τῆς γνώσης σὲ βασικὴ παραγωγικὴ δύναμη καὶ παραγωγὴ ἀξίας καὶ ἡ ἀπάθηση καὶ συρρί-

2. Δαρεμάς, Γ. (2002): «Ἰδεολογία, ἐπικοινωνία, τεχνολογία», στὸ: Ἴδρυμα Σάκη Καράγιωργα (ἐκδ.), Ἰδεολογικά ρεύματα καὶ τάσεις τῆς διανοήσεως στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα, Ἀθήνα, σ. 513.

3. Offe, C. (1993), Κοινωνία τῆς ἐργασίας, Ἀθήνα, σ. 223.

4. Βλ. καὶ Σταμάτης, Κ. (2005), Ἡ ἀδέβαιη «κοινωνία τῆς γνώσης», Ἀθήνα.

5. Dahrendorf, R. (1959): *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford.

6. Λυοτάρ, ὁ.π., σ. 66.

κνωση άλλων παραγωγικών συντελεστών (έργατική δύναμη, κεφάλαιο) διαμορφώνει, σύμφωνα μ' αυτές τις αντιλήψεις, μία άλλη κοινωνική δομή. Η χαρακτηριστική για τή «βιομηχανική κοινωνία» κοινωνική δομή, με την άστική τάξη από τή μία και την έργατική τάξη από τήν άλλη, παύει νά είναι αντιπροσωπευτική γιά τή «μεταβιομηχανική κοινωνία». Κατά τόν Ντάνιελ Μπέλ αυτή όρίζεται πλέον πέρα από τις ταξικές συγκρούσεις.⁷ Η κοινωνική δομή τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας», από τή στιγμή πού τό κεφάλαιο και ή έργασία έχουν απολέσει εξαιτίας τής «αποϋλικοποίησης» τής έργασίας τήν κοινωνική τους δυναμική άρθρώνεται γύρω από τις γνώσεις.⁸ Κατ' αυτόν τόν τρόπο έννοείται από τόν Α. Νέγκρι ή έργασία στίς υπηρεσίες, στή διαχείριση γνώσεων και πληροφοριών. Γιά τούς ύποστηρικτές τής «κοινωνίας τής γνώσης» ή νέα κοινωνία είναι μία κοινωνία χωρίς κεφαλαιοκράτες και προλετάριους.

Κατά τόν Π. Ντράκερ οι κοινωνικές τάξεις τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας» σχηματίζονται από τούς έργατες τών γνώσεων και τούς έργατες τών υπηρεσιών.⁹ Η έσωτερική δυναμική τής «μετακαπιταλιστικής κοινωνίας» προέρχεται, έπομένως, από τήν αντίθεση ανάμεσα στους έργατες γνώσεων και τούς έργατες υπηρεσιών, δηλαδή οι νέες κοινωνικές ανισότητες θά έμφανίζονται, σύμφωνα με τόν Μ. Καστέλς, ως άνιση κατοχή γνώσεων ή ως άνιση κατοχή πληροφοριακών δεξιοτήτων.¹⁰ Πάνω σ' αυτή τήν αντίθεση θά οικοδομείται, πάντα κατά τόν Π. Ντράκερ, μία πολιτισμική διχοτομία μεταξύ τών «διανοουμένων» και τών «διευθυντικών στελεχών», οι όποιοι θά ασχολούνται με τις λέξεις και τις ιδέες, και τούς μάντζερ, οι όποιοι θ' ασχολούνται με τούς ανθρώπους και τήν έργασία.¹¹ Γιά τόν Μ. Καστέλς, ή μετάβαση στόν πληροφοριακό καπιταλισμό συνδέεται με τήν ανάδυση νέων κοινωνικών κινημάτων και τή διχοτόμηση τής κοινωνίας σέ πολιτισμικά αυτόπροσδιοριζόμενες έλίτ, οι όποιες χειρίζονται και έφαρμόζουν τις τεχνολογίες με έλευθεριακό, έξατομικευμένο και αποκεντρωμένο τρόπο, από τή μία, και σέ αποκλεισμένες από τήν πληροφορία, τούς πόρους και τήν έξουσία και γι' αυτό ανασφαλείς κοινωνικές ομάδες, οι όποιες περιχαράκωνονται σέ δοκιμασμένους κώδικες και αξίες, από τήν άλλη.¹²

Γιά άλλους (όπως γιά τόν Μπέλ, Τουρέν, Ντάρε-ντορφ), ή κεντρική αντίθεση τής «βιομηχανικής κοινωνίας», δηλαδή ή αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και έργασίας έχει απολέσει τή σημασία της, καθώς στή μεταβιομηχανική κοινωνία αντικείμενο ιδιοποίησης δέν είναι ή έργασία αλλά οι υπηρεσίες, οι γνώσεις κ.ο.κ.¹³ Οι κοινωνικές θέσεις πού απορρέουν από τήν πρόσβαση ή τόν αποκλεισμό από τις γνώσεις και τις πληροφορίες διαμορφώνουν άνισες κοινωνικές θέσεις πού εκβάλλουν σέ μία στρωμάτωση κυρίαρχων και κυριαρχούμενων. Στόν βαθμό πού ή βιομηχανική έργασία μειώνεται παύει νά ισχύει —σύμφωνα με τις παραπάνω θεωρήσεις, κυρίως τού Νέγκρι— και ή θεωρία τής αξίας.¹⁴ Συ-

νεπώς δέν υπάρχει έκμετάλλευση ούτε κοινωνική τάξη πού έκμεταλλεύεται, ή κοινωνική τάξη πού γίνεται αντικείμενο έκμετάλλευσης. Οι ταξικοί άγώνες χάνουν τή σημασία τους και μετατρέπονται σέ άγώνες κινητοποίησης γιά πόρους (γνώση, πληροφορία κ.λπ.) και γιά καταναλωτικά άγαθά.

3. Προσεγγίσεις βεμπεριανές ή νεομαρξιστικές

Όπως γίνεται προφανές, και ανάλογα με τήν περίπτωση, πρόκειται μάλλον γιά βεμπεριανές ή νεομαρξιστικές και μετα-μαρξιστικές προσεγγίσεις. Άς υπενθυμίσουμε εδώ ότι σύμφωνα με τόν Μάξ Βέμπερ οι κοινωνικές τάξεις συγκροτούνται στή σφαίρα τής άγοράς. Αυτό σημαίνει ότι μία ομάδα ατόμων πού βρίσκονται αντικειμενικά, —αντικειμενικά θά πεί γιά τόν Βέμπερ μέ βάση τήν επαγγελματική τους ιδιότητα (ειδίκευση, κύρος κ.λπ.) ή τό εισόδημα— στήν ίδια κατάσταση από τήν άποψη τής θέσης ή τής δύναμης στήν άγορά, συγκροτεί «κοινωνική τάξη».¹⁵ Συνεπώς υπάρχουν τόσες κοινωνικές τάξεις όσες είναι και οι επαγγελματικές ομάδες ή οι εισοδηματικές κατηγορίες.¹⁶ Έφόσον ή σύγκλιση συμφερόντων είναι συγκυριακή και έπηρεάζεται εκτός αυτού και από τό ύποκειμενικό νόημα πού αποδίδουν τά άτομα στήν κοινωνική πράξη είναι άδύνατον σχεδόν νά συγκροτηθεί και ιστορικό ύποκείμενο.

Αντίθετα στόν Κάρλ Μάρξ ή κοινωνική τάξη είναι μία κοινωνική σχέση έκμετάλλευσης, ένσωματωμένη

7. Bell, D. (1974): *The Coming of Post-industrial society*, London.

8. Βλ. και Lazzarato, M. (1998) «Immaterielle Arbeit. Gesellschaftliche Tätigkeit unter den Bedingungen des Postfordismus», στό: Atzert, Th. (έπιμ.), *Umherschweifende Produzenten. Immaterielle Arbeit und Subversion*, Berlin.

9. Drucker, P.-F. (1996): *Μετακαπιταλιστική Κοινωνία*, Αθήνα, σ. 15.

10. Castells, M. (1998): *End of Millenium. The Information Age: Economy, Society and Culture*, τόμος 3, Oxford, σ. 374.

11. Drucker, ό.π., σ. 18.

12. Castells, M. (1996), *The Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture*, τόμος 1, Oxford, σ. 22.

13. Touraine, A. (1972), *Die postindustrielle Gesellschaft*, Frankfurt.

14. Negri, A. (2000) «Wert und Affekt», *Das Argument*, τεύχ. 235, σ. 249.

15. Βλ. και Goldthorpe, J.-H. (1987), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford, σ. 41 κ.ε.

16. Μοσχονάς, Α. (2005), *Τάξεις και στρώματα στίς σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα, σ. 42.

17. Marx, K. (1976), *Das Kapital. Kritik der Politischen Ökonomie, Erster Band*, Frankfurt.

στό ίδιο τό σύστημα τής παραγωγής (δές παραγωγή και απόσπαση υπεραξίας).¹⁷ Συνεπώς ή σχέση τών ατόμων μέ τά μέσα παραγωγής και ή θέση τους στόν καταμερισμό εργασίας —και όχι στόν άγορά, όπως διατείνεται ό Βέμπερ— προσδιορίζουν άντικειμενικά τήν κοινωνική τους θέση. Βεβαίως είναι ένα άλλο ζήτημα άν ή κοινή ταξική κατάσταση δέν οδηγεί αποκλειστικά σέ κοινή δράση, σέ ταξική συνείδηση. Έδώ ένδεχομένως βεμπεριανά αναλυτικά έργαλεία όπως γόητρο, δύναμη, νόημα, σύμβολα, δηλαδή έργαλεία τής έρμηνευτικής κοινωνιολογίας, μπορούν συμπληρωματικά νά χρησιμοποιηθούν γιά νά έξεταστεί ποσοτικά μιá δυναμική κοινωνική διαστρωμάτωση, όπως διαμορφώνεται από τή γενίκευση τής μισθωτοποίησης και τήν εμφάνιση τών νέων μεσαίων στρωμάτων.

Μιά άλλη έκδοχή αúτης τής διχοτομίας μέ καθαρά βεμπεριανούς όρους συνιστά ή θεωρία του πολιτισμικού κεφαλαίου του Πιέρ Μπουρντιέ, ό όποιος βλέπει άτομα, ομάδες κ.ο.κ. νά άνταγωνίζονται γύρω από τήν απόκτηση οικονομικού, πολιτισμικού, αισθητικού κεφαλαίου κ.ο.κ.¹⁸ Ωστε νά μεγιστοποιήσουν τά κέρδη τους ή νά αύξήσουν τούς πόρους τους (γνώση, έξουσία, γόητρο κ.ά.) παραγωγίζοντας ούσιαστικά τή θέση τών κοινωνικών τάξεων στόν κοινωνικό καταμερισμό εργασίας. Πέραν του ότι ό Μπουρντιέ βλέπει τό πολιτισμικό κεφάλαιο όχι ως σχέση αλλά ως ιδιότητα ιδιοκτησίας σέ έξατομικευμένη μορφή, όπως συμβαίνει και μέ τό «άνθρώπινο κεφάλαιο» (Human Capital), αúτος δημιουργεί από έναν καταμερισμό λειτουργιών (οικονομική, πολιτιστική, διαχειριστική κ.ο.κ.), πού ύφίσταται εκ τών πραγμάτων και στό έσωτερικό τής τάξης πού κατέχει ή ελέγχει τά μέσα παραγωγής, διακριτές κοινωνικές τάξεις. Νά τό πούμε διαφορετικά. Ό ιδιοκτήτης ή ό διεθύνων σύμβουλος μιás επιχείρησης δέν μπορεί νά είναι γιά αúτονόητους λόγους ταυτόχρονα και καθηγητής πανεπιστημίου και πολιτιστικό στέλεχος. Στήν όπτική του γωνία κύριος αντίπαλος δέν είναι ό κάτοχος κοινωνικού ή εκπαιδευτικού κεφαλαίου, όπως ίσχυριζεται ό Μπουρντιέ. Κύριος αντίπαλος είναι ό άνταγωνιστής επιχειρηματίας. Συνεπώς ή διευθέτηση τών ένδοταξικών άνταγωνισμών μπορεί νά είναι δουλειά μιás κοινωνικής κατηγορίας, κατόχων εκπαιδευτικού και πολιτισμικού κεφαλαίου, όπως είναι οι «όργανικοί διανοούμενοι», οι όποιοι αποκαθιστούν στό έσωτερικό τής τάξης τήν ένότητα, οργανώνοντας σέ επίπεδο κοινωνίας, και κυρίως μέσα από τό κράτος, τήν ήγεμονία τής τάξης τους.

Ό κοινός παρονομαστής αúτων τών προσεγγίσεων πού βασίζονται στην άνιση κατοχή γνώσης, στόν αποκλεισμό από τή γνώση κ.ο.κ., δηλαδή θέσεων και καταστάσεων πού στό πλαίσιο του τεχνικού καταμερισμού εργασίας διαμορφώνουν διακριτές θέσεις μέ τό αντίστοιχο γόητρο και τήν αντίστοιχη έξουσία, είναι μιá πλουραλιστική κοινωνική διαστρωμάτωση, χωρίς τή δυνατότητα δόμησης συλλογικών ύποκειμένων. Κοινωνιολογικά ή «κοινωνία τής γνώσης» έρχεται νά κατα-

ξιώσει κατ' απόλυτον τρόπο τή διανοητική εργασία και όπως αúτη προέκυψε από τήν αποειδίκευση τής εργασίας και τό διαχωρισμό τής σέ σχεδιαστική και εκτελεστική (τεύλορισμός/νεοτεύλορισμός), αλλά και τήν ανάγκη και έπιθυμία τών νέων μεσαίων στρωμάτων, τά όποια ως προνομιακοί κάτοχοι και διαχειριστές τής μπορούν νά προβληθούν ως τό ιστορικό ύποκείμενο. Έφ' όσον μάλιστα λάβει κανείς υπόψη τόν (ήμ)αυτόνομο χαρακτήρα τής εργασίας αúτων τών στρωμάτων και τόν έγγενή σ' αúτες ατομικισμό, εύκολα ή κοινωνία μπορεί νά ταυτιστεί, όπως και στό Βέμπερ, ως πεδίο άλληλοσυγκρουόμενων ατόμων και ομάδων και ή «έκμετάλλευση» ως στοιχείο τής διαπραγματευτικής δύναμης τών ατόμων στην άγορά, όπως διατείνεται π.χ. ό Ε. Ράιτ.¹⁹ Κατ' αúτον τόν τρόπο τό ιστορικό ύποκείμενο έννοιολογείται στό πλαίσιο τής ατομικής δράσης, όπως συμβαίνει στόν αναλυτικό μαρξισμό και στή θεωρία τής όρθολογικής έπιλογής.²⁰

Αúτό πού δέν προσδιορίζεται μέ σαφήνεια στίς θεωρήσεις πού αποδέχονται τήν «κοινωνία τής γνώσης» ως τό κοινωνικό ίσοδύναμο τής μετα-καπιταλιστικής κοινωνίας και του «πληροφοριακού καπιταλισμού» είναι ή ίδια ή λειτουργία τής γνώσης. Τό γεγονός ότι ή γνώση όπως και ή εργασιακή δύναμη έχουν μιá αξία χρήσης αλλά και μιá άνταλλακτική αξία δημιουργεί συγχύσεις και ασάφειες. Γιά τό άτομο ή γνώση ή οι όποιοσδήποτε δεξιότητες δέν έχουν καμία αξία χρήσης ή, έφόσον έχουν, αúτη είναι πολύ περιορισμένη. Η γνώση έχει γιά τό άτομο μόνο άνταλλακτική αξία. Αντίθετα ή γνώση και οι δεξιότητες πού τή συνοδεύουν έχουν μιá αξία χρήσης μόνο γιά τό κεφάλαιο και τήν επιχείρηση πού τήν ένσωματώνει μέσω τών εργαζομένων. Τό πλαίσιο αúτό προσδιορίζει και τό λειτουργικό περιεχόμενο τής «κοινωνίας τής γνώσης».

Έπομένως ή έννοια τής «κοινωνίας τής γνώσης» μπορεί νά σημαίνει τή συγκεκριμένη μορφή πού παίρνει ή εργασία σέ συνθήκες έκπληροφόρησης τής παραγωγής. Πάλι όμως ό όρος είναι παραπλανητικός γιατί δημιουργείται ή έντύπωση πώς παύει νά ύφίσταται ή εργασία και πώς ή αξία παράγεται όχι από τήν εργατική δύναμη αλλά από τή γνώση. Οι παρανοήσεις αúτες ένισχύθηκαν σέ μεγάλο βαθμό από τόν όλοένα και μεγαλύτερο ρόλο πού παίζει ή διανοητική εργασία ή διαχειριστική εργασία, δηλαδή ή εργασία τών νέων αστικών στρωμάτων, μέ όλα τά στοιχεία τής επικοινωνίας, τής διάδρασης, τής φαντασίας και τής άντιληπτικότητας, όπως δείξαμε παραπάνω, στή διαδικασία παραγωγής. Έρμηνεύοντας έσφαλμένως τά άποτελέσματα αúτης τής εξέλιξης ως τά αίτια πού τήν προ-

18. Hradil, S. (2004), *Die Sozialstruktur Deutschlands im internationalen Vergleich*, Wiesbaden, σ. 264.

19. Wright, E.-O. (1985), *Classes*, London, σ. 117.

20. Βλ. κυρίως Roemer, J.-A. (1982), *A General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge-Massachusetts.

κάλεσαν, οι θεωρήσεις που απορρέουν από την «κοινωνία της γνώσης» εξέλαβαν τις νέες μορφές εργασίας ως αντιπροσωπευτικές για ολόκληρη τόν κοινωνία.

Μιά άλλη παράμετρος της «κοινωνίας της γνώσης» που έχει ιδιαίτερη σημασία για τις αλλαγές στην εκπαίδευση, έχει να κάνει επίσης με τις θέσεις του Φ. Χάγιεκ (F. Hayek) πώς η διαχείριση της διασκορπισμένης γνώσης μπορεί να γίνει μόνο μέσω της αγοράς, κυρίως επειδή οι πληροφορίες μπορούν να μεταδοθούν καλύτερα στους ενδιαφερόμενους μέσω των τιμών. Σέ συνάρτηση μάλιστα με τό γεγονός ότι η «γνώση είναι τοπική» και ότι ένα μεγάλο μέρος της είναι άρρητο, εϋνοεί μιά άλλη προσέγγιση που αντιλαμβάνεται τη σημερινή κοινωνία ως κοινωνία δικτύων ενώ μετατοπίζει τη μεταφορά γνώσης από τυπικές προς άτυπες μορφές εκπαίδευσης, συνηγορώντας υπέρ μιας αποκεντρωσης της εξουσίας προς αποκεντρωμένα δίκτυα (αγορά, κοινωνία πολιτών, διά βίου μάθηση κ.ο.κ.).²¹ Στο νέο κοινωνικό περιβάλλον που διαμορφώνεται από τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας ή επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο (εκπαίδευση, κατάρτιση, γνώσεις, δεξιότητες) θά είναι καταρχήν ευθύνη του εξατομικευμένου επενδυτή, όποτε και τό ίδιο τό ανθρώπινο κεφάλαιο θά απολέσει σταδιακά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δημοσίου αγαθοῦ.²² Μάλιστα στό πνεῦμα των Νέων Εργατικών ο Α. Γκίντενς προτρέπει τους εργαζόμενους να γίνουν επιχειρηματίες της εργατικής τους δύναμης και των δεξιοτήτων τους φροντίζοντας για τή συνεχή επιμόρφωσή τους.²³ Ας υπενθυμίσουμε ότι τά δημόσια αγαθά (τόσο τά οίονει ακόμη και τά άμυγή) συνιστούν στην νεοκλασική θεωρία αίτια για τήν άποτυχία της αγοράς, καθώς αυτά δέν μπορούν να έχουν τιμή επειδή προσφέρονται σε όλους και δέν αποκλείεται κανένας από τήν κατανάλωσή τους.²⁴

4. Η νέα υποκειμενικότητα της «κοινωνίας της γνώσης»

Η νέα καταστατική θέση της διαχειριστικής εργασίας στον καταμερισμό εργασίας, όπως είδαμε παραπάνω, δημιουργεί συγχύσεις όσον άφορᾶ τή θέση των νέων μεσαίων στρωμάτων που είναι και οι κάτοχοι γνώσης και οργανωτικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Δημιουργείται δηλαδή ή έντύπωση πώς αυτά, ως τά υποκείμενα της «κοινωνίας της γνώσης», έχουν τή δυνατότητα να ξεφύγουν από τόν έλεγχο του κεφαλαίου και να οργανώσουν σε συνθήκες αυτοαξιοποίησης, έναλλακτικά προς τή μισθωτή εργασία στή μορφή του «αυτόνομου εργάτη» (lavorino autonomo), μορφές ζωής και κοινωνίας. Μάλιστα ο Νέγκρι και ο Χάρντ διαβλέπουν εδώ, δηλαδή σε μεταφορντικές συνθήκες πα-

ραγωγής, τή δυνατότητα να συγκροτηθεί μιά νέα υποκειμενικότητα, ή general intellect (μαζική διάνοια). Η άναδιάρθρωση της παραγωγής («Μεταφορντισμός») προσφέρει σύμφωνα μ' αυτούς τή δυνατότητα έπαναδιοποίησης της συλλογικής εργατικής υποκειμενικότητας, που είχε δεσμευτεί στους διαχωρισμούς του τεϋλορισμού.²⁵ Όμως οι νέες μορφές εργασίας (νεοτεϋλορισμός) συνιστούν και προσπάθεια ρευστοποίησης (δές ευέλικτες εργασιακές σχέσεις), αποδέσμευσης και επανασύλληψης ζωντανής εργασίας σε συνθήκες πτώσης του ποσοστού κέρδους του κεφαλαίου²⁶ αλλά και προσπάθεια έλέγχου της αντίστασης των εργαζομένων στον χώρο εργασίας. Αφού τό κεφάλαιο επέβαλλε τήν ανταγωνιστική σχέση άνάμεσα στή ζωντανή εργασία και τις μηχανές, επιβάλλει τώρα μιά ανταγωνιστική σχέση επίσης άνάμεσα στή ζωντανή εργασία και τή βασισμένη στην έπιστήμη, στην πληροφορία και στην γνώση εργασία.²⁷ Η έπιστήμη, ή ή general intellect (μαζική διάνοια) αναπτύσσεται έπομένως στην πλευρά της νεκρής εργασίας, των μηχανών, των όρων και των μέσων της έλεγχόμενης από τό κεφάλαιο εργασιακής διαδικασίας. Μέσω των τεχνολογικών καινοτομιών επιχειρείται ή άνεση (έπανα)σύλληψη της ανθρώπινης εργασίας αλλά και ή άναπαραγωγή των διαχωρισμών (ειδικευμένη/άνειδικευτη, έπιστημονική-έπικοινωνιακή/ύπεργολαβική κ.ο.κ.).²⁸

Η εξύμνηση των νέων μορφών εργασίας και των νέων τεχνολογιών, όπως προβάλλονται στίς τεχνο-φουτουριστικές ουτοπίες της «κοινωνία της γνώσης», ή της «αύλης» εργασίας κ.λπ., πέραν του ότι μυστικοποιεί τόν τρόπο παραγωγής και ιδιοποίησης ύπερεργασίας

21. Ιωαννίδης, Σ. (2004): «Ο "όλισθηρός" δρόμος προς τήν ...έλευθερία», *Τό Βήμα*, 21-11-2004.

22. Γράβαρης, Δ. (2005): «Από τό κράτος στό κράτος. Όρθολογικότητα και κανόνες νομοποίησης στην εκπαιδευτική πολιτική», στό: Γράβαρης Δ., Παπαδάκης Ν. (έπιμ.), *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική. Μεταξύ κράτους και αγοράς*, Αθήνα, σ. 32.

23. Giddens, A. (1998): *Ο Τρίτος Δρόμος. Η άνανέωση της Σοσιαλδημοκρατίας*, Αθήνα, σ. 174.

24. Πιτέλης, Χ. (1997) «Μεθοδολογικές προσεγγίσεις του καπιταλιστικού κράτους», *Άξιολογικά*, τεϋχ. 10, σ. 156.

25. Negri, A./Hardt, M. (1997), *Die Arbeit des Dionysos. Materialistische Staatskritik in der Postmoderne*, Berlin.

26. Moseley, F. (1992): «The Decline of the Rate or Profit in the Postwar US Economy: Is the Crisis over?», *Capital & Class*, τεϋχ. 48.

27. 'Αλεξίου, Θ. (2002): «Η έννοια της μαζικής νοημοσύνης στον Α. Νέγκρι», *Ο Πολίτης*, τεϋχ. 92.

28. Moulier Boutang, Y. (1998): «Vorwort», στό: Atzert, Th. (έπιμ.), *Umherschweifende Produzenten. Immaterielle Arbeit und Subversion*, Berlin, σ. 9.

στis σύγχρονες κοινωνίες, εκλαμβάνει αυτές, ορμώμενη από μία έμμενη αντίληψη για τα πράγματα, ως εκδοχές της προλεταριακής απελευθέρωσης. Η εξέλιξη κάθε υπερβατικότητας, που στην περίπτωση μας θα σήμαινε ότι οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής διαμορφώνουν σχεδόν αυτόματα και χωρίς πολιτική οργάνωση και τό ιστορικό υποκείμενο, δηλαδή τό «πλήθος», συνιστά μία βασική αντίφαση του εργατισμού, αλλά και μία έκδοχή ιστορικισμού, μέ τή διαφορά πώς αντί για τόν τεχνολογικό ιστορικισμό τών παραγωγικών δυνάμεων (δές οικονομισμός) έχουμε έναν ιστορικισμό της προλεταριακής υποκειμενικότητας, που οδηγεί στη αποδοχή τών αναδιαρθρώσεων του κεφαλαίου ως θετικών συμπυκνώσεων και νέων αντιστάσεων.²⁹ Η έκδιπλωση αυτών τών αναδιαρθρώσεων αποτελεί και τή συγκροτητική συνθήκη του «πλήθους», τό όποιο είναι περισσότερο, σύμφωνα μέ τούς Χάρντ και Νέγκρι, προιόν της αυθόρμητης συσσωμάτωσης μίας πλειάδας δραστηριοτήτων που δέν χρειάζεται νά συναρθρωθούν μεταξύ τους.³⁰ Αυτό έχει μέ τή σειρά του ως συνέπεια τόν φετιχισμό τών άμεσων κοινωνικών πρακτικών και τόν έκθειασμό του άποσπασματικού, του μερικού, του άτομικού, πόσο μάλλον όταν στη νέα φάση, δηλαδή στο πολιτικό ισοδύναμο του «Μεταφορντισμού», τήν Αυτοκρατορία, οι άγώνες αναδύονται σύμφωνα μέ τούς Χάρντ και Νέγκρι, όχι οριζόντια, αλλά ένικά και κάθετα.³¹ Η όντολογία της άμεσότητας σέ συνάρτηση μέ τίς κινηματικές πρακτικές που θά οδηγήσουν στην «άνθρωπολογική έξοδο» άκουμπάει κιόλας τόν άντιουμανισμό του δομο-μαρξισμού, έπειδή άκυρώνει και τή διάκριση μεταξύ στρατηγικής και τακτικής,³² μέ τίς άναγκαίες διαμεσολαθήσεις (πολιτικές, ιδεολογικές, οργανωτικές). Στο βαθμό μάλιστα που οι Χάρντ και Νέγκρι έξαρτούν τή «βούληση της ενάντιωσης» από μία σωματική υποκειμενικότητα χωρίς διύσμούς και διχοτομήσεις, αυτή μπορεί νά βρεθεί μόνο στα νέα μεσαία άστικά στρώματα της «κοινωνίας της γνώσης» τών όποίων ή εργασία έχει άπούλιχοποιηθεί και δέν έτεροκαθορίζεται. Ωστόσο τό μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού σώματος κινείται σ' έναν τόπο, (και όχι σ' έναν μή-τόπο όπως διατείνονται οι Χάρντ και Νέγκρι),³³ ή εργασία του είναι άκόμη μετρήσιμη και ύλική, άκόμη και χειρωνακτική, (και όχι μή μετρήσιμη και άυλη, όπως ισχυρίζονται οι Χάρντ και Νέγκρι), και τό σωμα τους συγχρονίζεται άναγκαστικά μέ τούς ρυθμούς της παραγωγής και «άποδέχεται» τό θεσμικό πλαίσιο (π.χ. του Κράτους Πρόνοιας) για τήν κοινωνική άναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης.³⁴ Τό σωμα που θά ήθελαν για τήν άνθρωπολογική έξοδο οι Χάρντ και Νέγκρι, δηλαδή «ένα σωμα που νά είναι άνίκανο νά προσαρμοστεί στην οικογενειακή ζωή, στην πειθαρχία του εργοστασίου, στους κανονισμούς της παραδοσιακής σεξουαλικής ζωής κ.ο.κ.»,³⁵ δέν μπορεί νά βασιστεί στην κοινωνική έμπειρία που διαμορφώνει ιστορικά εργασία και σωμα.

Από τήν άλλη, και έφόσον ή «άυλη» εργασία στη

μορφή της έπικοινωνιακής δραστηριότητας κατανοηθεί ως ένας ιδιαίτερος τομέας στο έσωτερικό της ζωντανής εργασίας, τό νέο υποκείμενο της «κοινωνίας της γνώσης» —καθώς οι υπόλοιπες κατηγορίες της (διομηχανικοί εργάτες, χειρώνακτες κ.ά.) έξαιτίας της μείωσης της ύλικής εργασίας δέν ύφίστανται— θά αποτελεεί τήν «εργατική άριστοκρατία» του μεταμοντέρνου καπιταλισμού, ή όποια και προβάλλεται έλιτίστικά από τόν Α. Νέγκρι ως τό επαναστατικό υποκείμενο. Από εδώ λείπει, όπως είναι φυσικό, ή μετα-εργοστασιακή εργατική τάξη, οι εργαζόμενοι στis ύπεργολαβίες και στο φασόν, οι όποιοι στis χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής αποτελούν ένα σηματικό μέρος του εργαζόμενου πληθυσμού, ενώ στis χώρες της γεωγραφικής περιφέρειας τό μεγαλύτερο μέρος, οι μετανάστες, οι καθαρίστριες και οι εργαζόμενοι στα συνεργεία καθαρισμού, οι τριωρίτισσες τών πολυκαταστημάτων και τών σουπερ-μάρκετ, οι νέοι μέ τίς δουλειές του ποδαριού (ντελίβερι, κούριερ κ.ά.). Η νέα υποκειμενικότητα φωτογραφίζει μάλλον τά νέα μεσαία στρώματα, άποκλείοντας από τούς εργαζόμενους που κινούνται στο «βασιλείο της άναγκαιότητας» και για τούς όποιους ή εργασία παραμένει πάντα μόχθος και μέσον διοπορισμού τή δυνατότητα νά χειραφετηθούν. Έξάλλου ή διατύπωση της πολιτικής μέ αισθητικούς όρους και του κοινωνικού υποκειμένου μέ άνθρωπολογικούς όρους (νομάδες/νεοδάραδοι κ.ά.),³⁶ που συνάδει έπίσης μέ τήν έφήμερη και άποσπασματική κοσμοαντίληψη αυτών τών στρωμάτων, άποκλείει ουσιαστικά για δεύτερη φορά τόν κόσμο της εργασίας από τήν πολιτική, καθώς ως ένδεδειγμένη μορφή κοινωνικού άγώνα προβάλλεται ή κινηματική και ριζωματική δράση «ένός πλήθους από μοναδικότητες». Από τήν άλλη οι ύφιστάμενες μορφές συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης, μέσω τών όποιων μία τάξη γίνεται υποκείμενο, αξιολογούνται ως παρωχημένες και κορπορατιστικές, ως οι κοινωνικές τάξεις νά συγκροτούνται στη σφαίρα του κράτους (ως ομάδες συμφερότων) και όχι στη σφαίρα της παραγωγής.

29. Σωτήρης, Π. (2003), «Αυτοκρατορία: νέο θεωρητικό υπόδειγμα ή άναπαραγωγή αντιφάσεων», *Θέσεις*, τεύχ. 85, σ. 25.

30. Laclau, E. (2003), «Είναι δυνατόν νά έξηγηθούν οι κοινωνικοί άγώνες έμμενώς;», *Ο Πολίτης*, τεύχ. 113, σ. 26.

31. Hardt, M./Negri, A. (2002), *Αυτοκρατορία*, Αθήνα, σ. 94.

32. Στο ίδιο, σ. 95.

33. Στο ίδιο, σ. 294.

34. Αλεξίου, Θ. (2005), «Η πολιτική οικονομία του σώματος. Από τό πραγματοποιημένο σωμα στο άκεντρο σωμα», *Θέσεις*, τεύχ. 91.

35. Hardt/Negri, *ό.π.*, σ. 295.

36. Hardt/Negri, *ό.π.*, σ. 293.

ΙΑΤΡΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Άπό τή σωτηρία τῆς ψυχῆς στή θεραπεία τοῦ σώματος

τῆς Ἑλένης Ἀνδριάκαινα

Στό κέντρο τῆς πόλης ὑπερσύγχρονα ἰατρικά κέντρα διαφημίζουν τίς ὑπηρεσίες τους καί ἀξιῶνουν τό μονοπώλιο στή διαχείριση τῆς ὀμορφιάς, ἐνῶ οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν παραδοσιακῶν αἰσθητικῶν κέντρων στίς συνοικίες βλέπουν τούς πελάτες τους νά φυλλορροοῦν. Στίς στήλες τῶν life style περιοδικῶν ἐπιστήμονες διαιτολόγοι ἀπεργάζονται μιά τεράστια κοινωνικοπολιτισμική ἀλλαγὴ καθὼς ἀντικαθιστοῦν τίς πατροπαράδοτες γευστικές νοστιμιές μέ ὠφέλιμες καί ὑγιεινές τροφές. Στά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης γιατροὶ ἀναλαμβάνουν νά ἐνημερώσουν τίς ἠλικιωμένες γυναῖκες γιά τήν ἐμμηνόπαυση, ἐνῶ εἰδικοὶ παιδίατροι προειδοποιοῦν τούς γονεῖς γιά τὰ συμπτώματα τῆς ὑπερκίνησης (hyperkinesis), τῆς νέας ἀρρώστιας πού πλήττει μικροὺς ζωηροὺς μαθητές. Ὅσο κι ἂν σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ ὀμοφυλοφιλικοῦ κινήματος ὀρίζουν τή συμπεριφορὰ τους ὡς μιά ἐπιλογή ἀπὸ μιά ἀντιλήψη γιά τήν ὀμοφυλοφιλία ὡς ἀσθένεια εἶναι ἀρκετά ἰσχυρὴ σέ ὀρισμένα περιβάλλοντα – τῶν ὀμοφυλοφίλων μὴ ἐξαιρουμένων. Ἐχουν περάσει αἰῶνες ἀπὸ τότε πού οἱ κοινωνίες θεωροῦσαν τή γονιμότητα εὐλογία θεοῦ καί τήν ὑπογονιμότητα κατάρα καί, μολονότι οἱ συγκεκριμένες ἀντιλήψεις δέν ἐξαλείφθηκαν στή σύγχρονη ἐκκοσμικευμένη κοινωνία, ὅπωςδήποτε μεταπλάστηκαν καθὼς ἡ ἰατρικὴ διάγνωση ὑποσκέλισε τή θεοδικία. Ἐπιμένοντας ὅτι ἡ χρῆση ναρκωτικῶν δέν εἶναι «ἀσθένεια», ψυχολόγοι, ψυχοθεραπευτές καί κοινωνικοὶ λειτουργοὶ ὑπόσχονται μιά συνολικὴ θεραπευτικὴ ἀλλαγὴ, μίαν ἀλλαγὴ «αὐθεντικὴ» χωρὶς ὑποκατάστατα, οἱ ψυχίατροι ὅμως ἀνταγωνιστές τους ἐπανακάμπτουν τελευταῖα καί διεκδικοῦν τό μερίδιό τους στήν ἐξουσία ὀρισμοῦ καί ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος.

Αὐτό πού συνδέει μεταξύ τους διαφορετικὲς ὄψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὅπως, ὀμορφιά, διατροφή, γήρανση,

σχολικὴ ἀπειθαρχία, σεξουαλικότητα, γονιμότητα καί χρῆση ναρκωτικῶν εἶναι ἡ ὑπαγωγή τους στὸν ἰατρικὸ ἔλεγχο, ἡ θεώρησή τους δηλαδή ὡς πλευρῶν μιᾶς εὐρύτερης διαδικασίας πού ἔχει ἀποδοθεῖ στή σχετικὴ βιβλιογραφία μέ τὸν ὄρο ἰατρικοποίηση. Ὁ ὄρος εἰσήχθη στό πεδίο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στή δεκαετία τοῦ '70 καί ἡ σημασία του προσδιορίστηκε ἐξαρχῆς ἀπὸ τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, τό κίνημα τῆς ἀποασυλοποίησης ἐπέκρινε τὰ παραδοσιακὰ ἄσυλα ὡς ἀπάνθρωπους θεσμούς πού ἀλλοτριῶνουν τούς ἀσθενεῖς παρά τούς θεραπεύουν, οἱ γιατροὶ ἔχαναν τό κύρος τους, καθὼς καταγγέλλονταν ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης γιά τὴν ἐμπορευματοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου πόνου, ἐνῶ νέες ὀλιστικές ἀντιλήψεις γιά τό σῶμα καί τὸν ἄνθρωπο γενικότερα –ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸν ρομαντισμό, τίς ἀνατολικὲς φιλοσοφίες καί τίς μεταμοντέρνες ἀνησυχίες– ἀρχισαν νά ὑπονομεύουν σοβαρὰ τὴν πίστη στήν πρόοδο καί στήν ἀποτελεσματικότητα τῆς κλασικῆς ἰατρικῆς. Ὅλα ἐδειχναν ὅτι εἶχε ἀρχίσει ἡ Νέα Ἐποχὴ. Μετὰ τὴν ἀπομάγευση τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ ἐπιστῆμη ἦρθε ἡ ὥρα γιά τὴν ἀπομάγευση τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὥρα γιά τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλαζονείας της καί τὴν ἀποδόμηση τῶν σταθερῶν της θεμελιῶν: περιθωριοποιημένες ἀντιλήψεις ἐπανερχοῦν σήμερα ἀνανεωμένες στό προσκῆνιο καί φαινομενικὰ ἠττημένες ἰδέες καί παρωχημένες πρακτικὲς ὑπόσχονται νά ξαναδώσουν στὸν κόσμον τὴ μαγεία πού ἡ ἐπιστῆμη τοῦ εἶχε στερήσει.

Στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὁ ὄρος ἰατρικοποίηση ἀναφέρεται σέ μιά διαδικασία κατὰ τὴν ὁποία ὀρισμένα φαινόμενα προσδιορίζονται ὡς ἰατρικὰ προβλήματα καί ἐξηγοῦνται μέ ὄρους ὑγείας καί ἀσθένειας. Στίς

περισσότερες περιπτώσεις, κοινό σημείο των μελετών για την ιατρικοποίηση δέν είναι τόσο οι κοινές τους θεωρητικές παραδοχές όσο η επικριτική στάση πού τηρούν απέναντι στο φαινόμενο. Ο όρος επιστρατεύθηκε για να υπηρετήσει την κριτική ενός φαινομένου παρά την περιγραφή, την ανάλυση ή την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τό φαινόμενο παράγεται. Αν και σχετικά μέ τή χρήση και τό περιεχόμενο του όρου υπάρχουν αρκετές ασάφειες, ένας από τους πλέον χρησιμοποιούμενους ορισμούς ανήκει στον Ι. Ζολά. Σέ άρθρο του δημοσιευμένο τό 1983, ο Ζολά υποστηρίζει ότι ο όρισμός μιās συμπεριφορās ως ασθένειας τή μετατρέπει σέ ιατρικό πρόβλημα, επιτρέπει τήν αντιμετώπισή της στό πλαίσιο των αντίστοιχων θεσμών και αναδεικνύει τους επαγγελματίες τής ιατρικής σέ κατεξοχήν αρμόδιους για τή διαχείρισή του.

Κλειδί των μελετών περί ιατρικοποίησης είναι τό ζήτημα του όρισμού. Η διαδικασία διεύρυνσης τής ιατρικής εξουσίας στην καθημερινή ζωή ξεκινά μέ τόν όρισμό μιās προβληματικής και ανεπιθύμητης συμπεριφορās ως ασθένειας, τήν εξήγησή της μέ βάση τήν επιστημονική όρθολογικότητα και τή νομοποίηση του ιατρικού επαγγέλματος για τήν αντιμετώπισή της. Μολονότι σπανίως δηλώνονται, οι μεθοδολογικές αναφορές των σχετικών προσεγγίσεων άφοροϋν τίς λεγόμενες θεωρίες του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Στό πλαίσιο αυτό, ή ανακάλυψη μιās ασθένειας και ή γνώση πού αποκτοϋμε από τή μελέτη της αντιμετωπίζονται ως κοινωνικά προϊόντα τά όποια φέρουν ανεξίτηλα τή σφραγίδα των παραγωγών τους. Σέ αρκετές περιπτώσεις, οι μελέτες εμπνέονται από τίς άκραιοές εκδοχές τής γλωσσικής στροφής στίς κοινωνικές επιστήμες και φτάνουν μέχρι του σημείου να υποστηρίξουν ότι δέν υπάρχει καμία πραγματικότητα για να ανακαλύψουμε πέρα και έξω από τή γλώσσα πού χρησιμοποιοϋμε για τήν περιγραφή των σωματικών φαινομένων, τής υγείας και τής ασθένειας. Έτσι καταλήγουν συχνά στό συμπέρασμα ότι ή άρρώστια δέν είναι τίποτα άλλο παρά μιá ρηματική κατασκευή, ένα συμβάν τής γλώσσας μάλλον, παρά του σώματος πού ποινά. Όστόσο, υπάρχουν και όρισμένες ενδιαφέρουσες, κατά τή γνώμη μου, έρευνες στό πεδίο τής ιατρικοποίησης οι όποιες αξιοποιούν τή θεωρητική συνεισφορά τής κοινωνιολογίας τής γνώσης, τής συμβολικής διαντίδρασης και τής ανακλαστικής κοινωνιολογίας. Έτσι, αντί να δέχονται ως αυτονόητες τίς κυρίαρχες εξηγήσεις και τους όρισμούς ενός φαινομένου βάσουν σέ παρήνευση τήν κοινωνικά διαθέσιμη γνώση και δίνουν έμφαση στό ποιός είπε τί, πότε —σέ ποιό πλαίσιο όρίστηκε μιá κατάσταση ως ιατρικό πρόβλημα— και ποιές υπήρξαν οι συνέπειες αυτής τής διαδικασίας. Μ' αυτόν τόν τρόπο, αντί να έκλαμβάνουμε ως δεδομένο τόν όρισμό τής όμοφυλοφιλίας ως ασθένειας, εξετάζουμε τίς συνθήκες υπό τίς όποιες, κάποια στιγμή, ή συγκεκρι-

μένη συμπεριφορά εξηγήθηκε μέσω τής αναφορās σέ μιá άρρώστια: ανάλογα, αντί να αναζητοϋμε στοιχεία πού να επαληθεϋουν τήν εξάρτηση από τά ναρκωτικά προσανατολιζοϋμε τήν έρευνα στην ανάδειξη τής ιστορικότητας του φαινομένου, δηλαδή, των διαφορετικών όρων βάσει των όποιων εξηγήθηκε ή χρήση ουσιών από διαφορετικές ομάδες σέ διαφορετικές κοινωνίες (ως άμαρτία, ως ήθικός έκφυλισμός, ως έπιλογή και εξέγερση, ως κοινωνική ανεπάρκεια, ως ασθένεια κ.λπ.). Για όσους υιοθετοϋν τίς σχετικές μεθοδολογικές παραδοχές, ή μελέτη τής ιατρικοποίησης άπαιτεί τή διερεύνηση τής ιστορικής διαδικασίας μέσω τής όποιας ή κοινωνία κατέληξε σέ μιá μορφή γνώσης σχετικά μέ μιá κατάσταση, τόν έντοπισμό των έλίτ εξουσίας πού πρόβαλλαν διαφορετικούς όρισμούς του φαινομένου και τήν ανάλυση των κοινωνικών συνθηκών στό πλαίσιο των όποιων ένας όρισμός κατέστη κυρίαρχος και περιθωριοποίησε τους άλλους. Ο τελικός όρισμός και ή αντικειμενοποίηση τής κυρίαρχης γνώσης σχετικά μέ τή φύση και τήν κατάλληλη αντιμετώπιση τής κατάστασης προκύπτει και ως άποτέλεσμα συσχετισμού δύναμης ανάμεσα σέ ανταγωνιζόμενους φορείς δράσης, οι όποιοι μάχονται για τήν εξουσία.

Στόν πρόλογο τής κλασικής μελέτης των Π. Κόνραντ (P. Conrad) και Τζ. Σνάιντερ (J. Schneider) για τήν ιατρικοποίηση τής παρεκκλίνουσας συμπεριφορās οι έπιμελητές, προσπαθώντας να διαφοροποιηθούν από τίς άκραιοές εκδοχές του κονστρουκτιβισμού, σημειώνουν ότι οι διάφορες όψεις τής διαδικασίας αναλύονται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι άμφισβητείται ή επιστημονική γνώση, ή ισχύς των ιατρικών όρισμών ή ή άποτελεσματικότητα των αντίστοιχων παρεμβάσεων! Έλπίζοντας ότι έχω κατανοήσει όρθά τήν πρόθεσή τους, θά προσπαθήσω να τό πώ διαφορετικά: ή παραδοχή ότι ή ιατρική γνώση είναι ιστορικά σχετική και έξαρτημένη από τίς κοινωνικές συνθήκες, άμεσα συνδεδεμένη μέ τό πλαίσιο μέσα στό όποιο παράγεται, δέν οδηγεί συλλήβδην στην άπόρριψη τής αντικειμενικής πραγματικότητας, δέν οδηγεί δηλαδή στίς άκραιοές συνέπειες του μεταμοντέρνου άποδομιστικού κινήματος. Από τήν ανάδειξη τής ιστορικότητας, τής σχεσιακής, σύμφωνα μέ τους όρους του Μανχάϊμ, φύσης του γνωστικού έγχειρήματος, μέχρι τήν προσχώρηση στον σχετικισμό μεσολαβεί ένα χάσμα τό όποιο γεφυρώνεται μόνο στίς άκραιοές εκδοχές του μεταμοντέρνου διαδήματος. Όταν όμως συμβαίνει αυτό, ο μεταμοντερνισμός ταυτίζεται άπόλυτα μέ τίς βασικές θέσεις του διακηρυγμένου αντιπάλου του, του θετικισμού. Αν ή άναγνώριση τής κοινωνικής εξάρτησης τής γνώσης μέ οδηγεί στό συμπέρασμα ότι δέν υπάρχει αντικειμενική γνώση, τότε οϋσιαστικά συμμερίζομαι τά έπιστημολογικά θεμέ-

1. P. Conrad-J. Schneider, *Deviance and Medicalization. From Badness to Sickness*, U.S.A. 1992.

λια τοῦ θετικισμοῦ καί ἀντιλαμβάνομαι, μέ τούς δικούς του ὅρους, τήν ἔννοια τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Συμμερίζομαι τά ἐπιστημολογικά θεμέλια τοῦ θετικισμοῦ, διότι παραδέχομαι τήν ὕπαρξη μιᾶς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας ἢ γνώσης πέρα καί ἔξω ἀπό τήν ἱστορία καί τήν κοινωνία, πέρα καί ἔξω ἀπό τά κοινωνικά ὑποκείμενα (φεῦ! σάν ἐκπτωτοί ἄγγελοι ἄς θρηνήσουμε γιά τήν ἀπώλεια τοῦ παραδείσου – δέν θά ἐπισκεφτοῦμε ποτέ, μά ποτέ αὐτή τή νεκρή φύση, τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα!)

Σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀκραῖο κονστρουκτιβισμό, ἡ ἱστορική καί κοινωνιολογική προσέγγιση τῆς γνώσης ἐνῶ ἀναγνωρίζει τήν ἀβθεντικότητα διαφορετικῶν μορφῶν ὀρθολογικότητας, πέραν τῆς ἱατρικῆς, δέν φτάνει στό σημεῖο νά ἀμφισβητήσει τήν ἀξιοπιστία τῆς ἐπιστήμης ἢ νά ἀποδώσει σέ ὅλες τίς μορφές γνώσης τήν ἴδια ἐγκυρότητα. Γιά παράδειγμα, μπορεῖ κανεῖς νά ἀναδεί-

ξει τήν ἀβθεντικότητα τῶν πεποιθήσεων τῶν Νάχουα γιά τίς θεραπευτικές χρήσεις τῆς μαγείας, δέν θά ἔφτανε ὅμως στό σημεῖο νά ἀποδεχτεῖ καί τήν ὀρθολογικότητα πού τίς διέπει. Μιά ἱστορικά προσανατολισμένη μελέτη μπορεῖ νά ἀναδεικνύει τίς «ὑποταγμένες γνώσεις», τίς διαφορετικές ἰδέες καί μορφές ὀρθολογικότητας μέ βάση τίς ὁποῖες ὁ λεγόμενος «κοινός νοῦς», ἡ θρησκεία, ἡ παράδοση, ἡ λαϊκή ἱατρική ἢ οἱ ἀνατολικές φιλοσοφίες διαχειρίζονται τά σωματικά φαινόμενα, μπορεῖ ἀκόμη νά μελετᾷ τή διαδικασία περιθωριοποίησης ἢ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τους μέ τήν ἱατρική ἐπιστήμη, δέν τίς ὑπερασπίζεται ὅμως ὡς πῶ σαστές ἢ περιεκτικές μορφές γνώσης. Ἀντιθέτως, ἡ κοινωνιολογία τῆς ἐπιστήμης γιά νά παραμείνει συνεπής πρὸς τίς ἀρχές της ὀφείλει μᾶλλον νά ὑποβάλλει ὅλες αὐτές τίς ἐναλλακτικές ἢ περιθωριακές μορφές γνώσης στήν ἴδια ἱστορική καί κοινωνιολογική ὀπτική στήν ὁποία ὑποβάλλει καί τήν ἱατρική ἐπιστήμη, ὀφείλει δηλαδή νά τίς ἀντιμετωπίζει ὡς ἱστορικές κατα-

σκευές. Δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς· από τότε που η Θεία Πρόνοια έχασε τη προνομακή της θέση μέσα στον κόσμο, η ιστορία και η κοινωνία ορίζονται ως προϊόντα ανθρώπινων πράξεων, και, με αυτήν την έννοια, αποτελούν θεσμίσεις, ανθρώπινα δημιουργήματα. Έδώ όμως η έννοια της κατασκευής κάθε άλλο παρά ισοδυναμεί με κάτι πλαστό, ψευδές, μη πραγματικό. Ός προς αυτό, αξίζει να παραθέσω εδώ ένα απόσπασμα από τη μελέτη *Η Κοινωνική Κατασκευή της Πραγματικότητας των Μπέργκερ και Λάκμαν* τό οποίο αναφέρεται στην επάρκεια ή την ανεπάρκεια των ψυχολογικών θεωριών:

«Είναι άπιθανο ή ψυχανάλυση να είναι επαρκής για την έρμηνεία των προβλημάτων ταυτότητας που αντιμετωπίζουν οι αγρότες της Άιτς, ενώ κάποιο είδος ψυχολογίας βουντού θα μπορούσε να παράσχει έρμηνευτικά σχήματα με ύψηλό βαθμό εμπειρικής ακρίβειας. Οι δύο ψυχολογίες αποδεικνύουν την εμπειρική τους επάρκεια με τη δυνατότητά τους να εφαρμόζο-

νται στή θεραπεία, αλλά με τον τρόπο αυτό δεν αποδεικνύουν τό όντολογικό καθεστώς των κατηγοριών τους. Ούτε οι θεοί του βουντού ούτε η ενέργεια της λίμπιντο μπορούν να υπάρξουν έξω από τον κόσμο που ορίζουν τά αντίστοιχα συμφραζόμενα. Σέ αυτά όμως τά συμφραζόμενα, [οί θεοί του βουντού και η ενέργεια της λίμπιντο] υπάρχουν ως πραγματικότητες και έσωτερικεύονται κατά τη διαδικασία του έκκοινωνισμού. Οι αγρότες της Άιτς είναι δαιμονισμένοι και οι διανοούμενοι της Νέας Υόρκης είναι νευρωτικοί. Σέ αυτά τά συμφραζόμενα [οί υπογραμμίσεις του κειμένου], ή δαιμονοληψία και η νεύρωση αποτελούν συστατικά στοιχεία τόσο της υποκειμενικής όσο και της αντικειμενικής πραγματικότητας».²

2. P. Berger-T. Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, London 1971, σ. 232.

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γέννησή τους, τὴν ἱστορία τους καὶ τίς κοινωνικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες ἀπέκτησαν τὴν ἰσχύ τους, ἡ κυριαρχία τῶν ἱατρικῶν ὁρισμῶν ἔχει συνέπειες μὲ ἰδιαίτερο κοινωνιολογικὸ ἐνδιαφέρον. Πολλοὶ μελετητές εἶναι ἐπικριτικοὶ ὡς πρὸς τίς χρήσεις καὶ τὸ εὖρος τῆς ἱατρικῆς ἐξουσίας, δὲν μπορούμε ὅμως νὰ παραγνωρίσουμε ὅτι ἡ ἱατρικοποίηση τῆς παρεκκλίνουσας συμπεριφορᾶς ἀποφέρει κάποια ὀφέλη στὸν παρεκκλίνοντα διότι συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἐπιεικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ στάση πρὸς τὸ πρόσωπό του. Παραδείγματος χάρη, κάθε φορά πού ἡ χρήση ναρκωτικῶν τείνει νὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐγκληματικότητας καὶ νὰ συνδεθεῖ κυρίως μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐξάρτησης, ἡ στάση τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στοῦ χρήστη ἀλλάζει σημαντικά.³ Ὡς ἀσθενής, ὁ χρήστης ἀπαγορευμένων οὐσιῶν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὸν ἐγκλεισμό, τὴν ποινὴ καὶ τὸν διασυρμό, ἐνῶ ἡ κοινωνία τὸν ἀντιμετωπίζει μὲ αἰσθήματα συμπάθειας καὶ ἀνοχῆς μᾶλλον, παρὰ ὀργῆς καὶ μίσους. Σέ ἀντίθεση μὲ τὸν ποινικό, ὁ ἱατρικὸς ἔλεγχος δὲν εἶναι τιμωρητικὸς ἀλλὰ ἐπανορθωτικὸς· σκοπεύει δηλαδὴ ὄχι τόσο τὴν τιμωρία ἀλλὰ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ παρεκκλίνοντα σὲ μιὰ «φυσιολογικὴ κατάσταση ὑγείας» ἀπὸ τὴν ὁποία θεωρεῖται ὅτι ἀποκλίνει ἐξαιτίας τῆς ἀρρώστιας. Οἱ ἱατρικοὶ ὁρισμοὶ αὐξάνουν λοιπὸν τὴν συμπάθεια γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ἀναξιοπαθοῦντος παρεκκλίνοντος, ἐνῶ τὰ προβλήματα του ἐρμηνεύονται μὲ οὐδέτερους, τεχνικούς ὅρους.

Ἡ διαδικασία τῆς ἱατρικοποίησης ὑποδοθηθᾶ βέβαια τὴ διεύρυνση τῆς ἱατρικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ρόλου τοῦ ἀσθενούς. Ὁ ἱατρικὸς χαρακτηρισμὸς τῆς ὁμοφυλοφιλίας ὡς ἀσθένειας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ λιγότερο στιγματιστικὸς ἀπὸ ἄλλους (ἁμαρτία, φαυλότητα, ἀνηθικότητα κ.λπ.) καὶ νὰ δικαιολογεῖ τὴν ἀπόσυρση τῶν ἀτόμων ἀπὸ τίς κοινωνικές τους υποχρεώσεις πρὸς τὸ ἄλλο φύλο. Ἡ ἀποδοχὴ ὅμως τοῦ συγκεκριμένου χαρακτηρισμοῦ καὶ τοῦ ἀντίστοιχου ρόλου σημαίνει ὅτι ὁ ὁμοφυλόφιλος ἀποποιεῖται τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του, ὅτι τὴ θεωρεῖ ἀνεπιθύμητη καὶ προβληματικὴ καί, τέλος, ὅτι θὰ κάνει ὅ,τι πρέπει γιὰ νὰ θεραπευτεῖ καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὴν κανονικότητα. Ὅταν κάποιος παραδεχτεῖ ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία του κρύβεται κάποιου εἶδους ἀσθένεια, ὁμολογεῖ οὐσιαστικά ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖ τὰ κυρίαρχα πρότυπα ἐρωτικῆς συμπεριφορᾶς – ἀπλῶς, ἐξαιτίας τῆς ἀσθένειας, «οὐ δύναται ἀλλῶς». Ἡ ἱατρικοποίηση τῆς προβληματικῆς συμπεριφορᾶς ἀπαλείφει τὴν ἀπειλή πού ἐκπροσωπεῖ ὁ ἄλλος, ὁ διαφορετικὸς, ὁ παρεκκλίνων γιὰ τὴν κοινωνία, ἰσχυρίζονται ὅσοι ἐπικρίνουν τὴν ἱατρικὴ ἐπιστῆμη γιὰ ἱμπεριαλισμὸ καὶ δὲν ἔχουν ἄδικο. Ὁ κυρίαρχος ὁρισμὸς τῆς παρεκκλίνουσας συμπεριφορᾶς ὡς ἀσθένειας συγκαλύπτει μιὰ ἐνοχλητικὴ διαφορὰ, φινώνει τὰ κοινωνικά ὑποκείμενα καὶ τοὺς στερεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ὀρίσουν τὸν ἑαυτό τους καὶ νὰ ἀκουστοῦν.

Ἀντίθετα ὅμως μὲ τίς προσδοκίες μας, αὐτὸ πού οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες ἀποκαλοῦν «κοινωνικὸ ὑποκείμενο» συμβαίνει συχνά νὰ μὴν ἔχει καμιὰ διάθεση νὰ ἀντισταθεῖ –σέ κανέναν καὶ σέ τίποτα– τὸ μόνο πού θέλει εἶναι «νὰ τὴ βγάλει καθαρή»! Εἶναι πικρὸ γιὰ τοὺς ὑποστηρικτές τῆς ριζοσπαστικῆς κοινωνιολογίας, εἶναι παράδοξο γιὰ τίς θεωρίες τους ἀλλὰ συμβαίνει! Ἡ παρτιζάνικη στάση πού στρέφεται κατὰ τῆς ἱατρικοποίησης καὶ στρατεύεται στὸ πλευρὸ τῶν θυμάτων τῆς παραγνωρίζει κάτι πού εἶναι γνωστὸ σέ ὅσους γνωρίζουν τὸ κοινωνικὸ περιθώριο, ὄχι ἀφηρημένα ὡς κοινωνικὴ κατηγορία, ἀλλὰ πρόσωπο· παραγνωρίζει ὅτι συχνά οἱ ἴδιοι οἱ παρεκκλίνοντες δείχνουν ἰδιαίτερη προθυμία νὰ υἱοθετήσουν τὸν κυρίαρχο ὁρισμὸ τους καὶ νὰ παίξουν τὸ ρόλο τους ὡς ἀσθενεῖς. Σήμερα τὰ λεγόμενα πρεζόνια, ἀντὶ νὰ ἐπιδίδονται σέ μικροκλοπές γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν χρήματα γιὰ τὴ δόση τους ἐπιδεικνύουν δημόσια τὰ τραύματά τους καὶ ἐκλιπαροῦν γιὰ τὰ ἐξοδα τῆς θεραπείας τους. Κάθε φορά πού ἕνας χρήστης παρουσιάζεται στίς ἀστυνομικές ἢ δικαστικές ἀρχές, συνοδεύεται ἀπὸ μάρτυρες πρόθυμους νὰ διαβεβαιώσουν τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι εἶναι ἄρρωστος, ἀδύναμος νὰ ἀντισταθεῖ στὸ πάθος πού τὸν κατατρῶγει. Ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ὅμως, ὅταν εἰσαχθεῖ σέ ἕνα στεγνὸ πρόγραμμα ἀπεξάρτησης καὶ πιεστεῖ νὰ ἀλλάξει τὴ συμπεριφορὰ του, ἀποχωρεῖ συχνά ἀπὸ τὸ πρόγραμμα διαμαρτυρόμενος γιὰ τὴν καταπάτηση τῶν συνταγματικῶν κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του – τὴν ἐλευθερία τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ τὸ σεβασμὸ τῆς προσωπικότητας. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, δὲν δικαιολογεῖ τὴν χρήση ναρκωτικῶν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐξάρτησης, ἀλλὰ ὡς προϊόν ἐπιλογῆς. Μᾶλλον ὁ ἑαυτὸς εἶναι κάτι ἰδιαίτερα σύνθετο, ρευστὸ καὶ εὐέλικτο, πού δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἀπὸ θεωρίες πού ἀναζητοῦν τὴ συνέπεια, τὴ συνοχὴ καὶ τὴν ταυτότητα στὸν ὁρισμὸ του. Ὅπως ὅποτε ὅμως, στὴν τελευταία περίπτωσιν ἡ κριτικὴ τῆς ἱατρικοποίησης ἀνακαλύπτει ἕνα πλούσιο πρωτογενὲς ὕλικό γιὰ νὰ ἐπαληθεύσει τὴ θέση ὅτι οἱ ἱατρικοὶ ὁρισμοὶ συγκαλύπτουν καὶ περιθωριοποιοῦν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ ἴδια τὰ κοινωνικά ὑποκείμενα ὀρίζουν τὸν ἑαυτό τους καὶ ἐξηγοῦν τὴ συμπεριφορὰ τους.

Ἡ ἱατρικοποίηση ἐπικρίνεται ἐπίσης ὅτι προωθεῖ τὴν ἐξατομίκευση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ὁ ἱατρικὸς ἔλεγχος εἶναι πιὸ ἐλαστικὸς καὶ ἀποτελεσματικὸς ἀπὸ τὸν ποινικό, διότι ἐπιτρέπει τὴ διεύρυνση τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, χωρὶς ὅμως πολιτικὸ κόστος. Ἡ ἱατρικὴ παρέμβαση δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπάντηση στὴ διατάραξη τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, τὴν ὑπονόμευση τῆς συλλογικῆς συνείδησης ἢ τὴν ἀμφισβήτηση τῶν κυ-

3. Ε. Ἀνδριάκαινα, *Παίζοντας μὲ τὰ Ὅρια. Θεραπευτικές Κοινότητες καὶ Χρήστες Ναρκωτικῶν*, Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2005, σ. 66-70.

ρίαρχων προτύπων συμπεριφορᾶς, αλλά δικαιολογείται με τή λογική ὅτι ἀπαντᾶ στήν ἀνάγκη τῶν ἀτόμων γιά περίθαλψη καί θεραπεία. Ἡ ἀρρώστια σήμερα θεωρεῖται κυρίως ἀτομικό πρόβλημα ἐνῶ ἡ ἱατρική φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται σέ μιά ἀτομική ἀνάγκη, στή ζήτηση τῶν καταναλωτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν ὑγείας. Ὡστόσο, μόλις πρὶν ἀπό δύο δεκαετίες ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος, οἱ πυρηνικές δοκιμές, ἡ χρήση ραδιενεργοῦ ἀκτινοβολίας ἢ ἐπικίνδυνων χημικῶν στίς μεγάλες βιομηχανίες συγκαταλέγονταν ἀνάμεσα στοὺς κύριους αἰτιολογικούς παράγοντες τῆς καρκινογένεσης. Στά δημοσιεύματα τοῦ Τύπου μπορεῖ κανεῖς ἀκόμη καί σήμερα νά διαβάσει πορίσματα πανεπιστημιακῶν ἐρευνῶν σύμφωνα μέ τά ὁποῖα ὁ καρκίνος σχετίζεται μέ τήν ἐκθεση στά καυσαέρια. Ὡστόσο οἱ κοινωνιοκεντρικές ἐξηγήσεις ἐπισκιαζόνται ἀπό ἀτομικιστικές ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις τοῦ καρκίνου, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἰδιαίτερη ἀπήχηση στήν Ἀμερική καί διαδίδονται ταχύτατα στήν Εὐρώπη. Ἡ ἀρρώστια ἐρμηνεύεται ἐδῶ ὡς σύμπτωμα προσωπικῶν προβλημάτων καί ἀθεραπευτῶν ὑπαρξιακῶν ἀναζητήσεων (ἀπουσία νοήματος, ἐξασθένηση βούλησης γιά ζωή κ.λπ.). Ἡ στρόφη πρὸς τόν ἐαυτό καί ἡ ἐμφαση στήν ἀτομική εὐθύνη ἐνισχύεται ἀκόμη ἀπό τό γενικότερο ἰδεολογικό καί πολιτικό κλίμα ἀμφισβήτησης τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τήν ἰδεολογία τῆς ἀξιολογικῆς οὐδετερότητας τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης, δηλαδή ἀπ' τό τεχνοκρατικό γλωσσικό ἰδίωμα τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς ἱατρικῆς.

Παρ' ὅλα αὐτά, οἱ κοινωνικές καί πολιτικές συνέπειες τῆς ἱατρικοποίησης, ἡ ὑποκατάσταση τῶν κοινωνικῶν μέ ἀτομικές ἐξηγήσεις θά ἦταν ἄστοχο νά ἀποδοθοῦν σέ ἓνα εἶδος συννομωσίας τῆς ἱατρικῆς ἐξουσίας ἢ ὁποῖα καταστρώνεται πίσω ἀπό τίς πλάτες τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων. Ἄς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τή νέα παιδική ἀσθένεια, τήν ὑπερκίνηση, στήν ὁποία ἔγινε ἤδη ἀναφορά. Ὁ ὅρος «διαταραχές τῆς παιδικῆς συμπεριφορᾶς» δέν ἦταν ἄγνωστος πρὶν τό 1960. Προβλήματα ὅπως ζωηράδα, ἀπειθαρχία, ἔλλειψη προσοχῆς, ἀφηρημάδα, ἀπροθυμία συνεργασίας καί συμμετοχῆς σέ ὁμαδικές δραστηριότητες δέν ἀντιμετωπιζόνταν ὅμως φαρμακευτικά, ἀλλά στό πλαίσιο τῆς οἰκογένειας, τοῦ σχολείου, μέ τή βοήθεια συχνά ἐνός σχολικοῦ συμβούλου ἢ ψυχολόγου (σέ ἐξαιρετικές μόνο περιπτώσεις ἐπιλεγόταν ἡ εἰσαγωγή σέ εἰδική κλινική). Κατά περίεργη σύμπτωση, ἡ ὑπερκίνηση ἀνακαλύφθηκε τή δεκαετία τοῦ '60, τήν ἴδια δηλαδή ἐποχή πού ἐγκρίθηκε ἡ συνταγογράφηση τοῦ νέου φαρμάκου Ritalin. Ἡ φαρμακευτική ἐταιρεία πού τό παρήγαγε ξεκίνησε μιά μεγάλη διαφημιστική καμπάνια ἢ ὁποῖα ἀπευθυνόταν σέ γονεῖς καί ἐκπαιδευτικούς καί συνοδευόταν ἀπό ἐνημέρωση σχετικά μέ τά συμπτώματα τῆς ἀσθένειας. Παράλληλα, ὁ Σύλλογος γιά Παιδιά μέ Μαθησιακά Προβλήματα, ἀποτελούμενος ἀπό εἰδικούς ἐπαγγελματίες καί γονεῖς, διεξήγαγε μιά σταυροφορία γιά τήν ἐνημέρωση τοῦ κοινῶ ὄχι μόνο γιά τήν ὑπερ-

κίνηση ἀλλά καί τή δυσλεξία. Μέσα σέ λίγα χρόνια, σημειώνει ὁ Κόνραντ, τό ἱατρικό μοντέλο ἐρμηνείας τῆς συγκεκριμένης συμπεριφορᾶς ἔγινε ἐξαιρετικά ἀποδεκτό ἀπό τήν κοινωμία. Οἱ γιατροί βρῆκαν τή θεραπεία ἀπλή καί τά ἀποτελέσματά της θεαματικά. Ἡ ἀναφορά στήν ἀρρώστια τῆς ὑπερκίνησης ἀποενοχοποίησε τοὺς γονεῖς διότι ἐξάλειψε τήν εὐθύνη πού τοὺς ἀποδίδεται γιά τήν ἀγωγή καί τή συμπεριφορά τῶν παιδιῶν τους. Θεώρησαν ὅτι δέν εἶναι δικό τους φταίξιμο ἀφοῦ πρόκειται ἀπλῶς γιά ἓνα ὄργανικό πρόβλημα τό ὁποῖο μάλιστα ἀντιμετωπίζεται χωρίς τήν προσφυγή σέ τιμωρίες, σέ σκληρές καί ἀναποτελεσματικές μεθόδους. Οἱ δάσκαλοι στό σχολεῖο ἀνακουφίστηκαν ἀπό τίς μόνιμες ἐστίες ταραχῆς καί ἀπειθαρχίας, ἐνῶ τά ἴδια τά παιδιά ἔγιναν περισσότερο ἀποδεκτά καί κοινωνικά, μαθαίνοντας νά προσαρμόζονται στήν οἰκολογία τῆς πόλης καί τῆς σύγχρονης καθημερινότητας. Ἡ διεύρυνση, λοιπόν, τῆς ἱατρικῆς ἐξουσίας συντελεῖται καί μέ τή συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, ἡ ἱατρική φαίνεται νά ἐνισχύει τόν ἐλεγκτικό ρόλο τῆς οἰκογένειας καί τοῦ σχολείου, σέ μιά ἐποχή μάλιστα ὅπου ἔχουν ἀμφισβητηθεῖ τόσο οἱ αὐταρχικές ὅσο καί οἱ ἐλευθεριακές παιδαγωγικές μέθοδοι.

Ἀνάμεσα στοὺς παράγοντες πού συντελοῦν στή διαδραστική ἱατρικοποίηση κατά τόν 19ο αἰῶνα, τή διαδραστική δηλαδή ἐκκοσμίκευση καί ἐξορθολογισμό τῆς ὑγείας καί τῆς ἀρρώστιας, εἶναι ἡ ἀποδυνάμωση τῆς παράδοσης καί τῆς θρησκείας, ἡ αὐξανόμενη πίστη στήν ἐπιστήμη καί τήν πρόοδο, ἡ ἐκμηχάνιση τοῦ σώματος στό πλαίσιο τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἡ ἐπαγγελματοποίηση τῆς ἱατρικῆς καί ἡ δημιουργία τοῦ σύγχρονου νοσοκομείου. Γνωρίζουμε ἀπό τίς σχετικές μελέτες τοῦ Φουκώ ὅτι, ἔως τόν 18ο αἰῶνα, ἡ βασική λειτουργία τοῦ νοσοκομείου ἦταν μᾶλλον ἡ πνευματική σωτηρία παρά ἡ περίθαλψη καί ἡ ἀνάρρωση τοῦ ἀρρώστου. Ὁ ρόλος τοῦ θεραπευτικοῦ προσωπικοῦ, ἀποτελούμενου ἀπό κληρικούς ἢ λαϊκούς, δέν ἦταν ἡ θεραπεία τοῦ σώματος ἀλλά ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς. Ἀπό τόν 18ο αἰῶνα ὅμως καί ὕστερα, στό ἐσωτερικό τοῦ νοσοκομείου ἡ ἐξουσία δέν ἀσκεῖται ἀπό τό θρησκευτικό προσωπικό, τό «προσωπικό τοῦ ἐλέους», ἀλλά περιέρχεται στοὺς γιατροὺς, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν τήν ὁργάνωσή του σύμφωνα μέ γραφειοκρατικά πρότυπα, ἐξοβελίζοντας τή μορφή τοῦ μοναστηριοῦ, τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας πού εἶχε μέχρι τότε χρησιμεύσει ὡς ὁργανωτικό ὑπόδειγμα. Ἔτσι, ἡ θεραπευτική σχέση καθορίστηκε ἀπό ἓνα ὑπερκείμενο καί ἀφηρημένο σύστημα τυπικῶν κανόνων: οἱ σχέσεις μεταξύ τοῦ ἱατρικοῦ προσωπικοῦ καί τοῦ ἀσθενοῦς ὁρίστηκαν πέρα ἀπό τή σφαῖρα τῶν προσωπικῶν σχέσεων, τή σφαῖρα τῆς οἰκειότητας, τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καί τῆς εὐ-

σπλαχνίας και έγιναν άπρόσωπες και τυποποιημένες. Η γραφειοκρατικοποίηση του νοσοκομείου και ο αυξανόμενος εξορθολογισμός του σώματος σήμαιναν ότι τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν έχουν σημασία για την ιατρική διάγνωση και τη θεραπευτική αγωγή. Η σχέση γιατρού και αρρώστου απεκδύεται τα προσωπικά και συναισθηματικά στοιχεία και ρυθμίζεται τυπικά ως περίπτωση. Κατά τη διαδικασία της έκκοσμίκευσης και του εξορθολογισμού, πολλές καταστάσεις, οι οποίες στο πλαίσιο της παραδοσιακής κοινωνίας ορίζονταν με θρησκευτικούς όρους και αντιμετωπιζόνταν ως αμαρτίες, μετασχηματίστηκαν σταδιακά σε ασθένειες και ερμηνεύονταν με την προσφυγή σε ένα ουδέτερο τεχνικό λεξιλόγιο. Η κλασική ιατρική όρισε την υγεία αρνητικά, ως κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την απουσία ασθένειας. Μέθεμμο τή διάκριση ψυχής και σώματος, αναζητούσε τά αίτια τής παθολογίας σε σταθερές βιολογικές δομές, αντιμετώπιζε τήν ασθένεια ως μηχανική βλάβη, ενώ θεωρούσε τή θεραπεία ως προσπάθεια επαναφοράς του οργανισμού στή βιοχημική κανονικότητα. Στή σύγχρονη κοινωνία, ή ιατρική περιθωριοποίησε ή υποκατέστησε τή θρησκεία ως κυρίαρχη ήθική και ως βασικό θεσμό κοινωνικού ελέγχου.⁴ Νέα άστικά πρότυπα για τήν υγεία και τό σώμα διαχύθηκαν από τίς ανώτερες άστικές τάξεις στά λαϊκά στρώματα, καθώς ή υγεία, άποδεσμευμένη από τήν ήθική του δόγματος, συνδεόταν με τίς νέες άστικές άξίες, που υποδοθηούσαν τήν διαμόρφωση πειθαρχημένης εργατικής δύναμης και εϋρωστου έθνικού στρατού. Στή μάχη της κατά τών μαγικοθρησκευτικών αντίληψεων, τών προκαταλήψεων και τών λαϊκών δεισιδαιμονιών, ή ιατρική έπιστήμη παρέμενε υλιστικά προσανατολισμένη. Προωθούσε μία νέα ήθική τήν όποία συγκάλυπτε βέβαια στό όνομα τής άξιολογικής ουδετερότητας. Έπρόκειτο όμως για μία έγκόσμια ήθική τής όποίας ή ισχύς δεν έξαρτιόταν από τήν αναφορά σε κάποια υπέρτατη δύναμη.

Κατά τή δεκαετία του '50, τό λεγόμενο βιοϊατρικό μοντέλο αρχίζει νά γίνεται αντικείμενο κριτικής από τή σκοπία μιας νέας όλιστικής προσέγγισης ή όποία άμφισβητεί τήν καρτεσιανή διάκριση πνεύματος και σώματος, και, συγχρόνως, αναβαθμίζει τό βίωμα του άσθενούς, τίς υποκειμενικές όψεις τής νόσου. Όπως δήποτε, αυτή ή ανθρωπιστική στροφή προς τό υποκείμενο και τό πλαίσιο που δεξιώνει τή δράση του όφείλει πολλά στήν έπαγγελματοποίηση τής κοινωνιολογίας και τής ψυχολογίας, τίς νέες έπιστήμες του ανθρώπου που άναπτύχθηκαν με ταχύτατους ρυθμούς από τά μεταπολεμικά κράτη πρόνοιας. Όστόσο, ή κριτική του βιοϊατρικού μοντέλου εντάθηκε κατά τή δεκαετία του '60. Έναρμονισμένα με τό πνεύμα τής λεγόμενης αντικουλτούρας, τά νέα κοινωνικά κινήματα

(άντιψυχιατρική, φεμινιστικό κίνημα κ.λπ.), βάλθηκαν νά ύπονομεύσουν τό κύρος τής άσθεντίας, νά καταγγείλουν τίς άλλοτριωτικές συνέπειες τών όλοπαγών ιδρυμάτων και, συνδέοντας τήν έπιστήμη με τήν ιδεολογία, νά άπομυθοποιήσουν τήν άξιολογική ουδετερότητα τής ιατρικής. Δέν είναι δυνατόν ό άνθρωπος νά αντιμετωπίζεται σαν μηχανή, έχει ιδέες, άξίες, συναισθήματα· ό άσθενής δεν είναι ένα παθητικό αντικείμενο που δέχεται τήν ιατρική παρέμβαση, αλλά ένα ενεργό υποκείμενο που τήν άξιολογεί· ό άνθρωπος δεν έχει ένα σώμα, αλλά είναι τό σώμα του· ή αρρώστια δεν είναι κάτι που συμβαίνει στό άτομο, δεν είναι μία αντικειμενική πραγματικότητα πέρα και έξω από τό υποκείμενο – αυτές ήταν σχηματικά οι βασικές αντίληψεις που δικαίωναν τίς νέες, έναλλακτικές προσλήψεις τής υγείας.

Έκτοτε, μία νέα μεταμοντέρνα εποχή άρχισε για τό σώμα, τήν αρρώστια και τήν ιατρική. Μία εποχή, ή όποία ορίζεται από τήν κριτική του βιοϊατρικού μοντέλου και τών θετικιστικών του καταβολών, και τήν ανάδυση ενός νέου όλιστικού ύποδείγματος έρμηνείας, που εμπνέεται από τίς μεταμοντέρνες αναζητήσεις, και σχετίζεται με τή μαζική «διάδοση» τών λεγόμενων ψυχοσωματικών άσθενειών. Ό λόγος του υποκειμένου, τά συναισθήματα, ή ψυχική διάθεση, ή στάση άπέναντι στή ζωή, τήν εργασία και τόν έρωτα, ή έπιθυμία – όλα αυτά συγκαταλέγονται σήμερα στίς γενεσιουργές αίτίες τής αρρώστιας. Στήν αρχική της τουλάχιστον σύλληψη, ή ιδέα αυτή δέ φαίνεται νά μάς λέει κάτι καινούριο:

«Στίς αρχές του αιώνα, ή ψυχανάλυση έδειξε ότι ή ύστερική γυναίκα παίζει ένα άθλιο παιχνίδι στό γιαντρό με τό νά μετατρέπει τό φυσικοχημικό σύστημα σε ύπηρετή τής έπιθυμίας της, με τό νά καταφέρει νά χρησιμοποιήσει τό σώμα της ως μέσο έκφρασης. Ό γιατρός μπορούσε νά σωθει μόνο αν εκλείνει τά μάτια του και άρνιόταν τήν ύπαρξη τής ύστερίας [...]. Πολύ σωστά ειπώθηκε ότι αυτό θά ήταν τό τελικό χτύπημα όχι μόνο για τήν υλιστική ιατρική αλλά τήν υλιστική θεώρηση του κόσμου τόν 19ο αιώνα».⁵

Οί αίτίες τής ύστερίας τόν 19ο αιώνα ερμηνεύονταν

4. Χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι ή ιατρική συνδέθηκε άμεσα με τήν άθεΐα, ή, συνδεδεμένη με τή δημιουργία του συστήματος δημόσιας υγείας, θεματική ανάπτυξη τής ιατρικής, στόν 18ο, αιώνα όδήγησε στήν ανατίμηση τής αίσθητής διάστασης του ανθρώπου: «Ασφαλώς δεν ήταν σύμπτωση ότι ήδη στόν 17ο αιώνα έκφράσεις όπως “καλός γιατρός - κακός χριστιανός”, ή “τρεις γιατροί, ένας άθεος” έγιναν παροιμιώδεις». Π. Κονδύλης, *Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, Θεμέλιο, Άθήνα 1987, σ. 348.

5. M. Creco, «Psychosomatics subjects and the “duty to be well”: personal agency within the medical rationality», *Economy and Society*, 22 (1993), σ. 357-373.

στό πλαίσιο της ψυχανάλυσης, έντοπιζόνταν όμως πίσω από τις πλάτες του υποκειμένου. Η άρρωστη έπαιξε θέατρο στο γιατρό, ο σκηνοθέτης όμως της παράστασης δεν ήταν το υποκείμενο αλλά το άσυνείδητο, ή ανακάλυψη της δομής του όποιου ήταν έργο της ψυχανάλυσης. Σήμερα, όμως, γινόμαστε μάρτυρες ενός νέου φαινομένου: ή προσφυγή στην ιατρική, την ομοιοπαθητική, τον δουδισμό, την ινδική θεραπευτική, την αγιουβέρδα, τον κινέζικο βελονισμό, την κρυσταλλοθεραπεία κ.λπ., συνοδεύεται έξισου από την ίδια πίστη στη δύναμη της θέλησης. Χαρακτηρίζεται δηλαδή από την πίστη στις νοσογενείς ή τις θεραπευτικές δυνατότητες ενός παντοδύναμου, νάρκισσου, έσωστρεφούς και μονίμως αυτόαπασχολούμενου Έαυτού. Στο σημείο αυτό θά έστιάσει ένα σχετικό κείμενο στο έπόμενο τεύχος⁶ άξιοσημείωτο όμως είναι ότι στα μεγάλα θεραπευτικά κέντρα όλιστικής ιατρικής στην Καλιφόρνια, οι άρρωστοι καρκινοπαθείς, που συρρέουν κατά δεκάδες, διακατέχονται από την ίδια πεποίθηση:

«Μία από τις άσθενείς μας (...) ήρθε σέ μās πεισμένη ότι είχε προκαλέσει μόνη της τον καρκίνο (...). Ήταν ή πρώτη μας άσθενής που μās είπε ότι είχε "άρρωσήσει τον έαυτό της" (...). Μās ανέφερε την πραγματική πορεία των σκέψεών της (...).»⁶

Παραφράζοντας τον Γκούλντνερ θά λέγαμε ότι αν ο άντικειμενισμός, ή πίστη στην ύπαρξη μιάς πραγματικότητας ανεξάρτητης από τά υποκείμενα, είναι μία από τις παθολογίες της νεωτερικότητας, ή παθολογία της μετανεωτερικότητας και του μεταμοντερνισμού είναι ο υποκειμενισμός, ή αποθέωση του ρόλου των ιδεών στην ιστορία και την κοινωνία – έν προκειμένου, ή πίστη στη δύναμή τους να κυριαρχήσουν το σώμα, να έλέγξουν τις φυσικοχημικές διαδικασίες και να προκαλέσουν ή να θεραπεύσουν την άσθένεια. Πράγματι, ο θετικισμός και οι πρακτικές του έφαρμογές άλλοτριώνουν την ανθρώπινη δημιουργικότητα. Ήδη τον 19ο αιώνα, ο Βέμπερ, γράφοντας για τό «σιδερένιο κλουβί», έχει αναδείξει τις άθελτες συνέπειες που έχει ή διαδικασία του έξορθολογισμού και ή κατίσχυση των ρασιοναλιστικών αντιλήψεων, της εργαλειακής όρθολογικότητας της έπιστήμης. Μήπως όμως ήρθε ο καιρός να αναλογιστούμε τις συνέπειες που προκαλεί ή κοινωνική διάχυση και μετάπλαση των μεταμοντέρνων ιδεών και να αναρωτηθούμε σχετικά μέ τις κοινωνικές και πολιτικές έπιπτώσεις που έχει ή πρακτική έφαρμογή των νέων όλιστικών αντιλήψεων;

Μετά την κριτική του βιοϊατρικού μοντέλου από τις νέες, μεταμοντέρνες έμπνευσης, θεωρήσεις, ένας νέος όρισμός της υγείας προτείνεται. Ή υγεία όρίζεται πλέον θετικά και όχι άρνητικά. "Όταν μιλάμε σήμερα για υγεία δεν αναφερόμαστε σέ μία κατάσταση που χαρακτηρίζεται από την άπουσία άσθένειας αλλά σέ κάτι πολύ εύρύτερο, σέ μία συνολική κατάσταση «σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας». Κατά παράδοξο τρόπο, ο νέος όρισμός της υγείας, ο όποιος λαμβά-

νει υπόψη του ότι ο άσθενής δεν πρέπει να αντιμετώπιζεται ως παθητικό άντικείμενο αλλά ως υποκείμενο, καταλήγει να διευρύνει την ιατρική έξουσία σέ όλοένα και περισσότερες περιοχές της καθημερινής ζωής παρά να την περιορίζει. Στο νέο πλαίσιο, ή άρρώστια δεν νοείται ως βλάβη ενός μηχανικού σώματος αλλά συναρτάται μέ μία ψυχική και κοινωνική δυσλειτουργία, άποτελεί ένα πρόβλημα που άφορά τόσο τις κοινωνικές σχέσεις όσο και τή σχέση μέ τον Έαυτό. Συνεπώς, αυτό που χρειάζεται θεραπεία δεν είναι τό σώμα, δεν είναι ή άσθένεια ως άπομονωμένη όντότητα, αλλά συνολικά ο άσθενής ως πρόσωπο.

Τό διευρυμένο περιεχόμενο των όρων υγεία και θεραπεία έχει σαφώς έπηρεαστεί από τή δυναμική των νέων κοινωνικών κινημάτων, που καταδίκασαν τους παραδοσιακούς θεσμούς θεραπείας ως έστιες άλλοτριώσης, και έχει ένσωματώσει τις μεταμοντέρνες ευαισθησίες άπέναντι στο υποκείμενο και την άμφισβήτηση της μοντέρνας διάκρισης πνεύματος και σώματος. Έξισου όμως έχει έπηρεαστεί από τή διάδοση των παραδοσιακών θεραπευτικών μεθόδων της Άνατολής και τή δημιουργική ανάπλαση της κοσμοθεωρίας που τις υποστήριζε. Στην ύστερη νεωτερικότητα, ή θεραπεία δεν άφορά τό σώμα αλλά την ψυχή, ένω σκοπεύει να κλύψει τις σύγχρονες πνευματικές και ύπαρξιακές αναζητήσεις των κοινωνικών υποκειμένων, την αναζήτηση νοήματος, προορισμού και ταυτότητας:

«Τό βιβλίο αυτό περιέχει βασικές ιδέες για μία υπερβατική έμπειρία, ένα ταξίδι στη Θεραπεία. Στο μονοπάτι αυτό ανακαλύπτουμε ότι οι σκέψεις και τά συναισθήματά μας μπορούν να αλλάζουν τή βιολογία μας [...]. Ο πολιτισμός μας έχει επιλέξει να πιστεύει ότι ή Άρρώστια δημιουργείται στο υλικό επίπεδο [...]. Υγεία δεν σημαίνει απλά άπουσία άρρώστιας. Είναι μία κατάσταση έσωτερικής αγαλλίασης που θά έπρεπε να κατέχει κανείς μόνημα [...]. Για να δημιουργήσετε υγεία χρειάζεστε μία νέου είδους γνώση που να βασίζεται σέ μία βαθύτερη αντίληψη της ζωής».

Τό άπόφθεγμα άνήκει σέ έναν ιδιότυπο συγγραφέα-γκουρού, έναν άμερικανό γιατρό, ινδικής καταγωγής αλλά παγκοσμίου φήμης. Δεκάδες έργα του έχουν μεταφραστεί και στα έλληνικά, ένω τά κηρύγματά του κυκλοφορούν σέ cd μέσω διαδικτύου. Ή σκέψη του, ένα περιεργο μάγμα δυτικών, έπιστημονικών ιδεών και άνατολικών μυστικιστικών αντιλήψεων, θά μās άπασχολήσει σέ έπόμενο κείμενο.

6. O. Carl Simonton et al, *Γίνε Ξανά Καλά. Μία όλιστική Προσέγγιση στη Θεραπεία του Καρκίνου*, Ίάμβλιχος, Άθήνα 1988, σ. 81-82.

7. Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, *Έκθεση Για τήν Παγκόσμια Υγεία 2001*, Άθήνα 2001, σ. 3.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ*

του Άριστειδῆ Μπαλτᾶ

Σέ ὅσα ἀκολουθοῦν θά ἀποπειραθῶ νά συνδέσω, μέ τό ὄχι ιδιαίτερα σταθερό νῆμα πού ἐπιτρέπει ὁ διαθέσιμος χρόνος, ὀρισμένες ἀπό τίς ιδέες πού διατυπώνει ὁ Άλτουσέρ, τό 1965, στό *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*, ἔργο πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἡμερίδας, μέ ὀρισμένες δικές του, καί πάλι, ιδέες πού ἔγιναν γνωστές πολύ ἀργότερα. Ἀναφέρομαι σέ ἕνα βιβλίο τοῦ Άλτουσέρ πού ἐκδόθηκε μετὰ τόν θάνατο τοῦ συγγραφέα του, τό ὁποῖο δυστυχῶς δέν ἔχει ἀκόμη μεταφραστεῖ στά ἑλληνικά, τό *Machiavelli et nous*. Δηλαδή *Ὁ Μακιαβέλι κι ἐμεῖς*. Δέν θά προσπαθῶ νά προχωρήσω σέ αὐτή τή σύνδεση μέ τή μορφή μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς ἀσκησης. Παραπομπές, ὑποσημειώσεις, ἀναλυτικές ἀναφορές, βιβλιογραφίες κ.λπ. θά λείπουν. Κι αὐτό ὄχι γιατί περιφρονῶ, ὡς μή ὄφειλα, τήν ἀκαδημαϊκή πειθαρχία, ἀλλά γιατί πιστεύω ὅτι τόσο τά δύο σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Άλτουσέρ, πού θά ἐντοπίσω, ὅσο καί ἡ σύνδεση πού θά ἀποπειραθῶ ἀνάμεσά τους ἔχουν καθοριστική πολιτική σημασία γιά τή συγκυρία πού διάγουμε. Στά παρακάτω θά φανεῖ, ἐλπίζω, τί ἀκριβῶς ἐννοῶ.

Σήμερα τό πρῶτό ὁ Νίκος Χατζηνικολάου μίλησε γιά τήν ἀντίληψη πού ἔχει ὁ Άλτουσέρ γιά τό κοινωνικό ὄλον. Μᾶς θύμισε ὅτι αὐτό συνιστᾶ μιᾶ σύνθετη δομή βαθμίδων πού συναρθρώνονται καί ἱεραρχοῦνται μέσω σύνθετων σχέσεων ἀλληλοκαθορισμοῦ ἐνῶ, ἀφοῦ οἱ κοινωνίες μεταβάλλονται ἀδιάκοπα, τό κοινωνικό αὐτό ὄλον βρίσκεται πάντοτε σέ κίνηση. Ἡ ἐννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, τήν ὁποία θέλω νά σχολιάσω σήμερα, ἐκφράζει καί ἀποτυπώνει στό δέον ἐπίπεδο θεωρητι-

κῆς ἀφαίρεσης τά βασικά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς κίνησης.

Στήν ἐννοια τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ὁ Άλτουσέρ ἀφιερώνει ἕνα σχετικά σύντομο ὑποκεφάλαιο «σκιαγράφημα» (esquisse) τό τιτλοφορεῖ ὁ ἴδιος— τοῦ *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο*. Ἀναγνωρίζοντας ὅτι ὁ ἱστορικός χρόνος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγάλα θεωρητικά ζητήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ ἱστοριογραφία, ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά συνοψίσει τή δική του θεώρηση, ὅπως συναρτᾶται μέ τήν ἀντίληψή του γιά τό κοινωνικό ὄλον πού μόλις ἀναφέραμε. Μιλώντας ἐντελῶς σχηματικά, ἡ ἐν λόγω θεώρηση συμποσοῦται περίπου στά ἐξῆς. Κάθε βαθμίδα τοῦ κοινωνικοῦ ὄλου — ἡ οικονομική, ἡ ἰδεολογική καί ἡ πολιτική— χαρακτηρίζεται ἀπό τόν δικό της προσίδιο χρόνο, τόν δικό της ρυθμό κίνησης, τό δικό της χρονικό καθεστῶς. Καί αὐτό δέν ἀφορᾶ μόνον αὐτές τίς «μεγάλες» βαθμίδες ἀλλά καί ὅλες ἐκεῖνες στίς ὁποῖες οἱ παραπάνω μποροῦν νά ὑποδιαιεθοῦν. Ἔτσι, ἡ οικονομική βαθμίδα χαρακτηρίζεται ἀπό τά καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν τούς διάφορους τομεῖς τῆς καθαυτοῦ παραγωγῆς, ἐκεῖνο πού διέπει τήν κυκλοφορία τοῦ χρήματος, ἐκεῖνα πού διέπουν τήν κατανάλωση κ.ο.κ. Ἡ ἰδεολογική βαθμίδα χαρακτηρίζεται ἀπό τά καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν, ἄς ποῦμε, τό σχολεῖο κατά τίς διάφορες δικές του βαθμίδες, τόν πολιτισμό κατά τούς διάφορους τομεῖς του, τήν παραγωγή καί τή διάδοση τῶν ιδεῶν κ.λπ. ἐνῶ ὁ χρόνος τῆς πολιτικῆς βαθμίδας ὀργανώνεται ἀπό τίς μικρές ἢ μεγάλες πολιτικές μεταβολές καί τούς ρυθμούς τους, ἀπό τίς περιοδικές ἐκλογές κ.ο.κ. Ὅλοι αὐτοί οἱ χρονικοί ρυθμοί, ὅλες αὐτές οἱ χρονικότητες, ὅλα αὐτά τά καθεστῶτα χρόνου εἰσχωροῦν τό ἕνα στό ἄλλο καί διαπλέκονται μεταξύ τους. Κάθε κοινωνικός, οικονομικός, πολιτικός ἢ ἰδεολογικός θεσμός, κάθε κοινωνική τάξη ἢ ομάδα, κάθε ἄτομο μετέχει ταυτόχρονα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, σέ ὅλες αὐτές τίς χρονικότητες, σέ ὅλα αὐτά τά καθεστῶτα χρόνου. Αὐτή ἡ ταυτόχρονη πολλαπλή συμμετοχή συνιστᾶ μία ἀπό τίς συνθήκες πού ἐξασφαλίζουν τήν ἐνότητα τοῦ κοινωνικοῦ ὄλου, δηλαδή τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, κατά τή διαδικασία τῆς ἀναπαραγωγῆς του.

* Ἰνστιτούτο Πολιτικοῦ Προβληματισμοῦ «Νίκος Πουλαντζᾶς», Ἡμερίδα: «Νά διαβάσουμε τόν Άλτουσέρ», μέ ἀφορμή τήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ *Lire le Capital*, Marséto 1965, Ἀθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 8 Νοεμβρίου 2003.

Αυτή η αντίληψη περί ιστορικού χρόνου, όπως συναρτάται με την αντίληψη για τη δομή του κοινωνικού όλου, επιτρέπει στον Άλτουσέρ να εξετάσει γόνιμα και με την απαιτούμενη αυστηρότητα σημαντικά ιστορικά συμβάντα, όπως την Έπανάσταση του 1917 στη Ρωσία. Έτσι, στο δοκίμιο «Αντίφαση και έπικαθορισμός» που περιλαμβάνεται στη συλλογή *Γιά τόν Μάρξ* και είναι γραμμένο περίπου την ίδια περίοδο, ο ίδιος επιστρατεύει το εν λόγω θεωρητικό όπλοστάσιο, το επεξεργάζεται παραπέρα εισάγοντας τις έννοιες του «καθορισμού σέ τελευταία ανάλυση» και του «έπικαθορισμού» (*surdétermination*), διευκρινίζει ότι οι σχέσεις μεταξύ των βαθμίδων είναι τέτοιες ώστε η οικονομική βαθμίδα να είναι καθοριστική μόνο σέ *τελευταία ανάλυση*, πράγμα που σημαίνει ότι ο εν λόγω καθορισμός δέν μπορεί ποτέ να έμφανισθεί στό προσκήνιο της ιστορίας ως τέτοιος, και αναλύει όρισμένες από τις λειτουργίες της πολιτικής βαθμίδας. Τό σύνολο αυτών των θεωρητικών εργαλείων του χρησιμεύει για να εντάξει την πολιτική πρακτική του Λένιν στην κατάσταση που έπικρατούσε στη Ρωσία στις αρχές του 20ού αιώνα και, γενικότερα, για να θέσει τό πλαίσιο που επιτρέπει την κατανόηση της πρακτικής ενός πολιτικού υποκειμένου που επιδιώκει να αλλάξει τό κοινωνικό όλον.

Η σύνδεση με τις ιδέες του *Ό Μακιαβέλι και έμεις* μπορεί να γίνει αν σταθούμε προς στιγμήν στόν όρισμό της πολιτικής βαθμίδας που προτείνει ο Νίκος Πουλαντζάς, μαθητής του Άλτουσέρ και στενός συνεργάτης του την περίοδο που ο ένας εκδίδει τό *Νά διαβάσουμε τό Κεφάλαιο και τό Γιά τόν Μάρξ* και ο άλλος τό *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*.

Κατά τόν Πουλαντζά λοιπόν, και με τή σύμφωνη γνώμη του Άλτουσέρ, εκείνο που διακρίνει τήν πολιτική βαθμίδα από τις άλλες δύο που συγκροτούν μαζί της τό κοινωνικό όλον είναι τό ότι αυτή «συμπυκνώνει, ολοκληρώνει και εκπροσωπεί» όλα όσα συμβαίνουν στις άλλες βαθμίδες. Έπεται πώς η πολιτική βαθμίδα είναι η βαθμίδα της έξουσίας, εκείνη που έγυάται τήν ένότητα του κοινωνικού όλου κατά τήν αναπαραγωγή του. Όποιος έλέγχει τό πολιτικό επίπεδο, δηλαδή όποιος είναι σέ θέση να διαχειριστεί πολιτικά τή συμπύκνωση, τήν ολοκλήρωση και τήν εκπροσώπηση όλων εκείνων που συμβαίνουν στόν αντίστοιχο κοινωνικό σχηματισμό, έλέγχει τόν κοινωνικό σχηματισμό στό σύνολό του. Μέ αυτό δεδομένο και κατά τόν Πουλαντζά πάντα, τό καθεστώς χρόνου που διέπει τό πολιτικό επίπεδο, η προσίδια χρονικότητά του, συνίσταται στη *διαδοχή συγκυριών*. Κάθε συγκυρία αποτυπώνει και άρα εκπροσωπεί τόν συνολικό συσχετισμό δυνάμεων που χαρακτηρίζει τόν κοινωνικό σχηματισμό τή δεδομένη χρονική στιγμή και, με αυτήν τήν έννοια, συμπυκνώνει και ολοκληρώνει, κατά τή φευγα-

λέα στιγμή που η ίδια διαρκεί, τις χρονικότητες που προσιδιάζουν στις διαφορετικές βαθμίδες του κοινωνικού όλου, τά αντίστοιχα καθεστώς χρόνου. Μέ άλλα λόγια, η εκάστοτε συγκυρία είναι η εικόνα μιας έγκάρσιας τομής του κοινωνικού όλου κατά τήν αντίστοιχη χρονική στιγμή, ενώ ο κοινωνικός σχηματισμός κινείται μεταβαίνοντας από τή μία συγκυρία στην επόμενη.

Αυτή η έννοια της συγκυρίας επιτρέπει τή σύνδεση με τό έργο του Μακιαβέλι, τουλάχιστον όπως τό διαβάξει ο Άλτουσέρ. Ποιά είναι η συγκυρία όταν γράφει ο Μακιαβέλι;

Κατ' αρχάς ο Μακιαβέλι προβάλλει ένα μείζον αίτημα. Διαπιστώνοντας πώς ο πολιτικός χώρος της Ιταλίας είναι διασπασμένος στό πολλά μικρά, και κατά τότο αδύναμα, κρατίδια-πόλεις της εποχής, διαβλέπει με μεγάλη ένταση τούς κινδύνους που αυτή η πολυδιάσπαση έγκυμονεί. Τά ήδη ένωμένα μεγάλα βασίλεια της Γαλλίας και της Ισπανίας μπορούν κάθε στιγμή να εισβάλλουν, να κατακτήσουν, να προξενήσουν μύρια δεινά. Κατά συνέπεια, απαιτείται η πολιτική ένοποίηση της Ιταλίας, όπου ήδη χαρακτηρίζεται από ένιαία γλώσσα, από κοινές παραδόσεις κ.λπ., ένοποίηση που θά επέλθει με τή συγκρότηση μιας ένιαίας κρατικής δομής, ενός ένιαιου ιταλικού κράτους, του οποίου η δύναμη θά είναι τουλάχιστον ισάξια με εκείνη της Γαλλίας ή της Ισπανίας. Τό πολιτικό υποκείμενο που θά επιβάλει αυτήν τήν ένοποίηση συγκροτώντας τό αντίστοιχο κράτος είναι ο έπιζητούμενος Ήγεμόνας.

Τό αίτημα του Μακιαβέλι δέν μπορεί να ικανοποιηθεί αυτόματα από τήν ιστορική εξέλιξη, μέσα από κάποιους δήθεν άδηριτους ιστορικούς ή κοινωνικούς «νόμους». Τόσο για τόν Μάρξ όσο και για τόν Άλτουσέρ, τέτοιοι νόμοι δέν είναι δυνατόν να υπάρχουν. Όπως μας έξηγησε ο Γιώργος Φουρτούνης πρίν από λίγο (βλ. Γ. Φουρτούνης, «Ό Άλτουσέρ και έμεις», *Ό Πολίτης*, τεύχ. 130, σελ. 30), δέν υπάρχουν ιστορικοί ή κοινωνικοί νόμοι αλλά μόνον «τάσεις», δέν υπάρχουν ιστορικοί ή κοινωνικοί κανόνες, αλλά μόνον εξαιρέσεις. Κατά συνέπεια, η ικανοποίηση του αιτήματος του Μακιαβέλι δέν μπορεί να άφεθεί στην υποτιθέμενη «ιστορική αναγκαιότητα». Τό αίτημα μπορεί να ικανοποιηθεί μόνον *πολιτικά*, στό επίπεδο της *συγκυρίας* της εποχής, από τή *μετατόπιση*, άκριβώς, αυτής της συγκυρίας προς τήν επιδιωκόμενη κατεύθυνση.

Η συγκυρία της εποχής που γράφει ο Μακιαβέλι χαρακτηριζόταν, πάντα κατά τόν Άλτουσέρ, από όρισμένες σταθερές, σταθερές τις όποιες ο ίδιος προσπαθεί να έντοπίσει και να αναλύσει διαβάζοντας τό έργο του φλωρεντινού πολιτικού. Οι σταθερές που έντοπίζει έτσι είναι δύο, των οποίων τά όνόματα ήχουν παράξενα σέ ένα θεωρητικό πλαίσιο σάν τό παρόν. Πρόκειται για τό «κενό» και για τόν «κανένα», δηλαδή για

Λουίς Άλτσουσέρ

«όνόματα» πού έξ όρισμοϋ δέν λένε τίποτε καί δέν παραπέμπουν πουθενά. Πώς μπορεί αυτά τά «όνόματα» νά όνομάζουν τίς σταθερές μιάς συγκυρίας; Για νά τό καταλάβουμε, όφείλουμε νά αναλύσουμε λίγο περισσότερο τήν ίδια τήν έννοια αυτή.

Πρώτα άπ' όλα, μπορούμε νά ισχυριστοϋμε ότι όλες οι συγκυρίες διαφέρουν πάντοτε μεταξύ τους, δηλαδή καμιά δέν μπορεί νά είναι άπολύτως ταυτόσημη μέ κάποια άλλη. Άπό τίς διαφορές αυτές έδώ μās ενδιαφέρει μία. Έτσι, κάποιες συγκυρίες εκπροσωποϋν ρητά καί έκπεφρασμένα στήν πολιτική βαθμίδα πολύ περισσότερες κοινωνικές έντάσεις, συγκρούσεις, αντιπαράθεσεις, διακυβεύματα από κάποιες άλλες, καθιστώντας έτσι τήν ίδια τήν πολιτική βαθμίδα πολύ πιο δύσκολα διαχειρίσιμη. Αυτές τίς συγκυρίες μπορούμε νά τίς όνομάσουμε συγκυρίες «πυκνές». Μιά σειρά από τέτοιες συγκυρίες συνιστοϋσαν, άς ποϋμε, τήν εξέλιξη τής πολιτικής κατάστασης στήν Ελλάδα κατά τή δεκαετία του 1960. Ύπήρχαν τότε δύο αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα πού διακλαδίζονταν σέ όλόκληρο τόν κοινωνικό ιστό μέ τέτοιον τρόπο ώστε ή αντιπαράθεση μεταξύ τους νά χρωματίζει καθοριστικά όλα όσα συνέβαιναν στήν κοινωνία, σχεδόν χωρίς εξαίρεση. Οι

έργατικοί καί οι λαϊκοί άγώνες, τά δικαστήρια καί ή έκκλησία, τά σχολεία, τά πανεπιστήμια καί τό περιεχόμενο τής διδακτέας ύλης έδώ ή εκεί, τό θέατρο καί τό ραδιόφωνο, ή λογοτεχνία καί ή τέχνη, ή μουσική καί τό τραγούδι, άκόμη καί τό ποιός θά πάρει δίπλωμα όδήγησης, άφοροϋσαν ευθέως τήν πολιτική βαθμίδα χωρίς τίς διαμεσολαθήσεις πού συνήθως χαρακτηρίζουν τίς σχέσεις τής έν γενεί κοινωνικής «ύλης» μέ εκείνη.

Άπό τήν άλλη μεριά, ύπάρχουν συγκυρίες «άραιές». Σέ αυτές τά πράγματα φαίνονται νά ακολουθοϋν τόν δρόμο τους ήρεμα, νηφάλια, ειρηνικά, σά νά ήταν μούρα. Οι άνθρωποι καί οι καταστάσεις δέν πολώνονται ύπερβολικά από πολιτική άποψη, οι έντάσεις είναι σχετικά λίγες καί παραμένουν λίγο πολύ έντοπισμένες στόν χώρο καί τόν χρόνο, τά διακυβεύματα είναι μικρής έμβέλειας. Οι συγκυρίες πού εξακολουθεί νά ζει ή χώρα μας μετά τή μεταπολίτευση του 1974 φαίνονται νά έντάσσονται σέ αυτή τήν κατηγορία. Έν προκειμένω δέν είναι ίσως τυχαίο πού περισσότερο από τριάντα χρόνια μετά εξακολουθοϋμε νά αναρωτιόμαστε άν ή περίοδος τής «μεταπολίτευσης» έχει ή δέν έχει ολοκληρωθεί.

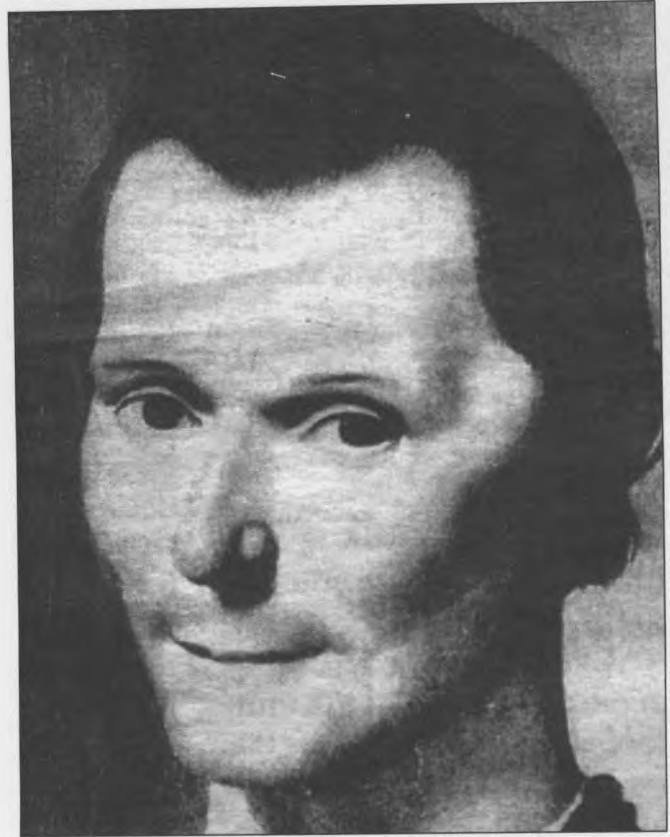
Τέλος, από τήν έξειδικευμένη σκοπιά πού προσδιορίζει ένα συγκεκριμένο πολιτικό αίτημα, μπορεί νά ύπάρχουν συγκυρίες «κενές», δηλαδή συγκυρίες όπου τό έν λόγω αίτημα δέν εκπροσωπείται καθόλου στήν πολιτική βαθμίδα. Άς ποϋμε σήμερα, από τή σκοπιά του αίτήματος τής σοσιαλιστικής επανάστασης, ή συγκυρία πού ζοϋμε είναι κενή γιατί, άκριβώς, τό αίτημα αυτό, όσο καί άν καθορίζει ένδεχομένως ιδεολογικές αντίληψεις, νοοτροπίες καί στάσεις, δέν είναι μολαταϋτα πολιτικά μαχητό. Ωστόσο κάτι τέτοιο δέν σημαίνει ύποχρεωτικά ότι τό αίτημα, ως προς τό όποιο ή συγκυρία παρουσιάζεται κενή, δέν ύπάρχει καθόλου κοινωνικά. Έτσι, μολονότι δέν ήταν έγγεγραμμένο στήν πολιτική βαθμίδα τής έποχής, τό αίτημα τής πολιτικής ένοποίησης τής Ίταλίας σίγουρα κυκλοφοροϋσε διάχυτο στόν άέρα ένόσω έγγραφε ό Μακιαβέλι. Στίς πλατείες καί στά καπηλειά τής Φλωρεντίας, στίς συζητήσεις έδώ ή εκεί, στό θέατρο καί στήν Αϋλή, τό αίτημα αυτό, όπως τό συντηροϋσε καί τό έπεξεργαζόταν ή έλπίδα, σίγουρα έκφραζόταν, διατυπωνόταν λιγότερο ή περισσότερο καθαρά, προκαλοϋσε σκέψεις καί ιδέες. Αυτό πού έλειπε ήταν τό πολιτικό ύποκείμενο πού θά συμπύκνωνε τό αίτημα σέ συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί θά τό καθιστοϋσε πραγματικό πολιτικό διακύβευμα. Η συγκυρία ήταν κενή γιατί άπουσίαζε, μέ μία μορφή άπουσίας άπολύτως καθοριστική, αυτό άκριβώς τό πολιτικό ύποκείμενο.

Κατά συνέπεια, έπιχειρηματολογεί ό Άλτσουσέρ, εκείνο πού προσπαθεί νά κάνει ό Μακιαβέλι μέ τό έργο του είναι νά περιγράψει κατά τό δυνατόν συστηματικά, μέχρι τό έπίπεδο πρακτικών συμβουλών, τά μέσα πού όφείλει νά έχει στή διάθεσή του ό Ήγεμόνας, δηλαδή ένα πολιτικό ύποκείμενο —τό όποιο, ση-

μειωτέον, δέν χρειάζεται νά είναι πρόσωπο, αλλά, όπως έδειξε πολύ άργότερα ό Γκράμσι έμπνεόμενος άκριβώς από τόν Μακιαβέλι, μπορεί νά συνίσταται σέ μία ουλλογικήτητα, σέ ένα πολιτικό κόμμα— ώστε νά κατορθώσει νά συγκροτηθεί τό ίδιο ως ή πολιτική δύναμη πού άποσκοπεϊ νά πληρώσει τό συναφές κενό τής συγκυρίας καί νά προχωρήσει άποφασιστικά στην ίκανοποίηση του αίτήματος. Από τή σκοπία του ίδιου αίτήματος, ή πρωτοβουλία ή ή κίνηση πού θά άνοιξει αυτόν τόν δρόμο θά μετατρέψει ταυτόχρονα τή συγκυρία από κενή σέ πυκνή.

Κατά τόν Μακιαβέλι, εκείνα πού όφείλει νά συγκεκρινώνει ό Ήγεμόνας είναι σέ τελευταία άνάλυση δύο πράγματα. Τό πρώτο είναι εκείνο πού ό ίδιος άποκαλεί *virtù*, δηλαδή κάτι σάν «πολιτική άρετή». Η «άρετή» αυτή δέν έχει κανέναν ήθικό χαρακτήρα. Για τή σκέψη του Μακιαβέλι, ή ήθική σφαίρα, όχι μόνο διακρίνεται άπολύτως από τήν πολιτική, αλλά καί όφείλει νά ύποτάσσεται πλήρως σέ εκείνη. Μέ άλλα λόγια, δέν ενδιαφέρει άν ό Ήγεμόνας είναι ήθικά καλός ή κακός. Ένδιαφέρει μόνον τό νά είναι σέ θέση νά δρώ μέ άποκλειστικό γνώμονα εκείνο πού άπαιτούν κάθε φορά οι περιστάσεις καί άρα τό νά μπορεί νά φαίνεται έντιμος ή άνέντιμος, γενναιόδωρος ή έκδικητικός, σκληρός ή έπιεικής ανάλογα μέ τις πολιτικές άπαιτήσεις του έκάστοτε παρόντος. Κατά συνέπεια, ή πολιτική άρετή ανάγεται άποκλειστικά στην ίκανότητα του Ήγεμόνα νά αναγνωρίζει κάθε στιγμή τις δυνατότητες πού σοβούν στή συγκυρία, νά συλλαμβάνει έτσι τό τί άπαιτεί ή στιγμή προκειμένου νά γίνουν πράξη αυτές οι δυνατότητες καί, τέλος, νά διαθέτει τήν πολιτική τόλμη πού θά του επιτρέψει νά αναλάβει τις σχετικές πρωτοβουλίες καί νά τις φέρει αίσια σέ πέρας. Μέ άλλα λόγια, όφείλει νά έχει τήν ίκανότητα νά αναγνωρίζει κάθε στιγμή τόν «άδύνατο κρίκο» τής συγκυρίας καί νά τόν άδράχνει άποφασιστικά ώστε νά σύρει τή συγκυρία όλόκληρη προς τήν κατεύθυνση τής δικής του πολιτικής στόχευσης.

Τό δεύτερο πράγμα πού έχει ανάγκη ό Ήγεμόνας είναι ή *fortuna*, δηλαδή ή τύχη. Αν δέν ύπάρχει τύχη μέ τήν έννοια πού τήν έννοει ό Μακιαβέλι, τότε ή πολιτική άρετή είτε μένει άνενεργός είτε οδηγεί σέ καταστροφικούς βολονταρισμούς. Η τύχη όμως δέν συνιστά έν προκειμένω καθόλου δώρο έξ ουρανού. Αυτή συναρτάται εύθέως μέ τή δομή του κοινωνικού όλου καί τά καθεστῶτα χρόνου πού διέπουν τις διάφορες βαθμίδες του. Θέλω νά πῶ πώς ό Ήγεμόνας, προκειμένου νά αναλάβει έπιτυχημένα τήν πρωτοβουλία πού του ύπαγορεύει ή πολιτική άρετή του, είναι ύποχρεωμένος νά στηρίζεται στην —κατά τό δυνατόν— άκριβή γνώση των ρυθμών πού διέπουν τήν κίνηση των έπιμέρους βαθμίδων του κοινωνικού σχηματισμού, αλλά καί τής συγκεκριμένης φάσης από τήν όποία διέρχεται τή δεδομένη στιγμή κάθε τέτοιος ρυθμός. Μόνον έτσι θά μπορέσει νά έκτιμήσει σωστά άν καί κατά πό-

Νικολό Μακιαβέλι

σον ρυθμοί καί φάσεις συγκλίνουν καί μπορούν νά συντονιστούν μέ τρόπο ώστε οι ένεχόμενες κοινωνικές δυνάμεις νά στηρίζουν καί νά πολλαπλασιάσουν τήν πρωτοβουλία του. Μέ άλλα λόγια, ή τύχη συμπίπτει έδώ μέ τις λεγόμενες «άντικειμενικές συνθήκες», όπως μπορεί νά τις έντοπίσει ή «συγκεκριμένη άνάλυση τής συγκεκριμένης κατάστασης». Διαπιστώνουμε πώς μολοντί ή όρολογία του Μακιαβέλι διαφέρει πολύ από εκείνη του Λένιν, ή σκέψη των δύο απέχει ελάχιστα.

Όστόσο, διαβάζοντας τόν Μακιαβέλι, ό Άλτουσέρ προσθέτει, όπως ήδη είπαμε, κάτι άκόμη. Ο Ήγεμόνας, τό πολιτικό ύποκείμενο πού θά έγγράφει άποφασιστικά τό νέο αίτημα στην πολιτική βαθμίδα, πρέπει, ξεκινώντας, νά είναι «κανένας». Τό «κανένας» συνεχί έδώ μέ τό «κενό». Άκριβώς έπειδή ή συγκυρία είναι κενή ως προς τό συγκεκριμένο αίτημα, πρέπει αυτός πού θά αναλάβει αντίστοιχα νά τήν πληρώσει νά είναι «κανένας». Έδώ έννοείται τό έξής. Πρώτα απ' όλα, ή συγκυρία είναι, βεβαίως, κενή μόνον ως προς τό συγκεκριμένο αίτημα. Αφ' έαυτής είναι πλήρης, όσο μπορεί νά είναι πλήρης, άφου, όπως είπαμε, μία συγκυρία δέν συνιστά παρά τήν άποτύπωση τή δεδομένη στιγμή του συνόλου των κινήσεων πού λαμβάνουν

χώρα στις διάφορες βαθμίδες του κοινωνικού όλου και των αντίστοιχων συσχετισμών δύναμης. Άν ή συγκυρία ήταν άφ' έαυτής κενή, δέν θά ύπήρχαν κοινωνικές κινήσεις και συσχετισμοί νά άποτυπωθοϋν εκεί, δηλαδή δέν θά ύπήρχε κοινωνία. Κατά συνέπεια, γιά νά έγγράψει τό νέο αίτημά του στην πολιτική βαθμίδα και γιά νά άποκτήσει τή θέση του σέ μία συγκυρία άείποτε πλήρη, ό Ήγεμόνας όφείλει νά μή φέρει κανένα βάρος, δηλαδή καμιά εύθύνη, ως πρός τή διαμόρφωση τής συγκυρίας μέχρι τή στιγμή πού θά αναλάβει δράση. Μόνον έτσι θά άκουστεί πολιτικά τό αίτημα πού φέρει ως άκριβώς αίτημα νέο, ως αίτημα πού συμπυκνώνει διαθέσεις και προσδοκίες πού δέν λειτουργούσαν μέχρι τότε πολιτικά. Ό Ήγεμόνας, πού έχει κατά νου ό Μακιαβέλι, όφείλει νά είναι «κανένας» άκριβώς γι' αυτόν τόν λόγο.

Σκεφτείτε τή πορεία του Άβραμόπουλου. Δικαίως, κατά μία έννοια, ό Πάγκαλος τόν όνόμασε «ό κ. Τίποτα», άφού, στή δοσμένη τότε συγκυρία, ό Άβραμόπουλος ήταν όντως «κανένας». Μπορούμε όμως βάσιμα νά ισχυριστοϋμε ότι ό ίδιος εκλέχθηκε Δήμαρχος άκριβώς επειδή ήταν «κανένας». Και όχι μόνον αυτό. Έπειδή ό ίδιος ως Δήμαρχος κατόρθωσε νά καλλιεργήσει συστηματικά τήν εικόνα ότι, σέ όσα άφορούν τήν κεντρική πολιτική σκηνή, έξακολουθοϋσε νά παραμένει «κανένας», έφτασε κάποια στιγμή νά διεκδικήσει έξαιρετικά ύψηλά ποσοστά στις έπερχόμενες τότε εκλογές. Η παραπέρα πορεία του Άβραμόπουλου είναι έξίσου διαφωτιστική γιά όσα ενδιαφέρουν εδώ. Η εκτίναξη του στην κεντρική πολιτική σκηνή ύπήρξε έξαιρετικά βραχείας διάρκειας γιατί ό ίδιος δέν έφερε κανένα συγκεκριμένο αίτημα από αυτά πού, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, κυκλοφορούσαν και κυκλοφορούν διάχυτα στον άέρα πού αναπνέουμε. Πράγμα πού σημαίνει ότι ή συνθήκη του νά είναι «κανένας» δέν αρκεί γιά νά έγγραφει ό ύποψήφιος Ήγεμόνας στή πολιτική βαθμίδα. Άν δέν φέρει ένα διακριτό αίτημα πού συμπυκνώνει τίς διαθέσεις και τίς προσδοκίες ισχυρών κοινωνικών δυνάμεων, ή προσωρινή, όσοδήποτε έντυπωσιακή, έγγραφή του εκεί καταλήγει σέ φάρσα. Η σύντομη πορεία του Άβραμόπουλου πιστοποίησε πάντως ότι, ως πρός ένα αίτημα πού δέν είμαστε άκόμη σέ θέση νά έντοπίσουμε, ή συγκυρία πού διέρχεται σήμερα ή χώρα είναι όντως κενή...

Άς έξετάσουμε ένα άκόμη παράδειγμα, άπείρως σημαντικότερο. Σκεφτείτε τή συγκυρία στις άρχές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τή θέση του Λένιν σέ εκείνη. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, τά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα έχουν ψηφίσει τά κονδύλια του πολέμου και ό Λένιν έχει ήττηθεί πολιτικά και άπομονωθεί τόσο πολύ ώστε νά μπορούμε νά μιλάμε, όπως ό Ζίσεκ σέ ένα πρόσφατο βιβλίο του (Slavoj Zizek, *Revolution at the Gates*, Verso, 2002), γιά μοναξιά του Λένιν. Ό Λένιν δηλαδή γίνεται πολιτικά «κανένας». Λίγα χρόνια άργότερα ώστόσο, ή επανάσταση θριαμβεύει στή Ρωσία υπό τήν ήγεμονία του κόμματος

του όποιου ήγείται, άκριβώς, ό Λένιν. Πώς έγινε δυνατή αυτή ή πλήρης άνατροπή;

Πρώτα από όλα, ό Ζίσεκ μάς καλεί νά μήν άποτιμήσουμε τήν άνατροπή αυτή μέ όρους ρομαντικούς. Δηλαδή δέν πρέπει καθόλου νά θεωρήσουμε τόν Λένιν ως τόν μοναχικό καβαλάρη ό όποιος, χάρη στην ιδιοφυΐα του, κατόρθωσε νά δει μακρύτερα από όλους και, χάρη στον κυνισμό και τόν άδίστακτο χαρακτήρα του, μπόρεσε νά έπιστρατεύσει όλα τά κατάλληλα μέσα, θεμιτά και άθεμιτα, γιά νά νικήσει. Άντίθετα, γιά νά κατανοήσουμε πώς έγινε, ό,τι έγινε, όφείλουμε νά στηριχθοϋμε σέ αυτά πού είπαμε παραπάνω.

Άπό τήν άρχή του πολέμου μέχρι τό 1917 λοιπόν, ό Λένιν και οι μπολσεβίκοι έξακολουθοϋσαν νά είναι πολιτικά «κανένας». Άλλά πλέον ήταν «κανένας» μέ πολιτική προίκα, άφού, μή ψηφίζοντας τά κονδύλια του πολέμου, είχαν φανεί πρός κάθε κατεύθυνση (στήν πολιτική, όπως διδάσκει ό Μακιαβέλι, κυριαρχεί τό φαίνεσθαι και όχι τό είναι) ως εκείνοι πού προσπάθησαν, όσο μπόρεσαν, νά προστατεύσουν τούς ρώσους εργάτες και άγρότες από τά δεινά πού τούς έπεφύλασε ό πόλεμος. Γνωρίζουμε, βέβαια, πώς πρός τό τέλος του πολέμου ή συγκυρία στή Ρωσία είχε μεταβληθεί δραματικά. Ό Τσάρος είχε άνατραπεί, τό καθεστώς είχε αλλάξει και ό Κερένσκι βρισκόταν στην έξουσία. Τό καπάκι είχε τιναχθεί στον άέρα και οι άτμοί είχαν διαφύγει πρός όλες τίς κατευθύνσεις. Ό κόσμος είχε ξεχυθεί στους δρόμους σέ πλήρη εύφορία, οι άνθρωποι και οι ιδέες κυκλοφορούσαν ελεύθερα, ή προοπτική τής πρωτόγνωρης δημοκρατίας συγκινοϋσε και κινητοποιούσε τούς πάντες. Έτσι, σέ μία συγκυρία έξαιρετικά πυκνή λόγω αυτών των κοσμογονικών αλλαγών και των νέων ζητημάτων πού άναδεικνύονταν κάθε στιγμή άπαιτώντας άμεσες λύσεις, τά μόνα αίτήματα πού φαινόταν ότι μπορούν νά έγγραφουν στην πολιτική βαθμίδα ήταν εκείνα πού σχετίζονταν μέ τό πώς συγκεκριμένα θά βαθύνει και θά πλατύνει ή δημοκρατία.

Όστόσο, τόν Άπρίλη του 1917, ό Λένιν διατυπώνει τό άδιανόητο. Τό αίτημα τής τρέχουσας στιγμής, ισχυρίζεται, δέν είναι καθόλου ό τρόπος πού θά βαθύνει και θά πλατύνει ή δημοκρατία. Τό αίτημα είναι ή σοσιαλιστική επανάσταση εδώ και τώρα («Θέσεις του Άπρίλη»). Και τό πολιτικό ύποκείμενο πού θά έγγράψει άποφασιστικά αυτό τό αίτημα στην πολιτική βαθμίδα είναι τό νέο κόμμα πού δημιουργήθηκε μετά τή διάσπαση μέ εκείνους πού ψηφισαν τά κονδύλια του πολέμου και όδήγησαν τούς πάντες στον όλεθρο, δηλαδή τό μόνο κόμμα πού διαθέτει πολιτική προίκα στή δοσμένη συγκυρία, τό Κομμουνιστικό Κόμμα τής Ρωσίας, τό κόμμα των μπολσεβίκων.

Τό αίτημα αυτό ήταν νέο, άκριβώς μέ τήν έννοια πού αναλύσαμε παραπάνω. Άπέναντί του ή συγκυρία ήταν κενή γιατί αυτό δέν ήταν έγγεγραμμένο μέχρι τότε στην πολιτική βαθμίδα, δέν έπαιξε πραγματικά στή συγκυρία, δέν ήταν πολιτικά μαχητό. Και μάλιστα ήταν τόσο νέο ώστε άκόμη και ή μεγάλη πλειοψηφία

των μπολσεβίκων, συμπεριλαμβανομένης της Κρούπσκαγια, γυναίκας του Λένιν, να θεωρήσουν στην αρχή ότι οι λεγόμενες «Θέσεις του 'Απρίλη» βρίσκονταν εντελώς εκτός τόπου και χρόνου, αν ο Λένιν πού τις είχε γράψει δεν είχε τρελαθεί. Ωστόσο σχετικά γρήγορα, μέσα βέβαια από μία σειρά από παρεμβάσεις αποφασιστικής σημασίας σε μία συγκυρία που εξέλισσόταν ραγδαία, τό αίτημα εγγράφηκε αποφασιστικά στην πολιτική βαθμίδα, πλήρωσε τό κενό της συγκυρίας, κυριάρχησε εκεί και τελικά τή μετατόπισε ολόκληρη προς τήν κατεύθυνση της ικανοποίησής του. Η επανάσταση του 1917 πέτυχε.

Ο Λένιν και οι μπολσεβίκοι που αργά ή γρήγορα πείστηκαν από εκείνον, ισχυρίζεται ακόμη ο Ζίζεκ, μπόρεσαν να διατυπώσουν τό νέο αίτημα και να πληρώσουν μέ αυτό τή συγκυρία όχι γιατί ήταν περισσότερο έξυπνοι, περισσότερο αποφασισμένοι ή περισσότερο αδιάστακτοι. Άλλά μόνο και μόνο γιατί εργάστηκαν εξαιρετικά σκληρά στό θεωρητικό, στό πολιτικό και στό οργανωτικό επίπεδο σε όλη τή διάρκεια του πολέμου, αναπτύσσοντας τή δουλειά τους αδιάκοπα και μέ πλήρη αυταπάτηση μέσα από τις γραμμές του κόσμου που ήθελαν να εκφράσουν. Έπειδή δούλεψαν έτσι, κατόρθωσαν πρώτα να αναγνωρίσουν τις διάχυτες διαθέσεις και προσδοκίες που έκρυβε αντί να αποκαλύπτει ή ίδια ή πυκνότητα της συγκυρίας, να τις συμπυκνώσουν στό νέο αίτημα και να τις μετατρέψουν σε πειστικό πολιτικό πρόγραμμα. Μόνον έτσι μπόρεσε ή πολιτική άρετή τους να συνδεθεί μέ τήν τύχη για να επιφέρει τήν επιδιωκόμενη ικανοποίηση του νέου αιτήματος.

*Αν μās χρειάζεται ένα ακόμη παράδειγμα, διαφορετικής έτους τάξης, μπορούμε να αναφερθούμε επί τροχάδην στην ιστορία του διβλίου που μās απασχολεί σήμερα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ένας νέος φιλόσοφος που άκούει στό όνομα Λουί Άλτουσέρ θέτει τό αίτημα της άλλαγής του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΓΚΚ) από τά μέσα μέ επίκεντρο τόν «άδύνατο κρίκο» της θεωρητικής δουλειάς και άρχίζει να συγκροτεί τή στρατηγική και τό πολιτικό ύποκείμενο που θά φέρει σε πέρας αυτό τό έργο. Ως προς τό αίτημα αυτό, ή συγκυρία είναι τότε κενή. Τό ΓΚΚ θεωρεί ότι τέτοιο αίτημα δεν μπορεί να υφίσταται γιατί τό ίδιο είναι πλήρως εξοπλισμένο θεωρητικά. Η έφημερίδα του, τά περιοδικά του, οι διανοούμενοι και οι φιλόσοφοί του βρίσκονται εκεί για να τό αποδείξουν. Άπό τήν άλλη μεριά, ο Άλτουσέρ τήν ίδια περίοδο είναι όντως «κανένας». Δεν είναι παρά ένας νέος άριστος φιλόσοφος από τούς άμέτρητους που υπάρχουν προσπαθώντας να κάνουν τή δουλειά τους όπως μπορούν. Ωστόσο, όπως φάνηκε εκ των υστέρων, τό αίτημα που αναφέραμε πλανιέται τότε στον άέρα. Έτσι, μία πλειάδα εξαιρετικά ταλαντούχων νεαρών, όλων

μαθητών του Άλτουσέρ, υίοθετεί τή στρατηγική του δασκάλου και στρατεύεται στό πολιτικό ύποκείμενο στό όποιο ήγειται ο ίδιος. Ο Άλτουσέρ, δηλαδή, έχει μέ τό μέρος του τήν τύχη. Άπό τήν άλλη μεριά, όπως πιστοποιούν όλες οι συναφείς πηγές και όλες άνεξαιρέτως οι μαρτυρίες, ο Άλτουσέρ διαθέτει πλήρως τήν άπαιτούμενη πολιτική άρετή. Είναι εύστροφος, βαθύς, κριτικός, αλλά φιλικός και προσηνής, έντυπωσιακά άνοιχτός σε νέες ιδέες, μέ πλήρη συναίσθηση του εκάστοτε διακυβέματος, έτοιμος να αναλάβει όλων των ειδών τις τολμηρές πρωτοβουλίες που είναι αναγκαίες για να ικανοποιηθεί τό αίτημα.

Διαμορφώνεται έτσι ένα μεγαλόπνοο πολιτικό πρόγραμμα μέ άντικείμενο τήν έπεξεργασία της θεωρίας. Οι μαθητές που συναπαρτίζουν τό πολιτικό ύποκείμενο που έχει αναλάβει τό έργο «άποστέλλονται» σε όλους λίγο πολύ τούς τομείς του έπιστητού προκειμένου να προχωρήσουν στην ριζική θεωρητική αναμόρφωση αυτών των τομέων, έστω και αν αρκετοί άρνούνται να παραμείνουν στις τάξεις του ΓΚΚ. Έτσι, άνάμεσα σε πολλούς που ξεχνά, ο Μπαλιμπάρ (Etienne Balibar) «άποστέλλεται» στην φιλοσοφία, ο Λεκούρ (Dominique Lecourt) στην έπιστημολογία, ο Μασερέ (Pierre Macherey) στην θεωρία της λογοτεχνίας, ο Πουλαντζάς στην πολιτική «έπιστήμη», ο Τερέ (Manuel Terray) στην άνθρωπολογία, ο Τόρ (Michel Tort) στην ψυχάλυση, ο Πεσέ (Michel Pêcheux) στην γλωσσολογία, ο Μπωντελό (Christian Baudelot) και ο Έσταμπλέ (Roger Establet) στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης και στην κοινωνιολογία γενικά, ο Λιπιέτς (Alain Lipietz) στην γεωγραφία, ο Ντυρού (Yves Duroux), ο Μπετελέμ (Charles Bettelheim) και αρκετοί ακόμη στην οικονομία. Άνάμεσά τους, ο Λινάρ (Robert Linhart) «άποστέλλει» τόν έαυτό του στό εργοστάσιο για να συμβάλει εκ των έσω στον άγώνα της πολυεθνικής εργατικής τάξης της Γαλλίας.

Τό πρόγραμμα προχώρησε και αναπτύχθηκε έντυπωσιακά. Μπορεί να μην άλλαξε μέ τόν επιδιωκόμενο τρόπο τήν κατάσταση στό ΓΚΚ, αλλά ή μετατόπιση που έπέφερε στην όλη θεωρητική συγκυρία, και βεβαίως όχι μόνο στην Γαλλία, υπήρξε άνυπολόγιστης έμβέλειας. Έν πολλοίς, χάρη σε αυτό τό πρόγραμμα, χάρη στα έργα και στους μαθητές που δημιούργησε, χάρη στις συμμαχίες που ένέπνευσε και στις αντιπαραθέσεις που προκάλεσε, χάρη στους θεσμούς που ίδρυσε ή που μετασχημάτισε, μπορούμε να μιλάμε σήμερα για ριζική ανανέωση του θεωρητικού στοχασμού στην κλίμακα ολόκληρου του κόσμου και από τά μέσα του 20ου αιώνα μέχρι τις μέρες μας. Επίπτωση του ίδιου προγράμματος είναι και ή έλληνική μετάφραση του διβλίου που μās απασχολεί σήμερα. Τό συμπέρασμα; Είναι άπλό. Virtù και fortuna, πολιτική συγκυρία και ιστορικός χρόνος, τό νέο αίτημα, τό κενό και ο «κανένας». Ο Άλτουσέρ δεν είχε άπλως μελετήσει τόν Μακιαβέλι. Ο ίδιος υπήρξε στην πράξη ένας ιδιαίτερα άποτελεσματικός μακιαβελικός.

ΜΕ ΤΗ ΛΥΡΑ ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΛΟΓΟ: ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΦΩΝΙΑ*

της Λίζυς Τσιριμώκου

Σηματοδωμένες χρονολογίες σά βιβλία βιβλιοθήκης πολυσύχναστης...

Μανόλης 'Αναγνωστάκης, Έποχές 2

Ο μυθικός λυράρης Θεοδωρομανόλης, οι αναρίθμητοι Θεοδωράκηδες-Θεριανοί, ο παππούς Μιχαήλ Θεοδωράκης πού εγκαταστάθηκε στον Γαλατά λόγω του γάμου του με τή γιαγιά Αικατερίνη Σπυριδάκη, ο πατέρας Γιώργος και ή μητέρα Άσπασία Πουλάκη (πού γλύκανε μέ τό αίμα τής Ίωνίας τήν άψάδα του θυμωμένου κρητικού αίματος), ο Γιαννάκης, ο μικρός αδελφός, ο θεϊός Πέτρος, αδελφός του πατέρα, ο παππούς Γιάννης Πουλάκης και ή γιαγιά Σταματία, ο θεϊός Άντώνης, αδελφός τής μητέρας (έκείνος πού όνομάτισε, επί τό κομψότερον, Μίκη τόν Μιχαλάκη, προς κακοφανισμό του Κρητίκαρου παππού Μιχάλη): είναι ο γενεαλογικός κόλπος, τό οικογενειακό κουκούλι πού θά περιβάλλει τρυφερά τόν Μίκη, οι άρχαγγελικές φτεροϋγες πού θά ισκιώνουν στοργικά τό δρόμο του, έστία και λιμάνι του, οι ήρωες του οικογενειακού μυθιστορήματος μέσα στό όποιο ζει κάθε παιδί προσπαθώντας νά γνωρίσει τόν κόσμο γύρω του, νά ξεκλειδώσει τά μυστικά των ενήλικων, νά γίνει μεγάλος. Ο Μίκης, ένεκα των πολλών αλλόγυρων τής οικογένειας ανά τήν επικράτεια (Χίος, Μυτιλήνη, Σύρος, Γιάννενα, Άργοστόλι, Πάτρα, Πύργος, Τρίπολη), αλλάζοντας συνεχώς περιβάλλον, σχολεία, παρές, δυσκολεύεται νά ριζώσει κάπου, είναι ο ξένος, ο πα-

* Όμιλία πού έκφωνήθηκε στά Χανιά, στό πλαίσιο ενός τριήμερου διεθνούς συνεδρίου (29-31.7.2005) μέ άφορμή τά γενέθλια του Μίκη Θεοδωράκη (29 Ίουλίου). Ό κρητικοαναθρεμμένος συνθέτης γιορτάζει πλέον τά 80χρονά του.

ράταιρος πού έρχεται πάντα από άλλου, και αυτό τόν δένει ακόμη περισσότερο μέ τούς δικούς του, μέ τή δικλωνα οικογενειακή παράδοση: μικρασιατική και κρητική. Άπό τήν άλλη, τούτες οι συχνές μετακινήσεις

γράφουν αναγκαστικά στον σκληρό δίσκο τής μνήμης τοπία, θάλασσες καί βουνά, πόλεις μικρές καί μεγάλες,² νέα ήχοχρώματα καί ακούσματα πού συμπληρώνουν τήν οικεία, πατροπαράδοτη μουσική περιουσία: τά κοιτάσματα πληθαίνουν καί, στά εφηβικά χρόνια, πλάι στό καταφύγιο τής μουσικής έρχεται νά προστεθεί τό καταφύγιο τής ποίησης. Ο νεαρός Μίκης, παλαμολάτρης καί σολωμολάτρης, συνταιριάζει τίς δύο τέχνες καί προδιαγράφει τίς βασικές συντεταγμένες του μέλλοντός του.

Φτάνει στήν Αθήνα (1943) γιά μουσικές σπουδές, μπολιασμένος ήδη, όπως οι περισσότεροι νεολαίοι τής εποχής, μέ τό μικρόδιο τής πολιτικής άνησυχίας: νέοι δρόμοι, νέες προκλήσεις καί άγώνες, στους όποιους θά άφιερωθεί μέ τό άπόλυτο πάθος μιάς νιότης πού «γύρευε ένα τίποτα γιά νά πιστέψει πολύ καί νά πεθάνει». Στή Νέα Σμύρνη, τό σπίτι τών συγγενών Πουλάκηδων, όπου έγκαθίσταται, γειτονεύει μέ τό σπίτι τών Άλτινογλου, τό σπίτι μέ τίς τρεις άδελφές εκ τών όποιων ή μικρότερη, ή Μυρτώ, θά γίνει τό άστέρι τής ζωής του: οι ρίζες τής Κρήτης ξανασιμίζουν μέ τίς ρίζες τής Ιωνίας. Έρωτας καί πόλεμος, έρωτας καί έξορίες, έρωτας καί μουσική. Έφεξις, θά πρέπει νά μιλάμε γιά τόν Μίκη σέ δικό αριθμό, μιά καί ή Μυρτώ γίνεται τό άλλο μισό του έαυτού του.

Οι δρόμοι του Αρχάγγελου γράφονται στή δεκαετία 1985-1995. Ο Μίκης αυτόβιογραφούμενος άνιστορεί τά πώς, τά πότε καί τά γιατί τής μουσικής του, πού είναι ή μεταγραφή τής ίδιας του τής ζωής, τής προσωπικής αλλά συνάμα καί μιάς συλλογικής, έφόσον εκλεισε μέσα της χιλιάδες όνειρα, προσδοκίες, αιτήματα αίσθητικής, ήθικης καί πολιτικής άλλαγής. Η προσωπική μυθολογία διευρύνεται, πολλαπλασιάζεται, διασταυρώνεται μέ μύριους μικρούς καί μεγάλους μύθους σέ μιά χειμαρρώδη αφήγηση, μέ μεγάλες πρόδρομες καί ανάδρομες παρενθέσεις, μέ όνειρικές διαφυγές καί άπότομες προσγειώσεις. Μιά συμβολική χειραψία μέ τήν Ιστορία καί μιά ιδιότυπη «άναζήτηση του χαμένου χρόνου», του παρελθόντος πού άνανοηματοδοτείται τώρα, στήν ώριμότητα, όταν εκ τών υστερών τά χάσματα καί τά άποσπάσματα μοιάζουν νά βρίσκουν μιά συνοχή, ένα συνδυαστικό κόκκινο νήμα, δίχως βέβαια νά άναιρείται έντελώς ή λογική του παράλογου πού σφράγισε άνεξίτηλα τήν ιστορική γενιά του Μίκη καί τή λεγόμενη έαμογενή άριστερά.

Παραδοσιακά, τό αυτόβιογραφικό συμβόλαιο, ή σύμβαση πού κυρώνει τή σχέση του συγγραφέα καί του άποδέκτη μιάς αυτόβιογραφίας, εκκινεί από τή βούληση του ένηλικου νά διαφωτίσει τήν πορεία μιάς ζωής, από τήν άφετηρία έως τήν κατάληξή της, τή στιγμή δηλαδή πού άποφασίζει νά έπιχειρήσει αυτό τό ταξίδι μέσα στό χρόνο κόντρα στή λήθη. Έκ τών πραγμάτων, ό αυτόβιογραφούμενος εισάγει μιά αιτιώδη δυναμική στήν αφήγησή του έτσι ώστε νά συντελείται ή έσωτε-

ρική μετάβαση, τό αναγκαίο πέρασμα από τό εγώ στό εγώ, έφόσον ό έαυτός είναι πάντα πληθυντικός. Αυτή ή άναζήτηση, λοιπόν, προϋποθέτει μιά ικανότητα άποστασιοποίησης, μιά ρήξη μέ τήν αυτόρκεια ενός μονολιθικού εγώ. Ο αυτόβιογραφισμός είναι άδιαχώριστος από μιά ποιητική τής άπόκλισης: ό άτομικός καθρέφτης σπάει καί παράγει μύρια κάτοπτρα. Τό εγώ, μετά τήν άπαραίτητη σχάση, προχωρεί διαιρεμένο, διχασμένο, σχεδόν ξένος παρατηρητής τών βιωμάτων του. Αυτή ή αίσθηση καταγράφεται πλειστάκις στους Δρόμους του Αρχάγγελου. «Πιο πίσω όμως από τά φυσικά μου μάτια, λές καί ύπήρχαν ένα ζευγάρι ιδεατοί όφθαλμοί, μέ τους όποιους μπορούσα νά είμαι κάθε στιγμή θεατής του έαυτού μου. Αυτή ή άποστασιοποίησης μέ έσωσε».³ Οι εύφορικές ή οι τραυματικές στιγμές, τά άπειράριθμα βιογραφήματα, σκόρπιες μικροαφηγήσεις, έντάσσονται σέ ένα πλαίσιο όπου ή ρήξη καί ή συνέχεια εναλλάσσονται άδιαλείπτως. Τό αυτόβιογραφικό κείμενο είναι μιά κιβωτός ή όποία κατοικείται από πολλά εγώ καί διαβρώνεται από τό πέρα-

1. «Ο άνθρωπος είναι αυτό πού ζει καί αυτό πού σέφεται. Ο άνθρωπος είναι οι άλλοι πού συναντά καί τά βιβλία πού διαβάει. Ο πατριωτισμός μου ειδικά ήταν ό πατέρας καί ή μάνα μου. Είχα από τή δεύτερη μιά χαμένη πατρίδα, πού δέν έπρόκειτο ποτέ νά τή γνωρίσω. Κι από τόν πρώτο, δυό πατρίδες: μιά μυθική, τήν Κρήτη. Καί μιά πραγματική, τήν Ελλάδα. Η Ελλάδα τών σχολείων ήταν γιά νά τήν κλαίς. Τής έπαρχίας ήταν νά τή λυπάσαι. Καί τής έξουσίας ήταν νά τήν τρέμεις. Ποιά νά διαλέξω; Η πατρίδα τής μικρής μας πόλης, μέ τά παιδιά τής συνοικίας, είχε πρόσωπο στήν αρχή έχθρικό, άγριο καί μένα μέ φόβιζε. Μόλις ήμέρευε μέ τό χρόνο, τότε αλλάξαμε πόλη καί πάλι από τήν αρχή. Στο τέλος συνήθισα. Η πατρίδα μου ήταν τό σπίτι μου. Οι δικό μου». Μ. Θεοδωράκης, *Οι δρόμοι του Αρχάγγελου*, τόμ. 1, Κέδρος, 1986, σελ. 136.

2. «Η Πάτρα ήταν ή πόλη. Καί ή πόλη άναπνέει, κοιμάται, ξυπνά, βάζει παλτό, κρατά όμπρέλα, καί τό καλοκαίρι γδύνεται πλάι στή θάλασσα. Ήταν Ιούνιος του '37, έκανε ζέστη καί ό κόσμος τά βράδια σεργιάνιζε στους παραλιακούς δρόμους. Στήν κεντρική προβλήτα, πού κατέληγε σέ μιά στρογγυλή μικρή πλατεία, στό μέσον του λιμανιού, στό κέντρο της, ήταν ό φάρος, καί γύρω γύρω από τή βάση του, ζαχαροπλαστείο. Όταν καθόσουν εκεί, δυό θήματα από σένα, γλιστρούσαν άργά τά έπιβατικά πλοία καί μπορούσες νά δεις ως καί τους έπιβάτες στις καμπίνες τους», άναθυμάται ό Μίκης, αút., σελ. 72. Οι περιγραφές του γιά τίς πόλεις όπου έζησε (ιδίως γιά τό Αργοστόλι, τά Γιάννενα καί τήν Τρίπολη) άποτελούν πολύτιμο υλικό γιά μιά «λογοτεχνία τής πόλης».

3. Αút., σελ. 239. Πρβλ. επίσης ένδεικτικά: «Πραγματικά, εκείνη τήν ώρα ήρθε καί κάθισε ό “άλλος” άπέναντί μου καί είπε: “τί θέλουμε έμεις εδώ; Δέν είναι σοβαρή αυτή ή κατάσταση”. [...] Αυτήν τήν άπόσταση από τόν έαυτό μου θά τήν είχα πάντα. [...] Έτσι, τά γεγονότα πού σάς άφηγήθηκα καί όσα θά σάς άφηγηθώ, τά έζησα σάν ένας ξένος, ένας τρίτος, ένας παρατηρητής», αút., σελ. 138.

μα του χρόνου. Φιλοξενώντας ποικίλους εαυτούς, η *αυτογραφία* συγκροτεί έναν χώρο μεικτό, πολλαπλής χρήσεως, όπου τό εγώ δέν παύει νά διαβάξει τήν ιστορία του καί ὁ «ἄλλος», τό ἕτερο ἐγώ, δέν παύει νά γράφει τήν ιστορία του, σέ ἀλλεπάλληλες ἐγγραφές. Γίνομαι ἡ κατοικία τοῦ ἄλλου καί συνάμα φιλοξενούμαι στήν κατοικία τοῦ ἄλλου, σέ ἕνα παιχνίδι συνενοχῆς καί συμμετοχικῆς διαδικασίας.

Ὁ χλωρός παράδεισος τῶν παιδικῶν χρόνων εἶναι οἱ πρῶτες σκαλωσιές πού θά στηρίξουν τήν ἐνήλικη ζωή γι' αὐτό ὅλες οἱ αὐτοβιογραφίες, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ βιογραφίες, πριμοδοτοῦν αὐτή τή φάση τῆς διαμόρφωσης καί τῆ θεωρῶν προνομιακό στάδιο παρατήρησης, ἀνεξάντλητη πηγή ἐπεισοδίων, ιστοριῶν, ἐνδείξεων πού προδιαγράφουν τίς κατοπινές ἐξελίξεις. Τά παιδικά χρόνια καί ἡ ἐφηβεία εἶναι σάν τό κουτί μέ τόν διπλό πάτο τῶν ταχυδακτυλουργῶν: ὁ συγγραφέας ἀντλεῖ ἀπό ἐκεῖ σωρεία ἀναμνήσεων, καί κάθε μιά συνέλκει δέσμη ἄλλων τό ὄργιο τῆς μνήμης συνθέτει ἕνα αὐτοβιογραφικό παλίμψηστο πού ἐπιβεβαιώνει μέ ἔμφαση πῶς ἐκεῖ, τότε, κάτι ἐτοίμαζόταν, μιά χρυσαλλίδα σχημάτιζε τά φτερά της. *Οἱ δρόμοι τοῦ Ἀρχάγγελου* ἐπιμένουν ιδιαίτερα στά χρόνια τά παιδικά καί τῆς ἐφηβείας, χρόνια ἐν πολλοῖς αὐτοδίδακτα, ὅπου ὁ Μίκης μετέτρεπε μέ σοφή στρατηγική τά τραύματα καί τίς ἀδυναμίες του σέ ἀμυντικά ὄπλα καί χρήσιμα ἐργαλεῖα. Συνεπαρμένος παιδιόθεν ἀπό τή μουσική ἁρμονία, τῆς ἀφιερῶθηκε ἀνευ ὄρων καί ὀρίων, ὑπερνικώντας τό ἕνα μετά τό ἄλλο τά ἐμπόδια πού τόν χωρίζαν ἀπό αὐτό τόν ἀπόλυτο ἔρωτα. Μουσική καί ποίηση ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων διαμορφώνουν τόν κόσμο του, τό μικρό του βασίλειο. Τό πρῶτο του μουσικό τετράδιο χρονολογεῖται ἤδη ἀπό τό 1937. Τήν ἐπόμενη χρονιά μελοποιεῖ μανιωδῶς Δροσίνη καί Βαλαωρίτη καί Παλαμᾶ καί ἔκτοτε δέν θά πάψει νά ἀναζητεῖ στίχους πού νά ἐρεθίζουν τό μουσικό του αὐτί. Στόν Παλαμᾶ καί τόν Σολωμό θά σταθμεύσει ἐπί μακρόν. Ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου θά τόν γοητεύσει ἐφηβο ἀκόμη στήν Τρίπολη, μέλος μᾶς παρέας «φανατικῆς γιά γράμματα» πού διάβαζε βουλμικά λογοτεχνία καί διακονοῦσε μέ κάθε τρόπο τήν τέχνη, στή θεωρία καί στήν πράξη. Ὡστε δέν εἶναι μέ τόν «Ἐπιτάφιο» τό 1958 πού ἐγκαινιάζεται τό πάντρεμα τῆς ποίησης μέ τή μουσική καί θά κορυφωθεῖ μέ τή μελοποίηση τοῦ Ἐλύτη, τοῦ Γκάτσου, τοῦ Σεφέρη, τοῦ Σικελιανοῦ, τοῦ Βάρναλη, τοῦ Κάλβου, τοῦ Ἀναγνωστάκη καί πολλῶν ἄλλων ἀργότερα. Ἀπλῶς, ἀπό τό 1943, ὅποτε ἀρχίζει νά φοιτᾶ στό Ὡδεῖο Ἀθηνῶν, βάζει σέ κάποια πειθαρχία τό ἄμετρο πάθος του, βελτιώνει τίς τεχνικές του γνώσεις, διευρύνει τή μουσική του παιδεία, ὀλοκληρώνει τή θεωρητική του κατάρτιση, μνεῖται στίς μεθόδους τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ.

Τά χρόνια εἶναι δίσεκτα, σκληρά, ἡ νιότη ἀτίθαση, ἡ πολιτικοποίηση σχεδόν ἐπιβεβλημένη γιά ὅποιον ἔχει

στοιχειώδη εὐαισθησία καί ἀνησυχίες γιά τό παρόν καί τό μέλλον. Ὁ Μίκης, δοσμένος στούς κοινωνικούς ἀγῶνες, δέν παύει νά ἀγωνίζεται μέ τή λύρα, μεταγράφοντας τά ὄραματά του σέ τραγούδια, χορωδιακά καί συμφωνικά ἔργα, μουσική δωματίου, ὁρατόρια ἐπικῆς πνοῆς, ἐνῶ παράλληλα ὁ ἔρωτας γιά τή Μυρτώ τόν ὀδηγεῖ σέ λυρικά καί ὄνειρικά μονοπάτια.⁴ Καί, ἀφετέρου, δέν παύει νά ἀγωνίζεται καί μέ τό λόγο: ἔχει ἐνδιαφέρον νά παρακολουθήσει κανεῖς ἐφεξῆς στούς *Δρόμους τοῦ Ἀρχάγγελου* αὐτή τή διχαλωτή κίνηση ἀνάμεσα στήν πολιτική καί στή μουσική στράτευση εἶναι σάν τίς δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Ἡ μουσική ἐμπνέεται ἀπό τίς πολιτικές συγκυρίες, τόν κοινωνικό ἀναδρασμό, φιλοδοξεῖ νά λειτουργήσει ὡς μοχλός στήν πολιτιστική ἀναβάθμιση τοῦ τόπου, χωρίς νά σταματήσει ποτέ νά ἀρδεύεται ἀπό τά νάματα ἐνός πηγαίου λυρισμοῦ, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη, ὁ χώρος τοῦ πολιτικοῦ ἀνανεώνεται μέ ἕναν ἀέρα φαντασίας, αὐθορησίας, τόλμης, ἀκόμη καί αἵρεσης, ἕνα δυναμισμό πού θά κινήσει ἠλεκτροφόρα τούς «Λαμπράκηδες». Τό ἕνα ρεῦμα τροφοδοτοῦσε τό ἄλλο: ὁ μουσικός ὀλοκλήρωνε τόν πολίτη, ὁ πολίτης ἐμπύχωνε τόν μουσικό.

Καί ὁ ἄνθρωπος Μίκης; Ὁ γιός τοῦ Γιώργου καί τῆς Ἀσπασίας, ὁ ἀδελφός τοῦ Γιάννη, ὁ Μίκης τῆς Μυρτῶς, ὁ πατέρας τῆς Μαργαρίτας καί τοῦ Γιώργου; Αὐτός ὁ Μίκης, ὅπως πολλοί τῆς γενιᾶς του, ταλαιπωρήθηκε ἄγρια, παραθέρωσε κάμποσο σέ νησιά ἐξορίας, δοκίμασε τά ὄρια τῆς ψυχικῆς καί σωματικῆς του ὑγείας, ἔχασε χρόνια δημιουργίας ἀπό δεξιόστροφες καί ἀριστερόστροφες στενοκεφαλίες, χτυποκάρδιζε τούς δικούς του ἀνθρώπους. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι τόμοι τῶν *Δρόμων τοῦ Ἀρχάγγελου* τά ἀνιστοροῦν γλαφυρά ὅλα τοῦτα: Τόν «Ἐφιᾶλη» στή Μακρόνησο (3ος τόμος, 1987), τήν ἀργή ἀνάρρωση στόν Γαλατά, στήν Κρήτη τό 1949 («Θεριανός», 4ος τόμος), «Τό τέλος τῶν μύθων» (5ος τόμος). Αὐτός ὁ «ἀνθρώπινος» Μίκης, λοιπόν, ἕνας ἄνθρωπος-ἀφήγηση, τόσο στόν προφορικό ὅσο καί στόν γραπτό του λόγο, φιλοτεχνεῖ ἔξοχα σέ μερικές σελίδες τά πορτρέτα τῶν πεφιλημένων του, χωρίς νά θελήσει νά κρύψει τίς τύψεις γιά τίς ἀγωνίες, τόν πόνο καί τίς ταλαιπωρίες πού τούς προξένησε. «Ἡ μάνα μου, ἡ Ἀσπασία» (4ος τόμος) ἀπεικονίζει σπαραχτικά τό δράμα μᾶς γυναίκας πού ὄλη τῆς τῆ ζωῆ κουβάλησε τό στίγμα τῆς «ξενομερίτισσας», παρόλο πού ἀρκετές φορές, σέ ἄλλα σημεία τῆς ἀφήγησης, παρουσιάζεται εὐδιάθετη καί εὐχαριστημένη. «Οἱ βαθιές ἐπιρροές» (5ος τόμος) ὑπογραμμίζουν κάτι πού, σποράδην, φαίνεται στό σύνολο τῆς αὐτοβιογραφίας: «Ὅμως περισσότερο ἀπό καθετί ἄλλο μέ ἐπηρεῶσαν ὁ πατέρας μου, ὁ ἀδερφός μου καί ἡ Μυρτώ» –

4. Βλ. πρόχειρα ἕναν ἀπολογισμό τῆς μουσικῆς παραγωγῆς του κατὰ τήν περίοδο 1943-1947, στόν 2ο τόμο τοῦ *Ἀρχάγγελου*, 1986, σσ. 85-92. Γιά τήν ἐπόμενη διετία (1948-1949), αὐτ., σσ. 263-269.

στήν όποία, άλλωστε, αφιερώνεται και ειδικό κεφάλαιο, όπως και στον Γιάννη (5ος τόμος):

Ό Γιαννάκης, όπως τον φωνάζω, ήταν ο μικρός μου αδερφός. Ό τρυφερός, ο άθώος, ο πάναγνος. Άσε πού έμοιαζαν μέ τό γέρο μου σαν δυό σταγόνες νερό. Κι οι δυό τους έξυπνοι, μέ τετράγωνη σκέψη, στό έπακρον εύγενικοί και έως άηδίας καλοί... Έτσι τον παρατηρούσα μέ τό ένα μάτι, τον παρακολουθούσα προσεχτικά, και δίχως ποτέ νά του τό πώ, άρχισα νά τον παίρνω στά σοβαρά. Άλλωστε, μονάχα έτσι, μέ τά κλειδιά και τής δικής του κριτικής, μπορούσα ν' άνοιγω ένα ένα τά πεντασφράγιστα ντουλαπάκια των μυστηρίων τής ελληνικής άριστερας. Τουλάχιστον δέκα χρόνια μπροστά από μένα ή σκέψη του αδερφού μου, άνοιγε δρόμους, πού μέ μεγάλη δυσκολία θά τους έβρισκα κι εγώ τελικά, κάποτε, δυστυχώς μέ μεγάλη καθυστέρηση.

Και στό έπίμετρο του τελευταίου τόμου έχουμε δείγμα γραφής, μεταξύ άλλων, αυτού του άγαπημένου αδελφού, μιά «μαρτυρία» του Γιάννη σχετικά μέ την κάθοδο του ίδιου (και τής οικογένειας) στά Χανιά, ένόσω ο Μίκης βρισκόταν ακόμα στή Μακρόνησο.

Πολλά τά όνόματα, πασίγνωστα ή λιγότερο γνωστά, πού αναφέρονται στην πληθωρική αυτή αφήγηση, πολλές οι ιστορίες, τά συμβάντα, οι έρμηνείες και οι σχολιασμοί τους, οι παραβολές, οι άνοικτοί και οι κλειστοί λογαριασμοί. Πλούσια παρακαταθήκη για τους ιστορικούς πού θά θελήσουν νά έλέγξουν, νά συσχετίσουν, νά άποτιμήσουν - δέν είναι, πάντως, τής δικής μου ταπεινής άρμοδιότητας. Η αυτοβιογραφία, όμως, ως είδος δέν είναι άμιγώς ιστορική γραφή. Έτσι, μπορεί κανείς νά απολαύσει τά αυτοβιογραφικά κείμενα για την άφηγηματική τους χάρη, τή λογοτεχνικότητά τους, τον συνδυασμό ύποκειμενικών και «άντικειμενικών» στοιχείων, τό έρέθισμα πού παρέχουν στον άπαιτητικό άναγνώστη νά διερευνήσει περισσότερο τά πράγματα προς την τάδε ή τή δείνα κατεύθυνση, κοντολογίς, για τό παράθυρο πού άνοίγουν στον κόσμο μιάς ψυχής. Έν προκειμένω, ή ψυχή αυτή μās δρόσισε σέ άνυδρα χρόνια, μās έφερε στά χείλη τον άνθό τής ελληνικής ποίησης συνταιριασμένο μέ έξαισιες μελωδίες, μās άνέβασε ψηλά τον πήχυ του πολιτισμού και τής αισθητικής, μās χάρισε δώρα άνεκτίμητα.

Γιορτάζουμε φέτος τά 80χρονα των δύο «ψηλών» τής άριστερας μας, του Μανόλη και του Μίκη, τά τετελεσμένα - φευ - του πρώτου, τά θαλερά του δεύτερου. Η εύαισθησία άμφοτέρων άκονίστηκε στά πάθη, τά λάθη, τά όράματα και τους αγώνες τής άριστεροσύνης: έτσι πάνε αυτά, όλα μαζί. Άς τιμήσουμε, λοιπόν, τά γενέθλια του Μίκη μέ λίγους στίχους του Μανόλη Άναγνωστάκη, στίχους σαφώς συντροφικούς, όπως τό

δηλώνει ή άπέριττη χρονοθέτησή τους: 9η Θερμιδώρ 1955.

*Πώς τόσα πρόσωπα νά γίνουν αριθμοί
Και τόσα γεγονότα απλά βιβλία
Χωρίς την έπινόηση νέας διάταξης στοιχείων
Χωρίς μιά νέα μήση πού θά σαρώσει την αύλαία
Σκίζοντας βίαια στά δυό τό σάπιο μήλο
Νά έπιστρέψουν τ' άγια στους σκύλους, τά βρέφη
στις μητρες*

Κι όρθια ή Πράξη σαν άλεξικέρανο.

Μανόλης Άναγνωστάκης,
Συνέχεια 2

Μίκη, πολλά σου τά έτη!

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Μέλη της Εθνικής Ένωσης Ίνστιτούτων Ομαδικής Ανάλυσης (E.G.A.T.I.N.), της Εθνοπαθικής Ομοσπονδίας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας (ΕΡΡΡ) και της Έθνικής Έταιρείας Ψυχοθεραπείας Ελλάδος (ΕΕΨΕ) (Μέλος της ΕΑΡ)

ΕΤΗΣΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

Όμαδική Ψυχοθεραπεία - Ψυχοδράμα
Ψυχολογική Άξιολόγηση
Κοινωνική Ψυχιατρική - Κοινωνικοθεραπεία
Δυναμική τής Οικογένειας

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ
ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ
ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ, ΙΩΑΝΝΙΝΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Πληροφορίες - Έγγραφές

Αθήνα: Γραμματεία τμή Α.Φ.Κ. 9.00 π.μ. - 9.00 μ.μ.
Τηλέφωνα: Γεωργία Μουροκογιάν 0651 75487, Τζένη Τάλη 0651 21782
Θεσσαλονίκη: Φραντζέσκα Μησοιόλα 0531/455.331, Τζένη - Τελέφτη 6.00 - 8.00 μ.μ.
Λαοσσία Παλοδοπουλιαν 031 / 435.919, Αλενώρα & Τελέφτη 6.00-8.00 μ.μ.
Κατερίνη: Αίμανη Σιδερήσσηλιαν 0351/ 38465, Τζένη 10.00 - 1.00 π.μ. & Τελέφτη 5.00-8.00 μ.μ.
Αθήνα: Στέλιο Τ. Λαμπροπούλη 041 / 253108
Βόλος: Μαρίνα Άκασσηλιαν 0421 / 50349

Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ, 114 72 ΑΘΗΝΑ * ΤΗΛ. 6447-533-6435-980-
FAX 6445.140 e-mail: igna-opc@otenet.gr - www.opc.gr

ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΤΑ «ΑΠΑΝΤΑ» ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ*

Ἐκ τῆς ἀφορμῆς τῆς συλλογῆς *Μέλαινα Χολή*, τῶν ἐκδόσεων Ἄγρια

τοῦ Δημήτρη Ι. Κυρτάτα

Γιά νά συνθέσουμε ἕναν μικρό τόμο μέ κείμενα τοῦ Λουκιανοῦ καί ἑνός ἀνώνυμου συγγραφέα, ἀντλήσαμε, γιά μιὰ ἀκόμα φορά, ἀπό τά ἀστείρευτα ἀποθέματα τῆς λεγόμενης ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας. Τίποτα τό πρωτότυπο. Ὅλο καί περισσότεροι νεοέλληνες ἐκδότες περιλαμβάνουν σήμερα στά προγράμματά τους σειρές κλασικῶν συγγραφέων, μέ πρωτότυπα συνήθως κείμενα καί ἀντικριστά κάποια μετάφραση. Ἀνταποκρίνονται, προφανῶς, στήν ἀύξημένη ζήτηση καί τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀγοραστικοῦ καί ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Δέν ανταποκρίνονται ὡστόσο ὅλοι μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἐχω μάλιστα τήν ἐντύπωση ὅτι μποροῦμε νά κατατάξουμε τίς σειρές πού κυκλοφοροῦν σέ δύο μεγάλες κατηγορίες.

Οἰκειότερη μᾶς εἶναι ἡ κατηγορία τῶν «Ἀπάντων», ὅπως θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε γιά εὐκολία. Στόχος τῆς ἡ πληρότητα – ἢ, πάντως, κάποιου εἶδους πληρότητα. Ἡ λογική πού τή συγκροτεῖ προϋποθέτει ἀσφαλῶς τήν ὑπαρξη κάποιων «Ἀπάντων». Θά ἔχετε προσέξει τόσο σέ παλαιότερα ὅσο καί σέ πρόσφατα ἐγχειρήματα, ὅτι στίς σειρές αὐτές οἱ τόμοι ἔχουν σχεδόν πάντα μιὰ ὁμοιομορφία – ὄχι μόνο στό σχῆμα ἀλλά καί στό μέγεθος. Μεγάλα συγγράμματα προσφέρονται τμηματικά καί μικρά συγγράμματα

ὁμαδοποιημένα οὕτως ὥστε στά ράφια τῆς βιβλιοθήκης οἱ τόμοι νά στέκονται ὅλοι ὁμορφα, ὁ ἕνας δίπλα στόν ἄλλον καί νά βεβαιώνουν, ἀκόμα καί ὀπτικά, ὅτι περιλαμβάνουν τό μέρος ἑνός συνόλου.

Ὅλοι κάνουμε χρήση τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ προσφορά δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὑποτιμηθεῖ. Ἄλλωστε, κάθε φορά πού θέλουμε νά προμηθευτοῦμε ἕνα κείμενο προστρέχουμε, χωρίς νά γνωρίζουμε κἀν εἶναι διαθέσιμο, στίς σειρές αὐτές μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία καί βάσιμες προσδοκίες. Ἄν δέν τό βροῦμε σχηματίζουμε τή γνώμη ὅτι ἀπλῶς δέν ἔχει ἔρθει ἀκόμα ἡ ὥρα του. Σύντομα θά μπορέσουμε καί πάλι νά τό ἀναζητήσουμε μέ μεγαλύτερες ἐλπίδες.

Ἄν τό καλοσκεφτοῦμε πάντως, ἡ ἀναζήτηση αὐτή ἀντιστρατεύεται τή λογική τῆς σειράς. Προφανῶς, γιά λόγους ἐμπορικούς, οἱ τόμοι διατίθενται μεμονωμένοι ἀλλά τά «Ἀπαντα» ὑπάρχουν γιά νά συγκροτοῦνται σέ «Ἀπαντα». Ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαφημίζονται, ἀπό τήν ἐμφάνισή τους, ἀπό τήν ἴδια τους τή φύση, οἱ σειρές αὐτές ἀπαιτοῦν τήν ὀλοκλήρωσή τους. Πραγματικός τους στόχος δέν εἶναι τόσο νά διαβαστοῦν ὅσο νά ἀγοραστοῦν, νά γεμίσουν μιὰ βιβλιοθήκη, νά ἐπιδείξουν τόν ὄγκο τους, νά βεβαιώσουν ὅτι τά πάντα εἶναι διαθέσιμα. Οἱ ἀνάγκες τίς ὁποῖες ικανοποιοῦν δέν εἶναι τόσο πολύ τοῦ παρόντος ὅσο τοῦ μέλλοντος. Νά μή λείπει τίποτα, ἐπειδή μπορεῖ κάποτε νά χρειαστεῖ. Νά μή λείπει τίποτα, ἀκόμα κι ἂν δέν χρειαστεῖ ποτέ. Παρόμοια εἶναι ἄλλωστε ἡ λογική μᾶς ἐγκυκλοπαίδειας. Τήν προμηθευόμαστε, κυρίως, γιά νά εἶναι κάθε στιγμή κοντά μας, ἐνῶ εἶναι ζήτημα ἂν θά διαβάσουμε σέ ὅλη μας τή ζωή ἔστω καί ἕνα μικρό τῆς τμήμα.

Τό σημαντικότερο εἶναι πάντως ἄλλο. Μιά ἔκδοση «Ἀπάντων» τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων ὑπο-

* Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου *Λουκιανός, Ἀλέξανδρος ἢ ὁ ψευδομάντης*, Ἀνώνυμος, *Μοντανός ὁ ψευδοπροφήτης*, μετάφραση κειμένων, Ἀλόη Σιδέρη, ἐπιμέλεια Δημήτρη Κυρτάτα, Ἄγρια, Ἀθήνα 2005 (315 σ.) πού ἐγίνε στό προαύλιο τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου στίς 30 Ἰουνίου 2005. Στήν παρουσίαση πήραν ἐπίσης μέρος ὁ Γιώργης Γιατρομανωλάκης καί ὁ Γιώργης Ζωγραφίδης.

βάλλει τὴν ιδέα ὅτι αὐτός ὁ κύκλος γνώσης καὶ σοφίας ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ ὅτι τὸ σύνολο αὐτό εἶχε ὀλοκληρωθεῖ.

Τὸ μικρὸ βιβλίον πού παρουσιάζουμε προφανῶς δὲν ἀνήκει σὲ μιά τέτοια σειρά. Μιά σειρά «Ἀπάντων» δὲν θὰ ὀνομαζόταν «Μέλαινα Χολή». Δὲν θὰ ξεκινούσε μὲ ἓνα σχετικὰ ἄγνωστο καὶ ἀσήμαντο ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη πού ἔχει τίτλο «Μελαγχολία καὶ ἰδιοφυΐα». Δὲν θὰ περιλάμβανε στοὺς πρώτους τίτλους τῆς ἓνα ἔργο τοῦ Ψευδο-Ιπποκράτη. Δὲν θὰ προσέφερε τόμους μὲ τόσο ἄνισο μέγεθος. Δὲν θὰ κυκλοφοροῦσε τόσο λίγους τίτλους μέσα σὲ τόσα χρόνια. Ἀλλὰ οὔτε θὰ ἐμφανίζονταν σήμερα μὲ ἓναν τόμο ἀπροσδόκητο καὶ ἀσφαλῶς ἀταίριαστο σὲ μιά σειρά «Ἀπάντων».

Ὁ τόμος πού ἔχουμε τὴ χαρὰ νὰ σᾶς παρουσιάσουμε ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐκπλήξει κανέναν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ παλιούς φίλους τῆς Ἄγρας. Ἡ λογικὴ τῶν πολλαπλῶν βιβλίων, τῶν σύνθετων ἢ, ἀκριβέστερα, τῶν ἀνοιχτῶν βιβλίων τους εἶναι γνώριμη ἀπὸ παλιά. Στόχος τῆς εἶναι νὰ στεγαστοῦν στὸν ἴδιο τόμο πολλὲς καὶ διαφορετικὲς φωνές, πού συμπληρώνουν ἢ μιά τὴν ἄλλη ἢ, ἐνδεχομένως, ἀντιπαρατίθενται ἢ μιά στὴν ἄλλη. Ἀκόμα καλύτερα, νὰ στεγάσουν παράλληλες φωνές, πού ἀνοίγουν ἢ καθεμιά ἓναν δικὸ τῆς δρόμο.

Ἡ *Μέλαινα χολή* ὄχι μόνον δὲν ὑπακούει στὴ λογικὴ τῶν «Ἀπάντων» ἀλλὰ, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν ἀντιμάχεται. Ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς κλειστῆς συλλογῆς πού ἔχει πλέον ὀλοκληρώσει τὸν κύκλο τῆς. Τὰ λιγοστά τῆς βιβλία ἐπιλέγονται ἐπειδὴ, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ἐκδότη καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἔχουν κάτι συγκεκριμένο καὶ ἐνδιαφέρον νὰ ποῦν στό νεοελληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ἄς μιλήσουμε λοιπὸν εὐθέως γιὰ τὴ λογικὴ πού διέπει τὸν νέο τόμο.

Περιλαμβάνει πρῶτα ἀπὸ ὅλα ἓνα ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἢ ψευδόμαντις εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συναρπαστικὰ συγγράμματα τῆς ἀρχαίας γραμματείας. Διαβάστηκε καὶ ἀγαπήθηκε πολλὲς φορὲς ἀπὸ τελείως διαφορετικούς ἀνθρώπους στοὺς ὁποίους, περιέργως, ἀπεκάλυψε, κατὰ καιροὺς, τὰ πιὸ ἀντίθετα καὶ ἴσως συγκρουόμενα πράγματα. Ὁ Λουκιανὸς ἐπιτέθηκε σὲ ἓναν συγκεκριμένο μάντη τῆς ἐποχῆς του, τὸν ὁποῖο κατήγγειλε ὡς τσαρλατάνο. Ἡ ἐπίθεση αὐτὴ εἶχε ἀσφαλῶς διάφορους ἄλλους ἀποδέκτες ἀλλὰ καὶ μιά μεγάλη κατηγορία ἀπλῶν ἀνθρώπων. Ἀσφαλῶς θὰ προκάλεσε τὴν ἐχθρότητα ἢ πάντως τὴν ἀμηχανία πολλῶν τὴν ἐποχὴ πού γράφτηκε.

Τὸ ἴδιο σύγγραμμα ἔδωσε σὲ ὀρισμένους χριστιανούς, λίγο ἀργότερα, τὴν ἐντύπωση ὅτι καταγγέλλει τὸν παγανισμὸ σχεδὸν στό σύνολό του ὡς δεισιδαιμονία. Ὁ

Ἀλέξανδρος ἔγινε κατανοητὸς ὡς τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς παραδοσιακῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων.

Στοὺς διαφωτιστές, τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ ἔδωσε τὴν ἐντύπωση ὅτι καταγγέλλει γενικότερα τὴ θρησκεία καὶ ὅτι πραγματικὸς του στόχος ἦταν ἡ εὐσέβεια τῶν περισσότερων χριστιανῶν.

Σὲ πιὸ οὐδέτερους κύκλους μελετητῶν ὁ Ἀλέξανδρος προσφέρθηκε ὡς ἡ καλύτερη εἰσαγωγὴ στὰ ἀρχαία μαντεῖα, τὴ λειτουργία καὶ τὸ κοινὸ τους. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἀνάγνωση παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς μετατρέπει τὴν καταγγελία σὲ συστηματικὴ περιγραφή, ἀξιοποιώντας τὴν περιγραφή γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἢ λογικὴ τῆς εὐσέβειας καὶ τῆς πίστεως. Ὁ Λουκιανὸς διαβάζεται ἔτσι περισσότερο ὡς παρατηρητὴς παρά ὡς κατήγορος.

Βρισκόμαστε κοντὰ σὲ αὐτὴ τὴν τελευταία προσέγγιση. Διαβάζοντας τὸ σύγγραμμα τοῦ Λουκιανοῦ μὲ ἓναν τρόπο πού μᾶς φαίνεται πιὸ ταιριαστὸς στὴν ἐποχὴ μας, προσπαθήσαμε νὰ ἀναδείξουμε ὄχι τόσο πολὺ μίαν ἀποψη καὶ μιά στάση, ὅσο τὴ λογικὴ μιᾶς σύγκρουσης. Ὅχι τόσο πολὺ τὴν ἀλήθεια τοῦ συγγραφέα ἢ τὴν ἀλήθεια τῶν ἀντιπάλων του, ὅσο τὴν ἀλήθεια μιᾶς ἐποχῆς. Μιᾶς ἐποχῆς πού ἀμφιταλαντευόταν ἀνάμεσα στὴν πίστη καὶ τὸ σκεπτικισμό, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴ δεισιδαιμονία, ἀνάμεσα στό θαῦμα καὶ τὴν ἀπάτη. Παρουσιάζουμε ἔτσι τὸν κόσμο τῆς ὑστερῆς ἀρχαιότητος μέσα ἀπὸ τίς ἀντιφάσεις του.

Γιὰ νὰ τὸ δείξουμε αὐτὸ παίρνουμε τὸν Λουκιανό, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς ἀφορμὴ. Τὸν ἐπιλέγουμε γιὰ τὴ δυνατὴ του πένα, τὴν κρυστάλλινη διατύπωσή του, τὸ πάθος καὶ τὴν εἰρωνεία του. Ἀλλὰ πορευόμαστε πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λουκιανὸ καὶ τὸ πρόβλημα του – πολὺ πέρα ἀπὸ τὸν προφήτη Ἀλέξανδρο καὶ τὸ ἐπιτυχημένο του μαντεῖο σὲ μιά κάπως ξεχασμένη γωνιά τοῦ Πόντου. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ σκληρὴ πολεμικὴ ὡς σύμπτωμα μιᾶς οἰζύτατης ἀμφιθυμίας στό ἐσωτερικὸ τοῦ παγανιστικοῦ κόσμου.

Ἡ διάσταση αὐτὴ δὲν εἶναι πολὺ γνωστὴ καὶ δὲν ἔχει βρεῖ τὴ θέση τῆς στὰ σημερινὰ ἐγχειρίδια ιστορίας. Ἡ θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διδάσκεται ἀκόμα ἀπὸ μίαν ἄλλη ὀπτική. Ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ τονίζει (καὶ μᾶλλον ὑπερτονίζει) τίς ἐξελίξεις πού ἐμελλε νὰ ἀλλάξουν τὴν ὄψη τοῦ κόσμου: τὴ ραγδαία διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ.

Στὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Λουκιανὸς λοιδοροῦσε τὸν Ἀλέξανδρο, ὁ χριστιανισμὸς εἶχε ἤδη κάνει τὰ πρῶτα, δυναμικὰ του δῆματα. Εἶχε ἐξαπλωθεῖ σὲ ὅλες σχεδὸν τίς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας καὶ μάλιστα στὸν Πόντο. Κάθε συνετὴ εἰσαγωγὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς μᾶς διδάσκει ὅτι τὸ μεγάλο πρόβλημα στὴ σφαῖρα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐντοπιζόταν στὴν ἀναμέτρηση χριστιανισμοῦ καὶ παγανισμοῦ, χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνισμοῦ. Μέσα

από την οπτική αυτή, ό,τι κι αν είχε να προσάψει ο Λουκιανός στον Άλέξανδρο, άμφότεροι άνήκαν στο παρελθόν, καθώς τό μέλλον τό κατακτούσε γοργά ο χριστιανισμός.

Η δική μας ανάγνωση του Λουκιανού άμφισβητεί την καθιερωμένη αυτή εικόνα. Άντί να δοϋμε την άναμέτρησή του μέ τόν Άλέξανδρο ως παρωχημένο και άσήμαντο έπεισόδιο μπροστά στην έπερχόμενη δύναμη πού έμελλε να τούς άνατρέψει και τούς δύο, ύποστηρίζουμε ότι κρύβει τό πραγματικό και βαθύτερο θρησκευτικό πρόβλημα της εποχής.

Γιά να καταστήσουμε σαφέστερη την ανάγνωση μας αυτή και για να την προσφέρουμε ως ύπόθεση εργασίας στο άναγνωστικό κοινό συμπληρώνουμε τόν τόμο μέ ένα ακόμα έπεισόδιο. Τό άντλούμε από την *Έκκλησιαστική ιστορία* του πολυδιαβασμένου και πολυγραφότατου έπισκόπου Καισαρείας Ευσέβιου. Είμαστε ευγνώμονες στον Ευσέβιο για τή μεγάλη του προσφορά αλλά και έπειδή μās διέσωσε έστω και λιγοστές σελίδες από συγγράμματα όριστικώς άπολεσθέντα. Τά άποσπάσματα, ή μάλλον τά σπαράγματα πού επιλέγουμε να περιλάβουμε στον τόμο, άνήκουν σέ διάφορους συγγραφείς από τούς όποιους ο σημαντικότερος δέν έχει καν όνομα – τόν άποκαλούμε για συνεννόηση Άνώνυμο.

Από τά σπαράγματα αυτά άντλούμε πληροφορίες για μίαν άλλη όξυτάτη σύγκρουση πού συγκλόνιζε την ίδια ακριβώς εποχή τόν χριστιανικό κόσμο. Τό πρόβλημα άφορούσε και άπασχολούσε ευρύτερα την αυτοκρατορία αλλά είχε ξεκινήσει από μία γωνιά της πού γειτόνευε μέ τόν Πόντο και ήταν έξισου ξεχασμένη μέ αυτόν. Σέ κάποια χωριά της Φρυγίας, πού δέν έχουν ακόμα έντοπιστεί μέ θεβαιότητα στο χάρτη, κατοικούσε ο χριστιανός προφήτης Μοντανός πού προσέλυκε και συγκλόνιζε και αυτός πλήθη πιστών.

Όπως ο Λουκιανός δέν είχε τίποτα να πει για τό χριστιανισμό, πιστεύοντας ότι τό πρόβλημα βρισκόταν στο έσωτερικό του έλληνισμού, έτσι και οι συγγραφείς του Ευσέβιου δέν είχαν τίποτα να πουν για τόν παγανισμό, πιστεύοντας ότι τό πρόβλημα βρισκόταν στο έσωτερικό του χριστιανισμού. Οι χριστιανοί συγγραφείς πάντως καταπολεμούσαν τόν Μοντανό για τούς ίδιους ακριβώς λόγους πού ο Λουκιανός τά είχε βάλει μέ τόν Άλέξανδρο. Και έτσι τά άσχετα μεταξύ τους έπεισόδια πού συστεγάζονται στον ίδιο τόμο άρχίζουν να άποκοτύν νέο νόημα.

Η παράλληλη ανάγνωση πού επιχειρούμε μās επιτρέπει να άντιληφθοϋμε ότι μαζί μέ τή γνωστή και δεδομένη άναμέτρηση χριστιανισμού και παγανισμού, ή κοινωνία είχε να έπιλύσει προβλήματα βαθύτερα και, ίσως, ουσιαστικότερα. Άν έχουμε δικιο στην προσέγγισή μας αυτή όφείλουμε να μετακινηθοϋμε από τις παλαιότερες άντιλήψεις. Τό ένδιαφέρον έρώτημα ίσως δέν είναι τόσο πολύ πώς και γιατί επικράτησε τελικώς ο χριστιανισμός, όσο ποιός χριστιανισμός ήταν αυτός πού επικράτησε.

Άξιοποιήσαμε μία σελίδα χριστιανικής ιστορίας για να διαβάσουμε δημιουργικότερα τόν Λουκιανό και διαπιστώσαμε στην πορεία ότι ή λογική λειτουργεί και αντίστροφα: Μέ τόν Λουκιανό κατανοοϋμε καλύτερα τό χριστιανισμό, για τόν όποιο ο ίδιος δέν είχε σχεδόν τίποτα να πει. Αυτό συμβαίνει διότι, τελικώς, τόσο ο Λουκιανός όσο και ο Άνώνυμος μās λένε την ίδια περίπου ιστορία. Έπικαλούνται και οι δύο τή φωνή της λογικής για να άντιπαρατεθούν στο θαϋμα, καταγγέλλουν την έκσταση είτε ως άπάτη είτε ως δαιμονισμό, καταδικάζουν την άπλοική εύπιστία των μαζών, λαιδοροϋν την ευτέλεια των προφητικών ρήσεων, άποκαλύπτουν την ιδιοτέλεια των αυτόκλητων και άνεξέλεγκτων συνομιλητών του Θεού, άρνούνται την καθημερινή επενέργεια του πνεύματος και ειρωνεύονται την ένασχόληση του μέ την τετριμμένη καθημερινότητα.

Άλλά ούτε τό θαϋμα, ούτε ή προφητεία, ούτε ή συνομιλία μέ τό Θεό, ούτε ή πίστη στο άγρυπνο μάτι της Πρόνοιας κλονίζονται άποφασιστικά από τή δύναμη του όρθου λόγου και την έπίκληση της όρατής έμπειρίας. Μία κοινωνία μπορεί να άποδέχεται τά έπίσημα δόγματα και τή φιλοσοφικά έπεξεργασμένη θεολογία αλλά παράγει έπιπλέον διαρκώς τή θρησκευτικότητα πού έχει άνάγκη. Παράγει την εύπιστία, τή βούληση για θαϋματα καθώς επίσης τούς χαρισματικούς και αυτόκλητους συνομιλητές του Θεού. (Αυτό τό γνωρίζουμε ίσως σήμερα και πάλι καλύτερα από ό,τι οι χθεσινοί μελετητές.)

Ό χριστιανισμός πού επικράτησε στή Νίκαια τά χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου βρισκόταν πλησιέστερα στον Λουκιανό παρά στον Άλέξανδρο. Όλοι οι μεγάλοι Πατέρες του 4ου αιώνα ήταν έπιφυλακτικοί και έχθρικοί άπέναντι στα προφητικά χαρίσματα της εποχής τους. Άλλά ή προσεκτική διερεύνηση των πηγών θεβαιώνει ότι τό πρόβλημα του παγανισμού είχε μεταφερθεί έξολοκλήρου στο έσωτερικό του χριστιανικού κόσμου. Ό Μοντανός και οι φίλοι του είχαν ήδη καταδικαστεί και καταπολεμηθεί. Οι μοντανιστές ωστόσο εξακολουθούσαν να παραμένουν ισχυροί. Διάφοροι χριστιανοί άυτοκράτορες προσπάθησαν να τούς έξοντώσουν, χωρίς άπόλυτη έπιτυχία. Τό σημαντικότερο είναι ότι ή πίστη στα προφητικά χαρίσματα άναγεννήθηκε πολλές φορές κινητοποιώντας δυναμικά τις μάζες.

Τό χριστιανικό ιερατείο, όπως γνωρίζουμε, άποδεχόταν και άποδέχεται μόνο τούς προφήτες του παρελθόντος, οϋδέποτε του παρόντος. Οι θρησκευόμενες μάζες από την άλλη άναζητούν διαρκώς ζώντες χαρισματικούς ήγέτες. Γι' αυτό και ή σύγκρουση σοβεί διαρκώς λαμβάνοντας κάποτε τή μορφή άνοιχτής ρήξης.

Έάν τά κείμενα πού παρουσιάζουμε στον τόμο αυτό διαβαστούν καθένα ξεχωριστά άφήνουν να άκουστεί ή

φωνή τῆς λογικῆς καί τῆς ιερατικῆς τάξης ἀντιστοιχῶς. Ἐάν διαβαστοῦν μαζί, ὅπως προτείνουμε, ἀφήνουν νά ἀκουστεῖ ἡ φωνή ἢ, ἐνδεχομένως, ἡ κραυγή ἑνός ἀνώνυμου πλήθους. Διότι τελικῶς, ὅπως φαίνεται νά διδάσκει ἡ καθημερινή ἐμπειρία, ἡ μεγάλη δύναμη τῆς θρησκείας δέν βρίσκεται στό μῦθο καί τὰ δόγματα, οὔτε ἄλλωστε στίς φιλοσοφικές ιδέες πού ἐνσωματώνει. Αὐτό πού ἐπιβάλλεται καί ἐπιβάλλει τή συνοχή σέ ἕναν θίασο πιστῶν εἶναι πολύ περισσότερο ἡ τελετουργία, ὁ χορός, ἡ ὑμνωδία, ἡ κατάνυξη, ἡ συνεύρεση. Ἡ θρησκεία, ὅπως κατάλαβαν καλά ὁ Ἀλέξανδρος καί ὁ Μοντανός, ἀποδεικνύεται πολύ ἰσχυρότερη τῆ νύχτα ἀπό ὅ,τι τήν ἡμέρα. Παρά τή σοφία τους, ὁ Λουκιανός καί οἱ ἐκκλησιαστικοί ἡγέτες δέν ἔδειξαν νά τό κατανοοῦν αὐτό. Γι' αὐτό καί δέν θέλησαν ἢ δέν μπόρεσαν νά περιγράψουν τίς νυκτερινές τελετές τοῦ Πόντου καί τῆς Φρυγίας, ἀρκούμενοι ἀπλῶς νά τίς ὑπαινιχτοῦν καί νά τίς εἰρωνευτοῦν.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι οἱ σημερινές ἐμπειρίες μας ἐπιτρέπουν νά ξαναδιαβάσουμε τὰ παλιά αὐτά συγγράμματα μέ μιά φρέσκια ματιά πού θά μᾶς ὀδηγήσει πίσω καί πέρα ἀπό τόν Λουκιανό καί τούς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς.

Νά γιατί χαρακτηρίζω τόν νέο τόμο τῆς Ἔργων τυπικό δείγμα ἀνοιχτοῦ βιβλίου. Καί νά γιατί ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ σειρά *Μέλαινα χολή* ὄχι μόνο δέν ὑπακούει στή λογική τῶν «Ἀπάντων» ἀλλά ἀντιθέτως ἐμφανίζεται ἐκδοτικά ὅταν ἔχει κάτι καινούριο καί δημιουργικό νά προσφέρει στούς ἀναγνώστες της. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μποροῦν νά εἶναι κατάλληλοι γιά ὀλοκληρωμένες σειρές, γιά φιλολογικούς σχολιασμούς καί γιά ἐγκυκλοπαιδική ἀναζήτηση. Μποροῦν ὅμως κάποτε νά εἶναι καλοί συνομιλητές καί κατάλληλοι ὀδηγοί. Μποροῦν νά εἶναι ἐπίκαιροι καί ζωντανοί. Αὐτό συμβαίνει, κυρίως, ὅταν τούς ἐπιτρέπουμε νά ἐκφραστοῦν ὄχι ὡς διαχρονικοί καί ἀξεπέραστοι σοφοί ἀλλά μέ σαφήνεια καί ἀπλότητα γιά τὰ προβλήματα καί τίς ἀντιφάσεις τῆς δικῆς τους κοινωνίας. Τότε ἀκριβῶς διαπιστώνουμε μέ τόν καλύτερο ἴσως τρόπο πόσο ἡ κοινωνία τους μοιάζει μέ τή δική μας. Καί πόσο οἱ ἀντιφάσεις της εἶναι ἐπίσης δικές μας ἀντιφάσεις.

Φαίνεται ὀξύμωρο ἀλλά οἱ ἐπιλογές μποροῦν, κάποτε, νά ἀποκαλύπτουν μέ πληρέστερο τρόπο τὰ πραγματικά προβλήματα μιᾶς ἐποχῆς ἀπό τὰ ἅπαντα. Τό λιγότερο ἐπειδή δέν προσπαθοῦν νά ὑπαινιχθοῦν ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ποτέ ὑπόθεση κλειστή καί τετελεσμένη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: ΜΙΚΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ*

του Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Θά ήθελα νά σᾶς καλωσορίσω ἐκ μέρους τοῦ Μουσείου Μπενάκη καί τῆς Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Νά εὐχαριστήσω πρῶτα τούς ὁμιλητές, πού δέχτηκαν πρόθυμα νά συμμετάσχουν στήν ἐκδήλωσή μας, συμβάλλοντας σ' αὐτή τήν προσπάθεια γιά μιὰ περαιτέρω μελέτη, γιά μιὰ περαιτέρω διερεύνηση τοῦ ἔργου τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Νά εὐχαριστήσω τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, πού δέχτηκε νά θέσει ὑπό τήν αἰγίδα του τό συνέδριο καί νά ἔρθει ἀρωγός γιά τήν πραγματοποίησή του. Καί νά εὐχαριστήσω, θεβαίως, κι ὄλους ἐσᾶς, πού βρίσκεστε σήμερα ἐδῶ μαζί μας, σ' αὐτή τήν ἀβολή ὥρα, δείγμα ὅτι μπορεῖ καμιά φορά ἡ συναναστροφή μ' ἕναν ποιητή νά ἀξιολογεῖται σημαντικότερη ἀπό τήν τύρβη τῆς δουλειᾶς καί τῆς καθημερινότητας.

Θά ξεκινήσω μέ λίγα λόγια γιά τήν ὁργάνωση, τό σκεπτικό τῆς προετοιμασίας καί τό «γιατί» αὐτοῦ τοῦ συνεδρίου.

Κάθε συνέδριο, κατ' ἀνάγκην περιορισμένο χρονικά, εἶναι φυσικό νά μή μπορεῖ νά καλύψει παρά ὀρισμένες μόνο πτυχές τοῦ κεντρικοῦ ζητήματος. Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Ρίτσου, δέ μπορεῖ φυσικά νά μελετηθεῖ διεξοδικά στό πλαίσιο ἑνός συνεδρίου, ἀλλά ἐπιπλέον δέν ξέρω τί μπορεῖ νά σημαίνει ἡ φράση: «νά μελετηθεῖ διεξοδικά». Οἱ προκλήσεις, οἱ ἀμηχανίες καί οἱ ἐρεθισμοί ἑνός τέτοιου ἔργου δέ μπορεῖ παρά νά μᾶς ἀκολουθοῦν πάντα καί νά συνιστοῦν ἕναν κόμπο σύνθετων προβλημάτων: μιὰ περιουσία. Οὕτως ἢ ἄλλως, ὅταν μιλάμε γιά τέτοια θέματα, ὁ λόγος καί ὁ στοχασμός εἶναι ἀτελεῦτητοι, ἐφόσον ἡ ὑφή τους εἶναι διττή: ἀφενός μιλάμε γιά τό ἴδιο τό πράγμα-πρόβλημα καί ἀφετέρου, ρητά ἢ ὄχι, μιλάμε γιά τή δική μας τή σχέση μ' αὐτό: καί στή μιὰ καί στήν ἄλλη περίπτωση, πάντως, λογαριασμούς μέ τή μνήμη κάνουμε* ἀλλά σ' αὐτό θά ἐπανέλθουμε.

*Ὅπως εἶναι φανερό καί ἀπό τό πρόγραμμα τῶν

ἐργασιῶν, θελήσαμε νά ἐπιμείνουμε σέ ὀρισμένους ἀπό τούς ἄξονες μελέτης τοῦ ἔργου τοῦ Γιάννη Ρίτσου.

A. Ἡ σχέση τοῦ ποιητῆ μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο ἐπιβάλλεται ὡς κεντρικό ζήτημα, γιά πολλούς λόγους: πρῶτα, γιατί ἡ νεοελληνική συνείδηση σέ ἕνα μεγάλο βαθμό καθορίστηκε ἀπό τό πολυδασανισμένο ζήτημα τῆς σχέσης τῆς νέας μέ τήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὕστερα, γιατί ὁ Ρίτσος καί ἡ γενιά του ἀναμετρήθηκαν μέ τόν ἀρχαῖο κόσμο, ἐπιχειρώντας, καθένας μέ τά ὄπλα τῆς ἰδεολογίας, τῆς ποιητικῆς καί τοῦ κοσμοειδώλου του, νά δώσουν μιάν ἐννοια συνέχειας, συνοχῆς, ταυτότητας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, χρησιμοποιώντας ὑλικά πού ἔρχονταν βαθεῖα ἀπ' τόν χρόνο –καί ἀπό τήν ἀρχαιότητα: ἀκόμη, γιατί ὁ ἴδιος ὁ ποιητής δημιούργησε μιάν ἐντελῶς ἰδιαίτερη μυθολογία, πλαστοουργώντας στίχους, εἰκόνες καί ἐρμηνευτικά σχήματα, ἀντλώντας ἀπό τό ὄπλοστάσιο τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων καί συμβόλων τέλος, γιατί ἡ ἴδια ἡ κοινωνική καί πολιτική ἀριστερά στήν Ἑλλάδα, μέ τήν ὁποία ἀναμφίλεκτα ταυτίστηκε ὁ Ρίτσος, δέν εἶχε πάντα ἢ δέν εἶχε ἐξαρχῆς τήν ἴδια ἀντίληψη γιά τή σχέση τοῦ νέου μέ τόν ἀρχαῖο κόσμο ἢ ἀκόμη γιά τόν τρόπο ἀντιμετώπισης αὐτοῦ τοῦ τελευταίου.

B. Ὁ δεύτερος ἄξονας τοῦ ἐνδιαφέροντός μας εἶναι ἡ σχέση τοῦ Γιάννη Ρίτσου μέ τήν ἐποχή του: θά τό λέγαμε ἀλλιῶς: ὁ ποιητής ἐν χώρῳ καί χρόνῳ. Ὁ ἄνθρωπος δέν ζεῖ ἐν κενῷ, καί φυσικά οὔτε ὁ καλλιτέχνης. Ὁ Ρίτσος δημιούργησε τήν ποίησή του σέ ἕναν διαρκή διάλογο μέ τήν ἱστορία: ἐκείνη μέ τό μικρό, ἀλλά καί ἐκείνη μέ τό κεφαλαῖο γιώτα. Πολλά καί σπουδαῖα ἔχουν γραφεῖ γιά τό πολύπλοκο ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ δημιουργοῦ μέ τήν ἱστορία, πράγματα πού θά πρέπει νά ἔχουμε κατά νοῦ, ὅταν μιλάμε γιά ἕναν δημιουργό στόν ὁποῖο, ὅπως συμβαίνει στήν περίπτωσή μας, ἡ ἱστορία εἶναι καταλυτικά παρούσα μέσα στή γλώσσα, μέσα στόν στίχο, μέσα στήν ψυχή του. Ἐπιπλέον, ἡ πρόσληψη τοῦ ἔργου του ὑπῆρξε πολύ συχνά ὄχι ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθητικῆς του ἀξίας, ἀλλά ἐξαγόμενο ἄλλων, κυρίως πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν παραμέτρων.

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελέσει τήν εἰσαγωγική ὁμιλία στό Συνέδριο «Ὁ ποιητής καί ὁ πολίτης Γιάννης Ρίτσος», πού ὁργάνωσε τό Μουσείο Μπενάκη, ἀπό τίς 28 Σεπτεμβρίου μέχρι τήν 1η Ὀκτωβρίου τοῦ 2005.

Γ. Ίδιαίτερη δικαιολόγηση δέ νομίζω ότι χρειάζεται ή ένότητα τής ποιητικής. Είναι αυτόνοητο ότι μᾶς ενδιαφέρουν πολύ τὰ «ύλικά» τής ποίησης, οἱ μηχανισμοὶ δόμησης τοῦ ποιητικοῦ *credo* τοῦ καλλιτέχνη, ή διαμορφούμενη αισθητική, ὡς ἐξαγόμενο τής συνάντησης τῶν ποικίλων (καλλιτεχνικῶν, ἰδεολογικῶν, βιωματικῶν) ἄξόνων πού ὀρίζουν τήν προσωπική δημιουργία.

Δ. Τέλος, θελήσαμε νά δώσουμε ἔμφαση στή σχέση τοῦ Ρίτσου μέ τόν ἔξω κόσμο, ἐκεῖνον τόν ἐκτός Ἑλλάδος. Κι αὐτό γιατί, ὅπως καλά γνωρίζουμε, εἰδικοί καί μή, σ' αὐτό τό πεδίο ἀναφύονται δύστροπα προβλήματα πού ἔχουν νά κάνουν μέ τό «τί βλέπει» ὁ ποιητής σ' αὐτόν τόν ἄλλο κόσμο, τί ἐπιλέγει ἀπό 'κεῖ νά φέρει στή γλώσσα του καί πῶς ἀλλά καί τό ἀντίστροφο: τί βλέπουν οἱ ἄλλοι στό ἔργο του, πῶς τό διαβάζουμε καί ποιοί, πῶς τό μιλοῦν στή γλώσσα τους. Προβλήματα πού σχετίζονται ἀμφίδρομα μέ τή διαδικασία τής ἐπιλογῆς, τής μετάφρασης, τής πρόσληψης προβλήματα δηλαδή πού θά μπορούσε κανεῖς, δέν ξέρω πόσο πετυχημένα, νά τὰ βάλει κάτω ἀπό τή θεμελιακή φράση τοῦ Βιτγκενστάιν: «ὁ κόσμος μας εἶναι ἡ γλώσσα μας» ἢ, ἀκόμη καλύτερα, παραλλάσσοντάς την: «οἱ κόσμοι μας εἶναι οἱ γλώσσες μας».

Τέτοιοι ὑπῆρξαν οἱ στόχοι μας, ἔχοντας συναίσθηση ὅτι ἀναγκαστικά ὀρισμένες θεματικές φαίνεται νά μένουν ἔξω ἀπό τόν ὀρίζοντά μας, ἀλλά δέν εἶναι ἀποῦσες. Δουλέψαμε, προσπαθώντας νά ἔχουμε σήμερα μαζί μας ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἀποδεδειγμένα ἔχουν προσφέρει στήν ἔρευνα καί μποροῦν νά συνεισφέρουν στή διαμόρφωση νέων ὀπτικῶν. Δέν πετύχαμε πάντα δυσκολίες ὑπῆρξαν καί κάποιοι θά ἐντοπίσουν ἐλλείψεις. Θέλω, ὡστόσο, νά πιστεύω ὅτι δέν εἶναι σημαντικές.

Ενα συνέδριο γιά τόν Γιάννη Ρίτσο. Καί πρός τί, θά ρωτοῦσε κανεῖς, ὄχι κατ' ἀνάγκην κακόπιστος. Θ' ἀποτολήσω ὀρισμένες σκέψεις.

Ποῖός δέν θυμᾶται τόν συνθηματικό ἐκεῖνο λόγο πού ἔβαζε φωτιά –γι' ἄλλους καλή, γι' ἄλλους κακή– ἐκεῖ στά τέλη τής δεκαετίας τοῦ ὀγδόντα: «Ὁ κόσμος ἀλλάζει. Ἐμεῖς;» Βεβαίως, οἱ στόχοι αὐτῆς τής φράσης ἦταν συγκεκριμένοι, μποροῦμε ὡστόσο νά ἀντλήσουμε κάτι ἀπό τίς κρυμμένες προκείμενες της. Ἄν ὁ κόσμος ἀλλάζει καί ἂν εἶναι χρεῖα νά κοιτάζουμε πίσω μας, τότε μέ τί μάτια κοιτάζουμε; Ποιές λέξεις, ποιές ἰδέες μᾶς δένουν μέ κείνο πού βρῖσκεται πίσω μας; Μήπως ἐκεῖνο τό παλιό παρηγορητικό ἀπόφθεγμα τής φιλοσοφίας, ὅτι «ὁ κόσμος μας εἶναι ὁ καλύτερος δυνατός», σήμερα τείνει νά κυριαρχήσει, μέσα σ' ἕναν κόσμο τυφλά αισιόδοξο; Ἄν μιλάμε γιά τήν ποίηση, μιλάμε γιά τή γλώσσα, καί ἄρα γιά τόν κόσμο. Μιλάμε γιά τήν ποίηση τοῦ Γιάννη Ρίτσου. Μιά ἰδιότυπη ποίηση,

μέ ἰδιαίτερες συντεταγμένες, μέ ἰδιαίτερες ἀπαιτήσεις, στηριγμένη σέ ἕνα ἀλφαθητᾶρι πού μοιάζει σήμερα νά τό 'χουν συνεπάρει ἀπό τὰ ἀπόνερα τής ἱστορίας. Τί σημαίνει αὐτό γιά τόν σημερινό τρόπο ἀνάγνωσης τοῦ Ρίτσου;

Λέμε συνήθως ὅτι ὁ χρόνος ἀποδείχνει τή σημασία τῶν ἔργων καί ἀποδίδει τή δικαιοσύνη, ζυγίζοντας δίχως τίς ὑστεροβουλίες τῶν συγκαιρινῶν. Σωστά, ἄς ποῦμε. Μόνο πού ὁ χρόνος δέν ὑπάρχει· ὁ χρόνος εἶναι οἱ ἄνθρωποι, εἶναι οἱ ἰδεολογίες, εἶναι οἱ ἡγεμονίες· ἀλλιῶς: ὁ χρόνος εἶναι τό ἐξαγόμενο τοῦ διαρκούς, τοῦ ἀσίγαστου πολέμου. Τοῦτος ὁ χρόνος διαρκῶς, μέρα τή μέρα, λαξεύει τή γλώσσα, μορφώνει τό βλέμμα, ὑπαγορεύει τό περιεχόμενο τῶν ἐννοιῶν, δίνει ὄλο καί νέες ὑποστάσεις στά πράγματα. Τό μάτι τῶν ἀνθρώπων ποτέ δέν εἶναι τό ἴδιο· τό ποτάμι, λοιπόν, τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου, πού δέν εἶναι ποτέ τό ἴδιο· μά οὔτε καί ὁ ἄνθρωπος.

Ὁ συγγραφέας, ἔλεγε ὁ Πλάτων, ἀφήνει τὰ ἔργα του νά φύγουν ἀπ' τὰ χέρια του, νά ταξιδέψουν ἀνυπεράσπιστα. Παλιά ἀλήθεια, θά μοῦ πεῖτε· σωστά. Καί κείνα ἀρμενίζουν μέ ὄλους τούς καιρούς, δίχως πυξίδα, μέσα στά χέρια τῶν ἀνθρώπων. Αὐτή εἶναι ἡ Μοῖρα τους. Ἄνυπεράσπιστα. Ποιά, ὅμως, ἀσφυκτική ἀνάγκη ἔκανε τόν ἄλλο ἔλληνα ποιητή νά μιλήσει τόσο πιεστικά γιά τή χρεῖα τοῦ «ἐπαρκούς ἀναγνώστη»; Ἡ ἀνάγκη γιά μιά ἄλλου εἶδους «δημοκρατία», γιά ἕνα ἄλλο πλέγμα ὑποχρεώσεων καί δικαιωμάτων στόν διάλογο δημιουργοῦ-ἀναγνώστη. Τή γλώσσα τῶν ποιητῶν πρέπει νά τή συλλαβίζουμε· τόν κόσμο τους πρέπει νά τόν ἰχνηλατοῦμε· τίς σιωπές τους πρέπει νά τίς ἀφουγκραζόμαστε. Γιατί ὁ κόσμος ποτέ δέν εἶναι ὁ ἴδιος, γιατί ἡ γλώσσα ποτέ δέν εἶναι ἡ ἴδια, γιατί ἡ σιωπή ἔχει χίλιες γωνίες. Προκύπτει λοιπόν ἐπιτακτικά τό ζήτημα τῆς ἀνάγνωσης, τῶν τρόπων τῆς ἀνάγνωσης *σήμερα*.

Ὁ Γιάννης Ρίτσος συνέδεσε ρητά καί ἀναπόσπαστα τόν ἑαυτό του, τόν κόσμο του, τή γλώσσα του καί τή σιωπή του μέ τό ὄραμα τῆς κομμουνιστικῆς ἐπανάστασης, μέ τό ἰδανικό τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Καί τοῦτο ἐπηρεάσε καταλυτικά καί τήν πολιτική καί τήν ποιητική του. Ἄλλά, ἂν αὐτό τό ξεχάσουμε, γιατί σήμερα μᾶς φέρνει σέ ἀμηχανία, τότε εἶναι σάν νά μελετᾶμε τόν Κάλβο ἔξω ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, τόν Καβάφη ἔξω ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, τόν Μαγιακόβσκι ἔξω ἀπό τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση.

Πῶς διαβάσουμε λοιπόν αὐτή τήν ποίηση σήμερα; Τί σώζεται ἀπό τόν κόσμο της; Μήπως, τίποτα; Τί μᾶς λείπει αὐτή ἡ ἰδιότυπη ποιητική, σήμερα πού ὁ κόσμος ἔχει ἀλλάξει, παναπεῖ –ἐπιτρέψτε μου τήν ὑπερβολή– ἡ γλώσσα ἔχει ἀλλάξει; Ὁ Ρίτσος εἶναι ἕνας σπουδαῖος ποιητής, ἐπειδή καρφώθηκε ἐκεῖ ψηλά ἀπό τίς συγκυρίες, ἢ μήπως χρειάζεται νά ἀντιμετωπίσουμε ξανά τὰ κεντρικά ζητήματα τοῦ ἔργου του, ἀκόμη καί τώρα πού πολλά ἀπό τὰ θεμέλια τοῦ λόγου του ἔχουν χαθεῖ; Καί τί σημαίνει γιά τήν ποίησή του αὐτή ἡ ἀπώλεια; Τήν συνεπαίρνει; Ἡ μήπως ὄχι; Τί ἀρνιέται ἡ

σημερινή γλώσσα, ή σημερινή αισθητική από τό έργο του; Καί άποτελεί ένδεχομένως δικαιολογία ικανή τό ότι αλλάζει ό κόσμος; Ή μήπως, μήπως ή άδυναμία νά πλησιάσουμε κάποιες πτυχές του έργου του πρέπει ν' άποδοθεί και σέ μιά άνεπάρκεια του σημερινού βλέμματός μας; Ίδού όρισμένες από τίς δικαιολογητικές έρωτήσεις αυτού του συνεδρίου.

Θά έπιμείνω σέ δύο σημεία, πού σήμερα, στόν άνθρωπο τών γρήγορων ρυθμών, του άυλου κόσμου, του καταγιστικού θεάματος, τών άκυρωμένων πατρίδων, τής θεοποίησης του «καινούργιου», τών νέων ιδεών έντέλει, μπορεί νά προξενούν μεγαλύτερη άμηχανία άπ' ό,τι στόν χτεσινό άναγνώστη.

Σημείο πρώτο. *Ό Γιάννης Ρίτσος έρωτεύτηκε τήν πραγματικότητα.* Ή ποίησή του είναι ένας κόσμος όλοκληρος σέ μυριάδες λεπτομέρειες: πίνακες, πού μέσα τους κοχλάζει ή πραγματικότητα μέ όλες τίς άκίδες της. Έχω τήν πεποίθηση ότι θά προσυέγραφε τήν κοφτερή φράση του Λεονάρντο Ντά Βίντσι: «Γιά μās τά πράγματα έχουν μεγαλύτερη σημασία από τίς λέξεις». Καί ό ίδιος τό είπε αυτό μέ χίλιους τρόπους. Τοῦτο έχει νά κάνει μέ κείνο πού άλλοι είπαν «πλαταιασμό» του Ρίτσου. Άλλά μπορούμε, αντίθετα, τό ίδιο καλά, νά σκεφτούμε ότι ό Ρίτσος «χασομεράει» μπροστά στά πράγματα, γιατί πρέπει νά όνοματίσει τήν πραγματικότητα: νά σκεφτούμε ότι κρατάει κάτι στόν λόγο του από τίς χρονικότητες και τίς διάρκειες του λόγου τών παλαιών.

Μήπως, λοιπόν, ή ποίηση του Ρίτσου είναι μιά σπονδή στόν άργό χρόνο, εκείνον πού άπαιτείται γιά τήν κατανόηση, τήν πρόσληψη και τήν έμπέδωση, —τήν όνοματοθεσία, δηλαδή;

Μπορεί, βεβαίως, στό μεταξύ νά έχει αλλάξει ό ρυθμός τής ζωής —τής ζωής μας—, αλλά τίποτα δέ μπορεί νά αλλάξει τόν «υπόγειο ρυθμό τών πραγμάτων», γιά τόν όποιο μās μιλούσε ό άρχαίος ποιητής. Ό χρόνος είναι ή ευγένεια τής γνώσης και ή παρατήρηση, ή προσοχή είναι ή μήτρα τής όνοματοθεσίας, τής μνήμης. Καί ό Ρίτσος είναι από κείνους πού θέλουν νά σώσουν τή μνήμη, τήν ά-λήθεια τών όντων, τή μορφή τους και τόν χώρο πού πιάνουν μέσα στόν ανθρώπινο χρόνο, πού λέγεται —πώς άλλιώς;— ιστορία.

Ό Ρίτσος θυμάται και θέλει αυτό νά μήν ξεχάσει: τό μεγαλείο πού είναι ή ίδια ή ζωή, ή υλικότητα και ή χαρά του σώματος. Κι έπιμένει νά όνοματίζει τήν πραγματικότητα, γιατί άντλώντας από τά ίδια τά πράγματα, οι λέξεις άποκτούν τή δική τους ιστορία, τή δική τους μνήμη.

Ή κάθε λέξη έχει τή δική της μνήμη, τό δικό της δράμα, γι' αυτό τήν ποίηση και τήν αισθητική τίς διδασκόμαστε μόνοι μας, γράφοντας.¹

Κι από τά πράγματα, άπ' τήν όνομασία τους, γυρνάει πίσω —και θέλει κι έμείς νά τόν άκολουθήσουμε— γυρνάει πίσω γιά νά βρει τίς πρότερες μορφές του κό-

σμου, τίς ρίζες τών πραγμάτων, γιά νά μās θυμίξει διαρκώς τήν πολλαπλότητα του είναι: τό ποτάμι του γίγνεσθαι, πού είναι ό κόσμος.

Κι από αυτή τή μαθητεία στόν κόσμο τής υλικότητας, στόν κόσμο τών πραγμάτων άνεβαίνει στην ουσία τής ανθρώπινης Μοίρας, εικονογραφεί τά όρια μέσα στα όποια φτεροκοπάει και χτυπιέται ή έλευθερία και λαβαίνει νόημα τό αυτεξούσιο —ό,τι κι αν αυτό σημαίνει. Στο σχολείο τών πραγμάτων, στό ποτάμι του χρόνου, ή μνήμη του ποιητή γίνεται ή μνήμη τής γλώσσας, από τήν όποία θά άπορρεύσει τό όργανωμένο βλέμμα και θά πάρει νόημα ό χρόνος τών ανθρώπων.

Ή έμμονή στόν κόσμο τών πραγμάτων, αυτών τών «άπροκατάληπτων, άνεξίθρησκων, άμέτοχων μεσολαβητών», άποτελέσει λοιπόν γιά τόν Γιάννη Ρίτσο ένα από τά κλειδιά πού τόν όδήγησαν στόν κόσμο τών ανθρώπων. Τών ανθρώπων μέ σάρκα και αίμα, μέ αγωνίες και μπαλωμένα ρούχα: τών ανθρώπων πού μοχθούν μέσα στη βουδαμάρα, στη σιωπή τής ιστορίας, κάτω από έναν ψυχρό, πέτρινο ούρανό. Αυτό κρατάει από τή γέννηση του ματιού του, αυτό μαρτυρεί σάν περιουσία του:

*έντούτοις έμένα δέ μ' άρεσε νά δίνω λεπτομέρειες
τής γενεαλογίας μου
τί Βενετσιάνοι και καπεταναίοι Μονοβασιῶτες
και χωλοί τσιφούτηδες μεγαλογαιοκτήμονες
κι άμάξια
δέν ξέρω τίποτα μόνο τό μέγα βράχο τίς έλιές
τ' άμπέλια και τή θάλασσα ξέρω
και τούς ξερακιανούς άγρότες μέ τίς ψάθες τους
και τίς μουστάκες ντάλα μεσημέρι
του Άλωνάρη
σάν τούς άγριότριχους βυζαντινούς Άγίους μέ τά
φλωροκαπνισμένα φωτιστέφανά τους
φαγωμένα στις άκριες
και τίς γερόντισσες τίς μαυρομαντιλοῦσες
νά δαγκώνουν τήν ύπομονή τους μπρός στην
άδεια σκάφη του σπιτιού γονατισμένες...²*

Τό πώς χτίζει κανείς τή γενεαλογία του είναι σημείο γιά τό πού και πώς ξεπετρίζει τόν χρόνο, γιά τό πού ψάχνει τίς ρίζες του: παναπεί κατά πού κοιτάζει. Ποιός είδε αυτές τίς «μαυρομαντιλοῦσες νά δαγκώνουν τήν ύπομονή τους μπρός στην άδεια σκάφη»; Μά, δέ μπορεί, ύπῆρξαν. Ποιός θυμάται;

Και έδώ, άς σταθούμε, γιά αυτό ζητάει από μās ό ποιητής. Νά χαϊδέψουμε τήν άργητα του ματιού, νά βάλουμε στό ρελαντί τόν χρόνο, νά άπλώσουμε τό χέ-

1. Άπό συνέντευξή του στό περιοδικό *Ή Λέξη* 8 (Οκτώβριος 1981) [= άναδημοσιεύεται στην *Λέξη* 182 (Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2004), σ. 807].

2. Γιάννης Ρίτσος, *Τό τερατώδες άριστούργημα*, Άθήνα 1978, σ. 16-17.

ρι έξω από τήν ασφάλεια καί τήν αὐτάρκεια τῆς ζωῆς μας καί ν' ἀγγίξουμε τά σπυριά τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ν' ἀκούσουμε τίς φωνές τῶν ἄλλων· ν' ἀκούσουμε τίς σιωπές τῶν ἄλλων: μέσα ἀπό 'κεῖ ἀκούγεται ἡ χάλκινη φωνή τῆς Μοίρας –τῆς δικῆς μας. Ἀλλιῶς, ἀλλιῶς μᾶς φεύγει ἡ γλώσσα του, μᾶς φεύγει ὁ κόσμος του. Λόγια, θά πει κανεῖς· μά, δέ μοῦ φαίνεται.

Ἄν, λοιπόν, ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου πλημμυρίζει ἀπό πράγματα καθημερινά, ἀπό μικρόκοσμους ὀνοματισμένους στίς λεπτομέρειές τους, τοῦτο σημαίνει ὅτι συνιστοῦν κάτι στό ἀλφαριθμητῶν τῆς ποίησής του. Ἄν, ὡστόσο, ἐμεῖς σήμερα μέσα στους ἰλιγγιώδεις ρυθμούς μας καί μέσα στήν εἰκονική πραγματικότητά μας προσπερνῶμε τά ἀντικείμενα, ξεχνώντας ἀκόμη καί τά ὀνόματά τους, τότε αὐτή ἡ ποίηση γίνεται δύσπεπτη, ἀλλά ποιός φταίει;

Σημεῖο δεύτερο. Ὁ Γιάννης Ρίτσος ἐρωτεύτηκε τήν ἐπανάσταση. Τήν ἐποχή πού παίχτηκαν οἱ τύχες τοῦ κόσμου, ὁ Ρίτσος δέν ἐδίστασε νά διαλέξει τόν τόπο του: πίστεψε στήν ἀνθρωποποιητική φύση τῆς ἐπανάστασης. Στρατεύτηκε, ἐξορίστηκε, λοιδωρήθηκε, τιμήθηκε· σακατεύτηκε. Ἡ *vulgata* θέλει τόν Γιάννη Ρίτσο ἕναν «στρατευμένο ποιητή», ἕναν «κομματικό ποιητή»: εὐκολος ὕμνος κι εὐκολη κατηγορία. Ἔχω τήν πεποίθηση ὅτι ὁ Ρίτσος –καί ὄχι μόνο αὐτός– ἐξορίστηκε ἀπό τήν κυρίαρχη ἰδεολογία καί ἀπό τόν «κανόνα» τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, στίς παρυφές μιᾶς ἐποχῆς καί μιᾶς «γενιάς» στήν ὁποία ὀργανικά ἀνήκε. Κι αὐτό, γιατί ὁ Ρίτσος ἦταν ὁ κατεξοχῆν ἐκπρόσωπος μιᾶς ἄλλης λογικῆς, μιᾶς ἄλλης ποιητικῆς. Μόχθησε γιά μιάν ἄλλη δόμηση τῆς πραγματικότητας, ἀλλά αὐτό δέν ἦταν κάτι πού μποροῦσε νά γίνει εὐκολά ἀνεκτό σ' ἐκεῖνα τά «πέτρινα χρόνια». Κι ἀπό τήν ἄλλη, εὐκολος στόχος, εὐκολος ὕμνος: ὁ ποιητής ταυτίστηκε μέ τήν κομμουνιστική Ἀριστερά καί δέν ἀρνήθηκε –κάθε ἄλλο– νά γίνει ὁ βάρδος ἑνός λαοῦ πού ἀγωνιζόταν γιά τήν ἀναίρεση ἑνός κόσμου καί γιά τό σπᾶσιμο τῶν συμπληγᾶδων. Ἄκουσε κι αὐτός τή μεγάλη προσαγή τοῦ Μπρέχτ κι ἀπό τούτη τήν ἐπιλογή βγήκαν τά ποιήματα ἐκεῖνα πού ὑπερέτησαν ἀνάγκες καί στόχους ἐπικαιρικούς –καί τό ἔξερε. Ἀλλά ἀπό τήν ἴδια ἀνάγκη, ἀπό τό ἴδιο σημεῖο θέασης τοῦ κόσμου, βγήκαν καί οἱ εἰκόνες τῆς δικῆς μας *Pietà*:

Γιέ μου, σπλάχνο τῶν σπλάχνων μου, καρδοῦλα
τῆς καρδιάς μου,
πουλάκι τῆς φτωχιάς αὐλῆς, ἀνθέ τῆς ἐρημιᾶς
μου.

Πῶς κλεῖσαν τά ματάκια σου καί δέ θωρεῖς πού
κλαίω
καί δέ σαλεύεις, δέ γρικᾶς τά πού πικρά σου λέω;

Κόσμος περνᾶ καί μέ σκουιντᾶ, στρατός καί μέ
πατάει
κι ἐμέ τό μάτι οὐδέ γυρνᾶ κι οὐδέ σέ παρατάει.

Ναί, αὐτή ἡ Μάνα εἶναι ἡ δική μας *Pietà*. Ἔχουν νά πουν ὅτι ὁ Μιχαηλάγγελος, ὅταν ἐφτιαξε τό παράδοξο ἐκεῖνο ἀριστούργημα πού κοσμεῖ τόν Ἅγιο Πέτρο, δέν ὑπέγραψε τό ἔργο του. Τό ἔκανε μονάχα ὅταν κατάλαβε ὅτι, ἀνυπόγραφο καθὼς ἦταν, τό διεκδικοῦσαν πολλοί. Ὁ Ρίτσος, μέ τοῦτο τό ποίημα ἀκολούθησε τήν ἀντίστροφη πορεία: ὑπέγραψε ἕνα ποίημα καί κατόπιν αὐτό, ντυμένο μέ τή μουσική, χάθηκε μέσα στόν λαό, σ' ἐκεῖνον πού ἀνήκε. Καί σήμερα, πιστεύω ἀκόμη καί σήμερα, ἡ λέξη «ἐπιτάφιος» στό μυαλό τοῦ Ἑλληνα φέρνει καί τά δύο: καί τή Μεγάλη Παρασκευή καί τή Μάνα πού θρηνεῖ, κρατώντας τό μερδικό τῆς ἀδικίας στήν ἀγκαλιά της.

Στήν ἴδια γραμμὴ δημιουργίας, στίς ἴδιες συντεταγμένες, θά βροῦμε σύνολα ποιημάτων πού, συνήθως μέ τήν ἀλληλεγγύη τῆς οἰστρηλάτης μουσικῆς τοῦ Μίκη Θεοδωράκη καί ἄλλων σπουδαίων συνθετῶν, σφράγισαν τίς ψυχές ἑνός λαοῦ. Ἀλλά, ὁ Ρίτσος, δίχως νά χάνει ἀπό τά χέρια του τό σκοινί πού τόν κρατοῦσε μέ τή μεριά τοῦ πόνου, δέν ἔπαψε νά φέρνει σέ ἀμηχανία φίλους καί ἀντιπάλους. Τότε. Πόσο μᾶλλον σήμερα.

Μιλῶ γιά τή μυστηριακή μουσική τῆς Τέταρτης διάστασης, γιά τόν κρουστόπλεχτο *Τειρεσία*, γιά τό βλάστημα *Εἰκονοστάσι τῶν ἀνωνύμων ἁγίων* καί ἄλλα.

Ὁ ἴδιος, γιατί αὐτό κυρίως τόν ἔνοιαζε, μίλησε πολλές φορές γιά τό πρόβλημα. Μίλησε γιά

κείνη τή δαχτυλογραφημένη ἀπόφαση τῆς παράνομης κομματικῆς συνεδρίασης ὅπου
μέ ἀδελφική φροντίδα διατύπωναν τό παράπονο
οἱ σύντροφοι
ὅτι τά νέα ποιήματά μου διανθίζονται ἀπό
κάποιες τάσεις μεταφυσικῆς
κ' ἐγὼ ἀπαντοῦσα μέ πολύ μεταφυσικότερα ποιήματα
ἑνός πολύ βαθύτερου ρεαλισμοῦ
περίπου σάν ἐκεῖνο τοῦ Ζντάνωφ ἀλλά μαζί καί
μέ τίς καταδικασμένες γάτες τῆς Ἀχμάτοβα
θαρρῶ εἶταν μαῦρες καθόνταν πεινασμένες πίσω
ἀπ' τά τζάμια
καί κοιτοῦσαν τά παγωμένα νερά τοῦ Νιέβα ἢ
τοῦ Μόσκα δέν καλοθυμᾶμαι
μέ δύο μάτια πλατιά σάν δύο παγωμένους αἰῶνες.³

Τί συμβαίνει λοιπόν ἐδῶ καί πῶς μπορεῖ κανεῖς σήμερα νά διαβάσει μαζί αὐτά τά ἔργα; «Μά πῶς», ἀναρωτήθηκαν πολλοί, «ὁ κομμουνιστής Ρίτσος μποροῦσε νά γράφει αὐτά τά ἀπαισιόδοξα ποιήματα, αὐτά τά ποιήματα γιά τή ματαιότητα, γιά τό παράλογο τοῦ κόσμου καί τῆς ὑπαρξῆς;» Ἡ ἀπάντηση, νομίζω, βρίσκεται στό ὅτι αὐτοὶ οἱ κριτικοὶ –φίλοι ἢ ἐχθροὶ τοῦ καλ-

3. Γιάννης Ρίτσος, *Τό τερατώδες ἀριστούργημα*, σ. 22-23.

λιτέχνη καί τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης, ἀδιάφορο-
έστησαν στους ἀριστερούς ποιητές τὴν ἴδια παγίδα πού
συνήθως ἔστησαν κι αὐτοὶ στὸν ἑαυτό τους: τὴν παγί-
δα τῆς αἰσιοδοξίας, δηλαδή, πού τοὺς ἀπομάκρυνε εὐκο-
λα ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ λόγου καί τῆς ποιήσης. Εἰκάζω
ὅτι, σχηματοποιώντας ἔτσι, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε
πὼς ὁ Ρίτσος ἔθεσε στὸν ἑαυτό του τὸ ἐρώτημα: σχετί-
ζεται τὸ κοινωνικὸ ὄραμα μὲ τὴ βίωση τῶν ὁρίων τῆς
ἀνθρώπινης ὑπαρξης; Ἀλλιῶς: Ὁ ὕμνος στὴ χαρὰ τῆς
ζωῆς εἶναι ἕνας χαρούμενος ὕμνος; Δὲν ξέρω ἂν πρό-
κειται γιὰ «ἀντίφαση» ἢ γιὰ δύο διακριτὲς περιοχές
στὴν ψυχὴ τοῦ ἐπαναστάτη καλλιτέχνη, πού ὅμως στὸ
βάθος συμφύρονται. Φαντάζομαι ὅμως ὅτι τὸ γεγονός
πὼς τὸ μονοπάτι τοῦ Ρίτσου δὲν ἀκολουθήθηκε συνή-
θως ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ αἰσθητικὴ, δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὸ
δὲν ὑπῆρξε. Φαντάζομαι ἐντέλει, γιὰ νὰ παραφράσουμε
τὸν Σάρτρ, ὅτι ὁ μαρξισμὸς τοῦ Ρίτσου, μέσα στὸ σύ-
νολο τῆς τέχνης του, ἦταν ἕνας ἀνθρωπισμὸς.

Τὸ 1945 ὁ Ἀλμπέρ Καμύ, ὁ συγγραφέας τοῦ *Μύθου*
τοῦ *Σίσιφου*, ἔγραφε τὰ περιήφημα *Γράμματα σ' ἕνα*
Γερμανό φίλο. Ἐκεῖ, σκόλισε μιά φράση πού μπορεῖ
κάτι νὰ θέλει νὰ μᾶς πεῖ. «Πρὶν τὸν πόλεμο», γράφει
ὁ Γάλλος στὸν Γερμανό, «συμφωνούσαμε ὅτι ἡ ἱστο-
ρία δὲν ἔχει κανένα νόημα. Ἔσεῖς ἀποφασίσατε νὰ τῆς
δώσετε ἕνα: τὴ βία. Ἐμεῖς, τὴν ἀλληλεγγύη».

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ρωτήσουμε: πού ἐγκείται ὁ
ἀνθρωπισμὸς τοῦ Ρίτσου; Νομίζω, σέ μιά διαφοροτικὴ
ἐξερεύνηση. Ἡ δημιουργία τῆς μυθολογίας του, πέρα
ἀπὸ τὴν ἰδεολογία του, προϋποθέτει *ἐπίσης* τὴν τραγι-
κὴ γνώση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί τὰ μηνύματα τοῦ
ὑπαρξισμοῦ: ὁ κόσμος εἶναι αὐτός, ὁ κόσμος εἶναι
αὐτὸ πού διακυβεύεται καθημερινά στὴ γλώσσα καί
στὰ δάχτυλα τῶν χεριῶν μας. Ἡ Μοίρα τοῦ ἀνθρώ-
που εἶναι γραμμένη στὸ «μαῦρο φῶς», στὸ λευκὸ
ἐκεῖνο πού ταλανίζει τὰ μάτια καί τὸν λόγο τοῦ ἐφτά-
κορμου Τειρεσίας:

Οἱ ΕΦΤΑ: Τὸ μόνο πού μάθαμε αἰγούρα στὸ
πάει κι ἔλα τοῦ ἴσκιου καί τοῦ ἥλιου
εἶναι πού θά πεθάνουμε – τοῦτο εἶναι ἡ γνώση
μας – ἡμερη γνώση–
στομώνει τὸν καημό, στομώνει τὸ κακό μαχαίρι,
δὲν κόβει πιά, ξύνει μονάχα τὴν παχιά μπογιὰ
ἀπ' τ' ἀγάλματα
κι ἄλλο δὲ μένει πάρεξ τ' ἄσπρο τ' ὀλόγυμνο,
τ' ἀστραφτερό, τὸ τυφλό, πού σοῦ τυφλώνει τὰ
μάτια.⁴

Ἐδῶ νομίζω ὅτι θρῖσκεται ἐκεῖνο πού παραγνωρί-
στηκε γιὰ χίλιους δύο λόγους, ἀλλὰ πού ἴσως εἶναι λί-
θος εἰς κεφαλὴν γωνίας γιὰ τὸν ποιητὴ καί ὀπωδή-
ποτε γιὰ τὸν ἐπαναστάτη ποιητὴ, πού ὑπῆρξε ὁ Ρί-
τσος: ἡ τέχνη εἶναι ψυχ-αγωγός ἢ ζωὴ εἶναι «μελέτη
θανάτου». Δὲν ξέρω ἂν φαίνεται παράδοξο. Ἡ γνώση
τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας, ἡ ψηλάφηση τῶν ἠλεκτροφό-
ρων συρμάτων πάνω στὰ ὅποια κατακαίγεται ὁ Οἰδί-

ποδας, ἡ φύση τῆς ὁμορφιάς καί τὸ παράλογο ἐκεῖνο
πού ἡ ἀναγκαία ταξινομικὴ δομὴ τοῦ λογικοῦ μας
ὀνόμασε Ἱστορία, ὅλα αὐτὰ νομίζω ὅτι δὲν ἔρχονται
σέ σύγκρουση μὲ τὴν πίστη τοῦ ποιητῆ στὴν κοινωνι-
κὴ ἐπανάσταση, μὲ τὸν ἀγῶνα του γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ
ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου. Τὸ ἀντίθετο θά ἔλεγα: μιά
τέτοια γνώση, πού προϋποθέτει τὴ μόνωση καί τὴν
ἐνδον βύθιση τοῦ ἀτόμου, μπορεῖ νὰ γεννήσει μιά πιὸ
ἐμπεδη ἀλληλεγγύη.

Ὁ Ρίτσος, ὁ πεπεισμένος ὀπαδὸς τῆς ἀλληλεγγύης
καί τῆς συντροφικότητας, ἄρχισε τὴν αὐτοβιογραφία
του μ' ἕναν τρόπο παράδοξο:

μόνος μὲ πυκνωμένες νύχτες κάτω ἀπ' τὰ ἐπιπλα
μὲ ἀναρίθμητα
ἀόρατα πλήθη στὸν ἀέρα καί στὸ χῶμα...⁵

Ἡ λέξη «μόνος», μὲ μικρὸ, σὰν νὰ συνεχίζει μιά κου-
βέντα ἀρχινομένη, καί βαλμένη ἐμφαντικὰ ἐκεῖ, στὴν
ἀρχὴ τοῦ δικοῦ του, ἄς ποῦμε, ἐπιτύμβιου, κάτι δηλώ-
νει. Ἐκτός κι ἂν κάνω τελείως λάθος, δηλώνει ὄχι μο-
νάχα μιά κατάσταση τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καί μίαν ὑπαρ-
κτικὴ ἀναγκαιότητα. Ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ μείνει μό-
νος, πρέπει νὰ πορευτεῖ στίς ἐρημίες τοῦ Οἰδίποδα,
πρέπει νὰ βυθιστεῖ ἐντὸς του, ἀκολουθώντας τὸ πα-
λαιὸ «ἐνδον σκάπτε». Ὅπως ὁ Φιλοκτήτης στὸ πέτρι-
νο νησί τῆς Λήμνου, εἶται καί ὁ ποιητὴς στὴ μοναξιά
τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Ρίτσος δὲν ἀρνήθηκε, πρὸς χάριν τῆς εὐκολίας ἢ
τῶν πολιτικῶν ἐπιταγῶν, νὰ κοιτάξει τὴν κεφαλὴ τῆς
Μέδουσας. Ἔσπασε τὴν ἀλήθεια του σέ πολλὰ πρόσω-
πα καί φόρεσε πολλὰ προσώπεια: γιὰ νὰ θέσει τὸ δά-
χτυλο ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλων, γιὰ νὰ ψηλαφίσει τὴ
Μοίρα, γιὰ νὰ κυκλώσει τὸ τέρας. Ἀργότερα, ἔκαμε
τὴν κηδεῖα αὐτῶν τῶν προσωπειῶν πού τὸν συνόδε-
ψαν στὴ διαδρομὴ τῆς μοναξιάς του:

..... Ἀ-
λήθεια,
πόσες καί πόσες προσωπίδες ἄλλαξες. Τώρα
τίς ρίχνεις μιά μιά στὴ φωτιά καί διασκεδάξεις

4. Γιάννης Ρίτσος, *Τειρεσίας*, Ἀθήνα 1983 (α' ἐκδ.
Ποιήματα Δ', 1975), σ. 12-13. Τὴν ἴδια σοφία τῆς ὑποτα-
γῆς στὸ κυρίαρχο τίποτα, τὴ βρίσκει ὁ Ρίτσος στὴν εἰκό-
να - πρότυπο τῆς ἀγελάδας πού στοχάζεται ὁ Ὁρέστης,
λίγο πρὶν τὴ μεταστροφή του στὴ στράτα τοῦ χρέους:

«σά να' χε μάθει
πὼς τὸ αἷμα μας δὲ χάνεται, πὼς τίποτα δὲ χάνεται,
τίποτα, τίποτα δὲ χάνεται μέσα σ' αὐτὸ τὸ μέγα τίποτα
τὸ ἀπαρηγόρητο καί τὸ ἄσπλαχνο, τὸ ἀσύγκριτο,
τόσο γλυκὺ, τόσο παρηγορητικὸ, τόσο τίποτα»:
«Ὁρέστης», Τέταρτη Διάσταση, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ.
1966), σ. 87.

5. Γιάννης Ρίτσος, *Τὸ τερατῶδες ἀριστούργημα*, σ. 9.

κοιτάζοντας τις λάμπεις τους νά σοῦ φωτίζουν τ' ἀνεργα χέρια.⁶

Μπροστά στό γεγονός τοῦ θανάτου, κατανοεῖς τό ἀτελέσφορο. Ἄλλά, ἡ ζωὴ εἶναι πολυπρόσωπη. Κι οὔτε μπορεῖς νά ἀρχαιολογήσεις τῶν ἀνθρώπων τὰ αἰσθήματα, τοῦ κόσμου τὶς πτυχές, τῆς πίκρας τὶς στιβάδες, στέκοντας στὸν θρόνο τοῦ ἐνός: ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά σπάσει σὲ χίλια κομμάτια, νά γίνει χίλιες φωνές, νά κρᾶξει τῆ φωνή: «εἶμαι ἄνθρωπος καὶ τίποτα τὸ ἀνθρώπινο δέν μοῦ εἶναι ξένο» νά συντριβεῖ πρέπει. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Γιάννης Ρίτσος, κοιτάζοντας τὰ πρόσωπα-προσωπεῖα πού κατακλύζουν τὶς σελίδες του, θά μπορούσε νά ἐπαναλάβει τὴν περίφημη φράση τοῦ Φλωμπέρ: «Ἡ μαντάμ Μποβαρὺ εἶμαι ἐγώ!»

Ὁ ποιητὴς γνωρίζει τίς ποικίλες πτυχές τοῦ λόγου, γνωρίζει τὰ «τερτίλια» τῆς ἱστορίας. Καὶ δέν αὐταπατάται. Εἶπαν πολλοί, καὶ εἶναι περισσότερο κι ἀπὸ σωστό, ὅτι πολλά ποιήματα –ἀπὸ τοὺς μονολόγους, κυρίως– συνδέονται μὲ τὶς τροπές τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἢ τῆς παγκόσμιας Ἀριστερᾶς. Ἄλλά, δέν νομίζω ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ συνολικὴ ἐξήγηση. Προφανῶς, τοῦτα τὰ γεγονότα λειτουργοῦν ὡς καταλύτες, στὴν κυριολεξία τοῦ ὄρου. Ἄλλά, ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἴδιο πού συνέβη μὲ τὶς ἀφορμές τοῦ Καβάφη, τὶς ἀφορμές τοῦ Σεφέρη καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ χειροπιαστὴ μοῖρα τῆς Μικρασίας καὶ ἡ φρίκη τοῦ πολέμου, κάνουν τὸν Σεφέρη νά στοχαστεῖ πάνω στὰ γενικά, τὸν κάνουν νά περάσει ἀπὸ τὰ «καθέκαστα» –δουλειὰ τῆς ἱστορίας– στὰ «καθόλου» –δουλειὰ τῆς τέχνης–, γιὰ νά θυμηθοῦμε καὶ τὸν ἀρχαῖο ἐκεῖνον. Εἶπαν ὅτι ὁ κόσμος τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ντοστογιέφσκι μοιάζει μὲ «προθάλαμο φρενοκομείου». Σωστά, ἀλλὰ ἐκεῖνος τὴν ἀνθρώπινη Μοῖρα ζωγράφιζε. Ἔτσι καὶ ὁ Ρίτσος. Ποιὸν ἀφορᾷ ἐκεῖνη ἡ ὑγρὴ παρακμὴ πού σταλάζει στὴν ἀτμόσφαιρα τῶν μονολόγων του; Ἀφορᾷ τὴ σήψη τοῦ ἀνθρώπου στὸν καπιταλισμό, ἀφορᾷ τὴν ἀτομικὴ Μοῖρα, ἀφορᾷ ἐκεῖνους πού μὲ κάποιον τρόπο διέπραξαν τὴν «ὑβρίν»; Ἀφορᾷ τὸν ἄνθρωπο. Τὸν ἄνθρωπο σ' ἐκεῖνη τὴν ἀέναη, βουβή, ἰδρωμένη, ἀπαυτὴ ἐπανάληψη τοῦ δρόμου τοῦ Σίσυφου.

Μιά δίχως νόημα, δίχως οὐσία ἐπανάληψη μοιάζει νά εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων: κατεργαρέοι, κωπηλάτες δηλαδή, στὰ χέρια καπετάνιων, καὶ τοῦ πῶ ἀκαμπτου ἀπ' ὅλους: τοῦ «μεγάλου κύματος», πού δέν φειδετα κανενός. Κι ἔστερα, δώστου ξανά ὁ Σίσυφος νά ἐρωτεύεται τὴν πέτρα· ξανά, ξανά καὶ δίχως τέλος. Τὸ νά τό βλέπει;

ΟΙ ΕΦΤΑ: Γουλιὰ στυφή, γουλιὰ ξινή, πάει κι ἔλα ἢ ἀναγοῦλα στό λαρύγγι σου, πάει κι ἔλα ὁ κόμπος ἀναφιλητό, πάει κι ἔλα, κόμπος βαθὺς τὸ θάμασμα μπροστά στό χρυσοπόρφυρο λιόγερα, μπροστά στή δύναμη, τὸ κάλλος, τὴν ὑπομονή τ' ἀθρώπου.⁷

Σάν τοὺς σκυφτοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεᾶ. «Ἦταν καλὰ παιδιὰ», πού εἶπε καὶ ὁ ἄλλος ποιητὴς. Σκυφτοί, σκάβουν τὴ θάλασσα, τὸ ἄπειρο, καὶ πάνω τους σφυρίζουν οἱ σπιλιάδες τοῦ Μηδενός. Τὸ νά τό βλέπεις; «Γουλιὰ στυφή, γουλιὰ ξινή». Στάζει τὴ μέρα στάζει στὸν ὕπνο μνησιπῆμων πόνος...

Τίποτα δέν ἀφήνει ἀνέγγιχτο ὁ χρόνος: Ἀκόμη καὶ τὴν ὁμορφιά, ἐκεῖνη πού γεννάει τὸν «κλισιμελὴ πόθο». Καὶ ὁ Ρίτσος μᾶς μιλάει γιὰ τὴν Ἑλένη, ἐκεῖνη πού γιὰ χάρη τῆς ὁ Ὀμηρος θυσίασε τοὺς πιὸ ὠραίους στίχους του, καὶ μᾶς τὴ ζωγραφίζει μὲ τὸν τρόπο πού ὁ Ντονατέλλο σκάλισε τὴ Μαγδαληνὴ: πέρα κι ἀπ' τὰ γεράματα· κλεισμένη στὸν κλοιὸ τῆς γνώσης.

Καὶ μᾶς μιλάει, μιά καὶ δυό, μὲ τρόπους πού πονοῦν, γιὰ τοὺς αἰώνιους στρατιῶτες τοῦ κάθε Τρωικοῦ πολέμου. Γιατί, πότε τελείωσε ποτέ; Κι ἂν πει κανεὶς ὅτι ἐδῶ ὁ Ρίτσος μιλάει γιὰ τὸν κόσμο τῶν συντρόφων του στὶς ματωμένες χαράδρες τῆς Ἀριστερᾶς θά ἔχει τὸ δίκιο μὲ τὸ μέρος του, ἀλλὰ ὄχι ὅλο τὸ δίκιο.

Καὶ μᾶς μιλάει μὲ πολλὰ στόματα γιὰ τὴ ματαιότητά, γιὰ τὸ ἀδύνατο τῆς ἀλλαγῆς, γιὰ τὴν διαρκὴ ἦττα τοῦ ἀνθρώπου. Λόγια βαλμένα στό στόμα τῆς Ἴσμηνης, μὰ καὶ ἄλλων πολλῶν. Κι ἂν πεις ὅτι ἡ Ἴσμηνη ὑπῆρξε, σάν τὴ Χρυσόθεμη, ἕνας ἀντιήρωας, συμπλήρωμα τοῦ ἄλλου μισοῦ τῆς σκληρῆς ἀδελφῆς τῆς, τί νά πεις γιὰ τὸν Αἴαντα καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα; Αὐτοὶ ὑπῆρξαν ἥρωες καὶ βασιλιάδες, κι ὡστόσο δέν ἀπέφυγαν τὸν τρόπο τῆς ἀλήθειας:

Τί κατάλαβαν, θέ μου, τί κέρδισαν; Τὰ ἄλλα τὰ ξέρετε.

Δέν ἀπόμεινε τίποτα. Μόνο ἡ πέτρινη Σφίγγα στό βράχο

ἐξω ἀπ' τὶς πύλες τῶν Θηβῶν, ἀδιάφορη, ἀπερίσπαστη –

δέ θέτει πιά ἐρωτήματα. Κόπασε ὁ μάταιος θόρυβος. Ἄδειασε ὁ χρόνος.⁸

Μοιάζει ν' ἀκοῦς τὸ τρομερὸ μῆνυμα πού ἔφερε ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα, ὁ Ἡρ ἐκεῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμενίου, ὅταν ἔκαμε τὸ ἀδιανόητο ταξίδι του στὶς γειτονιές τοῦ Πλούτωνα. «Καμιά νίκη δέν ὑπάρχει», θά ἀντηχήσει ὁ λόγος τοῦ Νεοπτόλεμου-Φιλοκτήτη.

Καὶ ὁ ποιητὴς φορᾷ τὰ ἐφτά πρόσωπα τοῦ Τειρεσία, ἐκεῖνου πού εἶδε τὴ θεὰ γυνή, γιὰ νά ἀγκαλιάσει ὁλόκληρο τὸ ἐρώτημα, πλέκοντας ἴσως τὸ πιὸ σφιχτό, τὸ πιὸ ἀσφυκτικὸ ποίημα-μονόλογο. Ὁ μάντης, ὁ τυφλός, εἶναι ὁ πιὸ ἀρμόδιος νά μιλήσει· μάλιστα τώ-

6. Γιάννης Ρίτσος, «Ἵστατη ψυχαγωγία», Ἀργά, πολὺ ἀργά μέσα στὴ νύχτα, Ἀθήνα 1991, σ. 156.

7. Γιάννης Ρίτσος, Τειρεσία, σ. 39-40.

8. Γιάννης Ρίτσος, «Ἴσμηνη», Τέταρτη Διάσταση, σ. 227 (α' ἐκδ. 1972).

ρα πού κάθεται ἐκεῖ, στά κράσπεδα τοῦ χρόνου, μόνος μέ τούς ἐφτά ἑαυτούς του, ξεκουκίζοντας τό κομπολόι τῆς σοφίας, σάν τούς αἰώνιους γέροντες στά καφενεῖα τῶν χωριῶν μας –θυμᾶστε;– μέ τίς παχιές μουστάκες τους καί τό μάτι τους θολό ἀπό τίς ξέμακρες εἰκόνες τοῦ κόσμου. Ὁ Τειρεσίας θά μιλήσει γιά τό δράμα τῆς πράξης μετά τή στυφή γνώση, καί θά συναντήσει τόν Ὁρέστη ἐκεῖνον πού σκότωσε τή μάνα του καί τόν κυνήγησαν –ἀλήθεια; ψέματα;– οἱ Ἐρινύες.

*ΤΡΙΤΟΣ: Μή καί δέν εἶναι τέχνη τό τραγοῦδι;
Πές, δέν εἶναι;*

*ΟΙ ΕΦΤΑ: Τέχνη πικρή, τέχνη τρανή: νά δίνεις
τήν ἐλπίδα πού δέν ἔχεις.⁹*

«Τέχνη πικρή, τέχνη τρανή: νά δίνεις τήν ἐλπίδα πού δέν ἔχεις». Ἐδῶ ὁ στοχασμός ἀρχίζει νά συναπαντᾷ τήν πράξη. Ὁ ποιητής, ὁ ἀριστερός ποιητής, σφίγγει ξανά, μ' ἄλλη σοφία τώρα τό χέρι τῶν ἀνθρώπων, τῶν συντρόφων του, ἀκόμη κι ἂν ἐκεῖνοι δέν μποροῦν, δέν θέλουν ν' ἀκούσουν τή «μαύρη ἀλήθεια».

Ἡ γνώση τῆς ἀνθρώπινης Μοίρας δέν θά μείνει λόγος κενός. Τό ἀντίθετο: γίνεται τό καμίνι πού καίει τίς θεβαιότητες καί τήν ἀσφάλεια τῶν ἐκκλησιῶν καί τῶν κομμάτων: γίνεται φίδι πού δαγκώνει τίς ἀγρυπνες νύχτες: γίνεται τό ὀλόγιμο Τίποτα:

*Ἔσπε, λοιπόν,
δέν ἦταν τίποτα τό χτίσιμο, ἡ ἐλπίδα, οἱ σφρα-
γισμένες ταυτότητες, καθιερωμένες,
τίποτα ἢ σκάλα ὅταν ἀνέβαινες τό πάνω κεφαλο-
σκαλο κ' ἔλεγες: τέλειωσε ἡ σκάλα ἀνέδηκα
βρίσκοντας πάλι τό ρυθμό σου σέ τύλιγε ὁ ἀγέ-
ρας νάβηθνας "εἶμαι",
τίποτα τό "εἶμαι", τό χτίσιμο, τό γκρέμισμα τί-
ποτα...¹⁰*

Εἶναι πάνω σ' αὐτό τό Τίποτα πού ὁ Ρίτσος θά χτίσει τήν ἐπανανακάλυψη τῆς γλώσσας, τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνος ἔμαθε γιά τό πῶς λαξεύεται τό μέγα μυστήριο τῆς συνείδησης, ἔμαθε γιά κείνη τή σταγόνα πού «κρέμεται μονάχη πάνω ἀπ' τά βάραιθρα», καί ἔμαθε μέ τί κόπο καταχτιέται καί πόσο εὐκόλα συντρίβεται. Μᾶς τό εἶπε ὁ Νεοπτόλεμος, καθῶς προαικονομοῦσε τήν εἰκόνα του σφηνωμένη στό λαρύγγι τοῦ Δούρειου Ἴππου:

*οἶ νά 'μαι μιά μπουκιά σταματημένη στό λαρύγγι
τοῦ ἀλείρου καί ταυτόχρονα μιά γέφυρα
πάνω ἀπό δύο, τό ἴδιο ἀπόκρημνες κι ἀγνωστες,
ὄχθες –
μιά γέφυρα ψεύτικη, βέβαια, ἀπό ξύλο καί πικρή
πανουργία.¹¹*

Ἔτσι, ὁ ὀδηγητής τῶν μαζῶν, ὁ ὑμνητής τῶν ἀγῶνων τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ γεύτηκε πρῶτα τό Παράλογο καί

τό Μηδέν, μπόρεσε νά φιλοτεχνήσει τόν ἥρωικό πεσιμισμό τῆς Ἑλένης:

*ἴσως ἐκεῖ πού κάποιος ἀντιστέκεται χωρίς ἐλπί-
δα, ἴσως ἐκεῖ νά ἀρχίζει
ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, πού λέμε, κ' ἡ ὁμορφιά τοῦ
ἀνθρώπου.¹²*

Μέσα σ' ἓναν τέτοιο παράλογο κόσμο, πού ὁ ἄνθρωπος χτυπιέται μέ τή Μοίρα του, μέσα στό βασίλειο τῆς Φθορᾶς, ἡ γνώση γίνεται αὐτό πού πρέπει νά εἶναι: ἓνας χαρούμενος πεσιμισμός. Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει, κατανασμένος τώρα ἀπό ἓνα ἄλλο φῶς ἢ ἀλληλεγ-γύη ἔχει περισσότερο νόημα κάτω ἀπ' τόν ἀδειο οὐρανό ἢ ἐπανάσταση εἶναι δυνατή, ἀκόμη κι ἂν πρέπει νά ἐπανεφευρεθεῖ τό ἀλφαθητάρι τῆς ἡ πράξη ἔχει πάντα μία κατεύθυνση: τήν αἰώνια γέννηση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀκόμη, λοιπόν, κι ἂν πρέπει νά ἐφευρεθεῖ ξανά τό ἀλφαθητάρι τῆς γιά νά χωρέσει τώρα ὅλη τή σοφία τοῦ Τειρεσία κι ὅλη τή στυφή ἀπογοήτευση τῆς Ἑλένης, ἡ Πράξη, ἡ συνάντηση, ἡ συντροφικότητα εἶναι δυνατή. «Τί κόσμος, θέ μου, τί ἀπέραντος ὁ κόσμος», φωνάζει ὁ ἄνθρωπος μέσα στήν ἄψη τῆς διαδήλωσης. Καί ὁ ποιητής θέτει σέ κίνηση ὅλο του τόν ἑαυτό:

«Καί τότε τρέχοντας ἐγώ φώναξα:

Γκραγκάντα

κ' οἱ ἄλλοι κατάλαβαν ἀμέσως καί φώναξαν:

Γκραγκάντα»¹³

καί πήρανε τή λέξη ὁ ἀέρας καί οἱ λόφοι καί οἱ ἄνθρωποι καί φούσκωσαν οἱ φθόγγοι τίς σημαῖες. «Γκραγκάντα». Μιά λέξη, ὁ ἦχος τῆς ὁποίας, μέσ ἀπό δρόμους σχολιούς, μᾶς φέρνει πίσω, σέ μάν ἄλλη, ἐξί-σου μαγική καί ἀκατανόητη, μέ τήν ὁποία ὁ ἐργάτης τοῦ Δημοσθένη Βουτυρά, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, τρομοκρατοῦσε τά ἔνοχα ὄνειρα τῶν κατεχόντων: «Παραρλάμα!» Καί εἶναι σάν νά λέει ὁ ποιητής: *Ἡ Ἐπανάσταση εἶναι δυνατή: νά βροῦμε πρέπει μονάχα τό ἀλφαθητάρι τῆς!*

Ἄλλά, μέχρι ἐδῶ. Σχηματικά καί θεβαίως ἀδέξια προσπάθησα νά σκιαγραφήσω κάποια ἀπό τά ἀνοιχτά ζητήματα, κάποιες ἀπό τίς προκλήσεις πού ἀντιμετωπίζει *σήμερα* ἡ ἀνάγνωση μᾶς τέτοιας ποίησης. Τί κατὰφερα δέν ξέρω. Θ' ἀκούσουμε ἀμέσως ἀνθρώπους πιό εἰδικούς, πού θά φωτίσουν πλευρές αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ἐπιχειρώντας νά μορφώσουν κλειδιά σύγχρονα, γιά νά ἀναμετρηθεῖ τό σημερινό βλέμμα, μέ ἓναν ἀπό τούς λόγους τοῦ χτές.

9. Γιάννης Ρίτσος, *Τειρεσίας*, σ. 14.

10. Γιάννης Ρίτσος, *Γκραγκάντα*, Ἀθήνα 1973, σ. 15.

11. Γιάννης Ρίτσος, «Φιλοκλήτης», *Τέταρτη Διάσταση*, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ. 1965), σ. 258.

12. Γιάννης Ρίτσος, «Ἡ Ἑλένη», *Τέταρτη Διάσταση*, Ἀθήνα 2003 (α' ἐκδ. 1972), σ. 281.

13. Γιάννης Ρίτσος, *Γκραγκάντα*, σ. 34.

ΚΛΑΟΥΝΤΙΑ ΡΟΥΣ

«Ἡ δική μου ἐλεύθερη γερμανική νεολαία»

Μετάφραση Ἄντζη Σαλτάμπαση, ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 2005

Ἡ ἀμηχανία πού ἀκολούθησε τήν πτώση τοῦ Τείχους καί τά γεγονότα τοῦ 1989 στίς πρώην σοσιαλιστικές χῶρες ἦταν ἡ κυρίαρχη ἀντίδραση –ἀνατολικῶν καί δυτικῶν– ὄχι μόνο γιά τίς πολιτικές ἐξελίξεις πού ἀκολούθησαν. Ὁ ἀθλητισμός, οἱ ἐπιστήμες, οἱ τέχνες, τομεῖς στοὺς ὁποίους εἶχαν διαπρέψει ἐπί χρόνια οἱ Ἀνατολικοί, ἔμοιαζαν νά μένουν ξαφνικά ἀκέφαλοι, ἔωλοι. Στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας, ἡ ἀμηχανία σέ κάποιους ἐγινε σχεδόν ἀγωνία: πῶς θά συνεχιστεῖ ἡ τεράστια λογοτεχνική παράδοση; Θά καταφέρουν οἱ σύγχρονοι Ρῶσοι, Πολωνοί, Τσέχοι κ.λπ. λογοτέχνες νά ἀφομοιώσουν στή μυθολογία τους –ἐπιτυχῶς– αὐτό τό τεράστιο σόκ πού ὑπέστησαν οἱ κοινωνίες τους;

Τό βιβλίον τῆς Ἀνατολικογερμανίδας Κλαούντια Ρούς βάζει τήν ἐλπίδα στή θέση τῆς ἀμηχανίας. Εἶναι τό πρώτο πεζογράφημα τῆς 34χρονης δημοσιογράφου (τό ὅποιο εἶναι ὑποψήφιο γιά τό βραβεῖο πρωτοεμφανιζόμενου συγγραφέα γιά τό 2004) καί ἀκροβατεῖ, μέ ἐξαιρετική εὐφυΐα, ἀνάμεσα στή μαρτυρία καί τήν πεζογραφία. Ἀπό οἰκογένεια ἀντικαθεστωτικῶν τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας ἡ Κλαούντια, ἀπό οἰκογένεια πού ἐπέλεξε ὁμως νά παραμείνει ἐντός τῶν ὁρίων τῆς χώρας της, ἔμαθε ἀπό πολύ μικρή νά ἔχει διαρκῶς μπροστά της... κατσαρίδες! Ἔτσι ἔλεγαν στήν οἰκογένεια τῆς Κλαούντια, συνθηματικά, τοὺς πράκτορες τῆς Στάζι. Ἡ Κλαούντια μεγάλωσε σέ μιά παραθαλάσσια πόλη τῆς Βαλτικῆς. Ἀπό μικρή ἔδλεπε ἀπέναντί της, μακρινή, ἀπληροίαστη, τή Σουηδία. Τό φέρι μπότ πού συνέδεε τίς δύο πλευρές τό πῆρε γιά πρώτη φορά στίς 20 Ἰουνίου τοῦ 1996. Μέχρι τότε «αὐτό τό σύνορο, περισσότερο κι ἀπό τό τείχος τοῦ Βερολίνου, ἦταν τό προσωπικό μου σιδηροῦν παραπέτασμα. Ἀνυπέρβλητο. Παγερό. Ἐνας βαθῦς, σκοτεινός τάφος στό νερό. Ἐνας τοῖχος ἀπό κύματα πού μούγκριζαν. Ἐνας τόπος στόν ὁποῖο κάθε μέρα ἔβλεπα πού τελείωνε ὁ δικός μου κόσμος».

Ὅχι, τό βιβλίον τῆς Κλαούντια Ρούς, δέν εἶναι σέ καμιά περίπτωση μελό. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Κυριαρχεῖ τό χιοῦμορ, ἡ ξεκάθαρη κρίση, ἡ ἀποφασιστικότητα, ἡ ἀριστερή πολιτική τοποθέτηση. Ἡ Κλαούντια Ρούς περιγράφει μέ σοκαριστική ἀμεσότητα τά παιδικά της χρόνια στό καθεστῶς τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας, τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, τίς μετακινήσεις τῆς οἰκογένειάς της, ἀλλά καί τοὺς τρόπους πού

ἔμαθε ἀπό πολύ μικρή, σχεδόν ὅπως τό κρυφτό, νά κοροϊδεύει τοὺς διῶκτες τους. «Υπάρχουν ἀπώλειες στή ζωή πού δέν ξεπερνιοῦνται ποτέ. Ἄς ποῦμε, ἐγώ δέν μπορῶ νά ξεχάσω μέ τίποτα ἓνα δεματάκι πού κατάσχεσε ἡ Στάζι καί προοριζόταν εἰδικά γιά μένα. Εἶχε ἔρθει ἀπό τήν Ἰταλία καί περιεῖχε ἓνα μπλέ κασκόλ καί ἀσορτί σκοῦφο. Τό γράμμα πού συνόδευε τό δῶρο ἔφτασε, τό δέμα ὄχι. Δέν τό ξέχασα ποτέ. Ἀκόμα τό περιμένω».

Κι ἂν τά περιστατικά ἀπό τή ζωή της ὡς τέκνο ἀντικαθεστωτικῶν προκαλοῦν κλαυσιέγιο, τά πράγματα ὀξύνονται καθῶς φτάνουμε στό 1989. «Τό πρωί τῆς 9ης Νοεμβρίου τοῦ 1989 ἡ μητέρα μου ὑποβλήθηκε σέ μιά πολύπλοκη ἐπέμβαση, κατά τήν ὁποία τῆς ἔρασαν τοὺς κομμένους τένοντες τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Γιά νά ἀναπτυχθοῦν ξανά. Ὅταν ξύπνησε ἀπό τή νάρκωση, τό πρόγραμμα τῆς τηλεόρασης εἶχε διακοπῆ καί στά ἀνοιχτά πλέον σύνορα τό ἀλκοόλ ἔτρεχε ποτάμι». Μ' αὐτές τίς φράσεις ἀρχίζουν τά τελευταία κεφάλαια τοῦ ὀλιγοσέλιδου ἀλλά μεστοῦ βιβλίου τῆς Ρούς. Συγκλονιστικά κεφάλαια. «Στό σπίτι μου εἶχα μάθει ὅτι ἡ ΛΔΓ, πέρα ἀπό τό σταλινισμό καί τήν ἀποβλάκωση τοῦ λαοῦ, ἦταν τό καλύτερο γερμανικό κράτος πού εἶχε ὑπάρξει ποτέ. Ἦταν δική μας δουλειά νά τό μεταρρυθμίσουμε καί νά τό φέρουμε στόν ἴσιο δρόμο. Γι' αὐτό μέναμε ἐδῶ, αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού δέν εἶχαμε πάει στή Δύση».

Σοκαρισμένη, παρακολουθεῖ τήν κατάρρευση ὄχι μόνο τοῦ τείχους ἀλλά καί μιᾶς ὀλόκληρης ἐποχῆς. Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού πρωτοαντικρίζει τά γεμάτα ράφια στά μπάρ τοῦ δυτικοῦ –τότε– Βερολίνου μέ τόν ἴδιο τρόπο πού προσπαθεῖ νά γνωρίσει τήν ἄλλη πλευρά τῆς πόλης ὅπου ζοῦσε, καί πού μέχρι τότε ἤξερε μόνο ἀπό τίς κινηματογραφικές ταινίες. Ἦταν οἱ πρώτες ἀντιδράσεις μιᾶς νεαρῆς κοπέλας πού εἶχε μεγαλώσει ἀλλιῶς. Γιά τήν Κλαούντια, ὅπως καί γιά ἑκατομμύρια ἄλλους ἀνθρώπους, τό βράδυ τῆς 9ης Νοεμβρίου 1989 ἀναποδογύρισαν τά πάντα. Τό βιβλίον τῆς Κλαούντια Ρούς δέν σταματάει ὁμως ἐδῶ. Δέν μένει στήν ἐκπληξη καί στό παράπονο. Συνεχίζει νά ἀναζητᾶ, ἐκτός τῶν συνόρων τῆς ἐνωμένης, πλέον, Γερμανίας. Βρίσκει τήν Εὐρώπη. Καί ἐπιλέγει νά μείνει ἐκεῖ.

Ὅλγα Σελλά

Ἄπο ἓνα παρελθόν
ἀμούστακο
φαγώθηκε
ὄλο μου τό μέλλον

Πολλά μπορεί νά ἀνιχνεύσει κανείς σ' αὐτούς τούς τέσσερις στίχους, πού θά μπορούσαν νά εἶναι ἓνας μόνο στίχος ἀλλά τούς καταγράφει ὡς τέσσερις γιά νά τούς καταστήσει καί ὀπτικά πιό δραστικούς. Πολλά, λοιπόν, τόσο τοῦ ἰδιωτικοῦ ὅσο καί τοῦ δημοσίου βίου. Ἐμένα, πάντως, θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά τούς διαβάσω ὅπως μοῦ ταιριάζουν: Μιά γενιά πού τό μέλλον της τό καθόρισαν γεγονότα, στά ὁποῖα αὐτή δέν ἔλαβε μέρος, δέν ὑπῆρξε συμμέτοχος καί γιά τά ὁποῖα δέν θά μπορούσε νά ἔχει καμία εὐθύνη. Πλήρωσε ὅμως καί πλήρωσε τοῖς μετρητοῖς, χωρίς οὔτε κἀν νά ἐπικαλεσθεῖ τό προνόμιο τῆς ἀποδοχῆς ἐπ' ὠφελεία ἀπογραφῆς. Ἀντίθετα μάλιστα ἀποδέχθηκε καί ἀνέλαβε ὅλες τῖς εὐθύνες καί ἀντλήσε ἀπό τῖς πληγές της ὕδωρ ἄλλον, στήν προκείμενη περίπτωση ὄντως ποίηση, τουτέστιν τήν οὐσία τῶν πραγμάτων.

Πληγή μου / σιγά σιγά τό λάμδα / κλείσε /
καί δῶσε μου νερό / νά πιῶ.

Κι αὐτή τή φορά ἔχουμε πέντε στίχους ἀντί ἓνα, τό ἴδιο δραστικούς. Ἐστω καί ἂν φαίνονται ἓνα λογοπαίγνιο.

Αὐλός λελυπημένος εἶναι ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς, πού παρουσιάζουμε σήμερα, καί ἀποτελεῖ δάνειο ἀπό τήν ὠδή «Εἰς Χίον» τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου. Ἀπό τήν ἴδια ὠδή εἶναι παρμένοι καί οἱ ἐπιμέρους τίτλοι τῆς συλλογῆς: Ἱερόν ρεῦμα - Ἐδύπον μέτρον - Αἵματος βρύσεις - Τοῦ βαθέος Ἄδου.

Δέν εἶναι τυχαῖο. Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος σ' ὅλη του τήν ποίηση καί κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια εἶναι ἓνας λελυπημένος ποιητής. Τό ἴδιο καί ὁ Νίκος Ἀντωνάτος. Στήν ποίηση τοῦ Κάλβου, διαισθανόμαστε, ὅπως γράφει ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος, τήν πολύτιμη οὐσία της «κι ὅμως δέν εἶναι εὐκόλο νά τήν ὀρίσουμε». Τό ἴδιο καί στήν ποίηση τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου.

Ἀκολουθεῖ λοιπόν ὁ Νίκος Ἀντωνάτος τόν μεγάλο Ζακύνθιο; Δέν θά τό ἔλεγα. Ὅπως δέν θά τό ἔλεγα καί γιά τόν μεγάλο Ἀλεξανδρινό. Ἀπό τόν Ζακύνθιο δανεῖζεται τή βαθύτατη λύπη του, ἀπό τόν Ἀλεξανδρινό τή δραματικότητα. Ὅμως καί στή μία ὅπως καί τήν ἄλλη περίπτωση μέ ἀφορμή τά δικά του διώματα καί, πάντοτε, μέ τούς δικούς του τρόπους καί μέ τή δική του εἰρωνία, πού ἐκφράζεται, συχνά μέ τό λογοπαίγνιο, πού ὅμως δέν εἶναι λογοπαίγνιο, εἶναι ὁ τρόπος γιά νά μή γίνει τό δραματικό μελοδραματικό, γιά νά κρατήσει τῖς δικές του ἀποστάσεις.

Σάν δοκιμή ἀρώματος
στό μέσα μέρος τοῦ καρποῦ
τό σούρουπο προσέγγισε.

Τίποτε δέν εἶναι τυχαῖο στήν ποίηση τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου. Οὔτε ὁ τίτλος, οὔτε οἱ ἐπιμέρους τίτλοι, οὔτε τό μοτο, οὔτε ἡ ἀφιέρωση τοῦ βιβλίου στόν παλιό μας φίλο, τόν Ἀνδρέα Κίτσο-Μυλωνά, πού δέν βρίσκεται πιά μεταξύ μας, πού ὑπῆρξε ὄντως ποιητής, πού ἔγραψε πραγματικά ποιήματα, πού δέν ἐπιδίωξε ποτέ νά ἐκδώσει μιά ποιητική συλλογή, πού ἦταν, ἔτσι νομίζω, βαθύτατα λελυπημένος φίλος. Καί τό μότο τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, πού ἔτσι, ἀποσπασμένο ἀπό τό λοιπό σῶμα τῆς ποιησεώς του, μοιάζει σάν στίχος ἀποσπασμένος ἀπό τήν ποίηση τοῦ Ἀντωνάτου: «Καί δέ ζῶ καί δέν ἔχω πεθάνει».

Μιλῶ τόση ὥρα γιά τά ποιήματα τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου, σάν νά ἀποτελοῦν τήν ἐλεγεία μιᾶς γενιᾶς. Κι ὅμως εἶναι ποιήματα ἐρωτικά, κυρίως ἐρωτικά, πού ἐγώ τά διαβάω – μοῦ ἐπιτρέπουν νά τά διαβάω, ὅπως τά διαβάω. Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται καί ἡ ἀξία τῆς ποιήσεως τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου, ἐπιδέχεται, ὅπως κάθε πραγματικό ἔργο τέχνης, πολλές ἀναγνώσεις.

Ὑπαινίχθηκα, ἀλλά δέν μίλησα σαφῶς γιά τή λιτότητα, βασική ἀρετή τῆς ποίησης τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου. Ἄν στήν πρώτη συλλογή του καί στίς μετέπειτα, κυρίως στόν «Ἄγρον Κεραμέως» ὑπάρχουν ποιήματα τῆς μιᾶς σελίδας, στόν «Λελυπημένο Αὐλό» ὑπάρχουν ποιήματα τοῦ ἐνός στίχου, συχνά μάλιστα ἀποφαντικά.

Τό τέλος τοῦ ὕπνου εἶναι ὁ θάνατος.

Ὅσο παιροῦν τά χρόνια, τόσο κερδίζει ἡ λιτότητα, ἡ ἔλλειπτικότητα, ὁ ὑπαινιγμός, τό ἐπιγραμματικό.

Ὅχι πιά φράσεις
ὄχι πιά λέξεις
γραμμαμάτων σύμβολα
ἀντί γιά τήν πόλη ἡ πείρα
ἀντί γιά τό σῶμα τό νύχι.

Μίλησα πολύ ἐνῶ ἡ ποίηση τοῦ Ν.Α. ἐπιβάλλει σιωπή, στοχασμό καί περισυλλογή. Καί πολλές φορές θαυμασμό, πού δέν ἐπιδέχεται πολλά λόγια. Θά μοῦ ἐπιτρέψετε λοιπόν νά τελειώσω μέ μερικούς ἐρωτικούς στίχους πού ἀπό τήν πρώτη στιγμή τούς εἶχα θαυμαστικά ὑπογραμμίσει στό βιβλίο. Εἶναι στίχοι τοῦ «Βαθέος Ἄδου».

Σά μία μικρή ἀδιόρατη φλεβίτσα
σπασμένη στό μῆρό της
κοκκίνησε στό βάθος ὁ ὀρίζοντας.
Καί τά πουλιά σκόρπισαν στόν
ἄερα, ὅπως τά χθεινὰ ἄγραφα
λόγια μέσ σ' αὐτιά μας.

Ἐλπίζω ὅτι δέν ἀδίκησα τόν φίλο μου Νίκο Ἀντωνάτο ὑπερτονίζοντας τῖς ἀρετές του. Καί μέ τή φλυαρία μου.

Χρήστος Ρουμелиωτάκης

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Χρήστος Δερμεντζόπουλος,
Μάνος Σπυριδάκης (έπιμ.),
*Άνθρωπολογία, Κουλτούρα
καί Πολιτική,*

έκδ. Μεταίχμιο, Άθήνα 2004,
σελ. 381

Μέσα στον 20ό αιώνα, κανένα άλλο πεδίο των κοινωνικών επιστημών δεν έχει αναδειχθεί σέ τόσο παραγωγικό έρευνητικό ζήτημα όσο ή ίδια ή έννοια της κουλτούρας. Άπό τις παραδοσιακές ούμανιστικές θεωρήσεις της κουλτούρας ως «καλλιέργειας» ή ως κιβωτού πολιτισμικών αγαθών μέχρι τις σημερινές προσεγγίσεις της κριτικής θεωρίας (critical theory), των πολιτισμικών σπουδών και της ανθρωπολογίας, ή κουλτούρα αποτέλεσε τό κοινό υπόστρωμα πού ώθησε τις κοινωνικές επιστήμες νά αναστοχαστούν τή θεωρία και τή μεθοδολογία τους, τά πεδία των έφαρμογών τους, τις διεπιστημονικές τους διασταυρώσεις, τις πολιτικές έμπλοκές του έπιστημονικού τους λόγου. Παρακολουθώντας μάλιστα τις «τύχες» των έρευνητικών πεδίων, θά έλεγε κανείς πώς αυτό πού διακρίνει τή συγκρότηση των κοινωνικών επιστημών μέσα στον 20ό αιώνα είναι ή «πολιτικοποίηση της κουλτούρας», και ή ανάδυσή της ως ένα κυρίαρχο συστατικό του σύγχρονου ακαδημαϊκού και πολιτικού διαλόγου. Άπό τό ρομαντικό παράδειγμα της «ύψηλης και της χαμηλής κουλτούρας», μέχρι τή Σχολή της Φραγκφούρτης και τό σημερινό λόγο για τή «σύγκρουση των πολιτισμών», ή τις μειονοτικές κουλτούρες, οι κοινωνικές επιστήμες έχουν πολιορκήσει τό νόημα της κουλτούρας με διαφορετικές άφετηρίες και έκβολές, διαμορφώνοντας ένα έπιστημονικό διακύβευμα αλλά και μία ιδεολογική άρένα, με ένα όλοένα και πιο αύξητικό όγκο βιβλιογραφίας. Τό ξέρουμε πιά καλά: δεν ύπάρχει καμιά «άθωότητα» στις νοηματοδοτήσεις της κουλτούρας: ούτε όταν μελετάμε τόν άποικιακό όρίζοντα της πρώιμης ανθρωπολογικής έρευνας, ούτε όταν ακούμε τις σύγχρονες καταδίκες του Ίσλάμ ως «πολιτισμού τρομοκρατίας». Η κουλτούρα, νοούμενη ως συνολική παραγωγή πολιτισμικών νοημάτων και πρακτικών είναι πέρα για πέρα πολιτική, για αυτό ακριβώς επενδύεται με πολιτικές, με ιδεολογικές χειρονομίες, με κοινωνικούς ανταγωνισμούς, ιεραρχίες και άποκλεισμούς, ήγεμονίες και άντιστάσεις.

Άπό αυτή τήν άποψη, ό συλλογικός τόμος πού έπιμελήθηκε ό Χρήστος Δερμεντζόπουλος και ό Μάνος Σπυριδάκης, στο *Μεταίχμιο*, είναι μία σημαντική συμβολή στή σημερινή προβληματική, γιατί προκρίνει ως κύρια όπτική γωνία τό συγκρουσιακό χαρακτήρα της κουλτούρας και όχι τό εύκολο σχήμα μιάς δήτην ούδέτερης γραμμικής ανάγνωσης της πολιτισμικής «προόδου» ή της διαρκούς επανάληψης των ανθρωπολογικών μοτίβων περί των «συμβολικών σχέσεων». Ξεκαθαρίζοντας ήδη από τήν εισαγωγή τους οι έρευνητές πώς τους άφορούν περισσότερο οι πολιτικές, διανοητικές και έπιστημολογικές προϋποθέσεις της μελέτης της κουλτούρας, εστιάζουν στο θέμα τους μέσα από τήν έπιλογή κειμένων πού έντάσσουν τή κουλτούρα μέσα σε ποικίλες σχέσεις και δοκιμασίες: από τήν έπαγγελματοποίηση της ανθρωπολογίας ως της κατεξοχήν επιστήμης πού κλήθηκε νά ταξινομήσει και νά διακρίνει τους λαούς «μέ ιστορία» και τους λαούς «χωρίς ιστορία» μέχρι τις σημερινές μετα-αποικιακές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης και της σχέσης του τοπικού με τό παγκόσμιο. Μέσα σε αυτό τό πλαίσιο, είναι φανερό πώς ή σύλληψη του έν λόγω τόμου εγκυκαλείπει τις παλαιότερες βεβαιότητες αλλά και τά στερεότυπα πού φιλοτεχνήθηκαν από τήν παραδοσιακή ανθρωπολογία και τήν κοινωνιολογία, για νά άνοιχτεί σε έρωτήματα πού πρωταγωνιστεί ή ιστορικότητα των πλαισίων, των μεταβολών, των διαφορετικών χρονικοτήτων της κοινωνίας αλλά και της επιστήμης. Έτσι, τό βιβλίο, με μία πληθώρα πρωτότυπων και μεταφρασμένων μελετών, διανύει ένα εύρύ φάσμα προβληματισμού, πού εκκινούν μέν από τις ανθρωπολογικές ζητήσεις αλλά ένσωματώνουν και τήν κριτική της ιδεολογίας και τήν κοινωνιολογία της επιστήμης. Τό έγχειρημα, φιλόδοξο στή σύλληψή του και ένδιαφέρον στή συνέχειά του, άνακατεύει ξανά τήν τράπουλα στο τραπέζι των κοινωνικών επιστημών, καθώς, με άξονα τήν κουλτούρα, ό ένδιαφερόμενος άναγνώστης μπορεί νά παρακολουθήσει και τις ίδιες τις έπιστημολογικές συνιστώσες του «πεδίου της έρευνας».

Στό βιβλίο θίγονται μία σειρά από ποικίλα και διαφορετικά θέματα, πού συσχετίζονται σε δύο βασικές θεματικές ένότητες. Στή πρώτη ένότητα με τίτλο «Κριτική της κουλτούρας και πολιτική», έξετάζεται ή σημασία της διεπιστημονικότητας ως μοντέλο «λογοδοσίας» του έπιστημονικού προβληματισμού (Marilyn Strathern), ό τρόπος πού συγκροτείται ή έθνογραφική έμπειρία ως έρμηνευτική συνθήκη (Γιάννης Κυριακάκης), οι ιδεολογικές έγγραφές και οι πολιτικές συνιστώσες της επιστημονικής έρευνας της κουλτούρας (Susan Wright), ή έννοια του πεδίου μέσα στην ανθρωπολογία του αστικού χώρου (Μάνος Σπυριδάκης), ή κριτική του Έντουαντ Σάιντ (Edward Said) στο σχήμα της σύγκρουσης των πολιτισμών του Χάντιγκτον (Hudigton), οι έπιστημονικές έπιπτώσεις και άντιδράσεις των κοινωνικών επιστημών στα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου (Maurice Godelier-Hosham Dawod), ή διαπλοκή του «βιολογισμού» στις συζητήσεις για τή βία και τις έχ-

θροπραξίες (Robert Layton), τό επιστημολογικό υπόδα-
θρο τῆς ἐπαναφοράς τοῦ μικρο-επιπέδου ἐναντι τῶν
ὀλιστικῶν θεωρήσεων τῆς κουλτούρας (Θανάσης Ἀλε-
ξίου), καθώς καί ἡ ἐπανεξέταση τοῦ σώματος καί τῆς
ὕλικότητας τῶν ἐνώματων πράξεων μέσα στή φαινο-
μενολογία καί τίς νευροεπιστήμες. Στό δεύτερο μέρος
τοῦ τόμου, τό βάρος πέφτει στή θεματική τῆς «τέχνης
καί τῆς λαϊκῆς κουλτούρας». Ἡ ἐνότητα ἀνοίγει μέ τό
σημαντικό ἄρθρο τοῦ πρόωρα ἐκλιπόντος Στάθη Δα-
μιανάκου «Fado καί ρεμπέτικο, βίαι παράλληλοι» ἕνα
ἄρθρο πού συνεχίζει τήν προβληματική του γιά τήν
«παράδοση ἀνταρσίας» μέσα στή λαϊκή κουλτούρα. Ὁ
Χρήστος Δερμεντζόπουλος ἀνιχνεύει τό ἴδιο ὑπόστρω-
μα μιάς δυνάμει λαϊκῆς ἀντίστασης στήν κινηματογρα-
φική ἐνσωμάτωση τοῦ ρεμπέτικου μέσα στό κρίσιμα
χρόνια 1950-1974. Ὁ Σάβλ Στιούαρτ ἐστιάζει τό ἐνδια-
φέρον του στό ὄνειρα ὡς ὀπτικό καί κειμενικό ὕλικό
ὄχι μόνο ιδιωτικῶν ἐμπειριῶν ἀλλά καί συλλογικῶν
ἀφηγήσεων. Ὁ Ξενοφῶν Μπήτσικας στρέφεται στό πε-
δίο τῶν ὀπτικῶν καλλιτεχνικῶν ἀφηγήσεων γιά νά διε-
ρευνήσει τόν τρόπο πού οἱ συμβάσεις τῆς ἀφαίρεσης
καί τοῦ ρεαλισμοῦ δημιουργοῦν κώδικες ἀναπαράστα-
σης ἀλλά καί κοινωνικές παραδοχές γύρω ἀπό τή θέ-
ση τοῦ θεατῆ. Τέλος, ἡ Tonia Raquejo Grado ἀναλύει
τή «γραμματική» τοῦ συναισθήματος καί τῆς λογικῆς
στίς ταινίες τοῦ Ντέιβιντ Λύντς (David Lynch) καί τοῦ
Λάαρς φόν Τρίερ (Lars von Trier), ἐπιχειρώντας νά ἀνα-
δείξει τή γνωστική ἀξία τῆς μυθολογικῆς ἀφήγησης.

Ἡ ποικιλία καί ἡ πολυσυλλεκτικότητα τοῦ τόμου
ἐκδιπλώνεται πάνω σέ ἕνα νοηματικό τρίγωνο, μέ ἀνα-
φορά στίς ἀνθρωπολογικές θεωρήσεις τῆς κουλτούρας,
στίς πολιτισμικές πολιτικές, ἀλλά καί στίς πολιτικές
τεχνολογίες τοῦ πολιτισμοῦ. Δέν εἶναι χωρίς σημασία
πῶς ὁ ὑπέριτλος τοῦ συλλογικοῦ τόμου μᾶς πληροφο-
ρεῖ ὅτι τό ὄλο ἐγχείρημα ἐντάσσεται στήν ἐκδοτική
σειρά «ἐτερότητες»: καταγράφεται, ἔτσι, ἡ διπλή ὀφει-
λή στή μεταδομιστική θεωρητική παραγωγή γύρω ἀπό
ζητήματα ἐτερότητας ἀλλά καί ἡ θητεία στό «ἐγχώ-
ριο» κοινωνιολογικό-ἀνθρωπολογικό σχῆμα τῆς «πολι-
τισμικῆς ἀντίστασης», κύρια ἔκφραση τῆς ὁποίας ἀπο-
τέλεσε καί ἡ συμβολή τοῦ Δαμιανάκου γύρω ἀπό τήν
«παράδοση ἀνταρσίας». Ὡστόσο, ἡ ἐνταξη τοῦ συνο-
λικοῦ σχήματος κάτω ἀπό τή γενική ὀμπρέλα τῆς ἐτε-
ρότητας, περιορίζει, ἐνδεχομένως, τό θεματικό εὖρος
τοῦ τόμου (ἴσως καί τῆς σειρᾶς), χωρίς νά εἶναι πά-
ντοτε σαφεῖς οἱ λόγοι πού ὄλα τά ἄρθρα ἐμπίπτουν
ὑποχρεωτικά στήν ἐπιλεγείσα ὀπτική γωνία. Στήν τρέ-
χουσα, ἄλλωστε, θεωρητική συζήτηση γύρω ἀπό τά θέ-
ματα αὐτά, ἔχει ἤδη πραγματοποιηθεῖ μιά ὀρατή με-
τατόπιση ἀπό τήν «πολιτική τῶν ταυτοτήτων» ἀλλά
καί ἀπό τήν ἔμφαση στήν ἐτερότητα ὡς προνομακοῦ
καί ἀποκλειστικοῦ πεδίου πολιτισμικῆς ἀντίστασης.
Τόσο ἡ κριτική στήν ὁμογενοποιητική λογική τῆς «ταυ-
τότητας» ὅσο καί ἡ κριτική στίς «ἰδεολογίες τῆς δια-
φορᾶς» πού ἔχουν συνοδεύσει τήν ἀγχώδη, μερικές φο-
ρές, ἀναζήτηση τοῦ Ἄλλου, ἐπιτρέπουν σήμερα σέ πολ-
λοῦς γειτονικούς κλάδους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν

νά θέσουν ἐκ νέου τό ἐρώτημα τῆς σχέσης τῆς πολιτι-
κῆς μέ τήν κουλτούρα χωρίς τή σκιά τῶν δυαδικῶν
ἀντιθέσεων «ταυτότητα-ἐτερότητα». Ὁ ἴδιος ὁ κρινόμε-
νος τόμος, ἄλλωστε, δίνει πολλά καί ἐνδιαφέροντα
δείγματα τῆς ὑπέρβασης τῶν σχημάτων αὐτῶν. Ἐνα
ἄλλο σημεῖο, πού θά μπορούσε νά τροφοδοτήσει κριτι-
κά σχόλια εἶναι ἡ συχνά ὑπολανθάνουσα ἐξιδανίκευση
τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὡς τοῦ κατεξοχῆν φορέα ἐτερο-
νομίας καί πολιτισμικῆς ἀντίστασης. Τό σχῆμα αὐτό, μέ
ὄλη τή βαριά κληρονομιά τῆς λαογραφίας ἀλλά καί τή
μαρξιστική μυθολογία τῆς προοδευτικῆς λαϊκότητας,
χρηθεῖ ἀναθεώρησης, καί ἴσως τά κείμενα τοῦ τόμου νά
εἶναι μιά καλή ἀφορμή γιά τήν ἐπαναξιολόγηση τῶν
προηγούμενων ἐπιστημονικῶν δεδαιωτήτων.

Ἄν, ὡστόσο, κάτι ξεχωρίζει στή διανοητική προσέγ-
γιση γύρω ἀπό τό θέμα τῆς πολιτικῆς μέ τήν κουλτού-
ρα στόν τόμο αὐτό, εἶναι ἡ, εἴτε ρητή εἴτε ἄρρητη πά-
ντως προγραμματική, ἀνάδειξη τῆς φουκωϊκῆς προβλη-
ματικῆς γύρω ἀπό τήν ἐννοια τῆς «κυβερνητικῆς», ὡς
πεδίου διαπλοκῆς τῶν πολιτισμικῶν νοημάτων μέ τίς
τεχνολογίες διακυβέρνησης. Στή σύγχρονη βιβλιογρα-
φία, ἡ ἀνάδειξη τῆς «κυβερνητικῆς», ὡς μορφῆς πού
λαμβάνει ἡ ἐξουσία θεμελιωμένη πάνω στήν πολιτική
ὀρθολογικότητα καί τήν ἐξουσιαστική «νοοτροπία», εἶ-
ναι καθοριστική, ἀκριβῶς γιατί μετατόπισε τήν ἐρευνα
ἀπό τήν ἀκαθόριστη «ὄντολογία» τῆς ἐξουσίας στίς
ἴδιες τίς σχέσεις πολιτικῆς καί κουλτούρας. Ἄν δοῦμε,
ἐπομένως, τίς τεχνολογίες διακυβέρνησης καί μέσα ἀπό
τήν πολιτισμική τους ἐπεξεργασία, τότε καταλαβαίνου-
με ὅτι τό πεδίο τῆς κουλτούρας εἶναι τό κατεξοχῆν συ-
γκρουσιακό, ἀμφίσημο καί παραγωγικό πεδίο γιά τήν
πολιτική καί τήν ἰδεολογία. Ὁ τόμος προσφέρει ἕνα
οὐσιαστικό ἐναυσμα γιά μιά τέτοια συζήτηση, ἰδίως σή-
μερα πού ὁ ρόλος τῆς κουλτούρας ἔχει γίνει ἀντικείμε-
νο ἐκτεταμένης ἐφαρμογῆς κυβερνητικῶν πολιτικῶν,
εἴτε αὐτές προέρχονται ἀπό θεσμικές πρωτοβουλίες σέ
κρατικό καί εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο, εἴτε προέρχονται ἀπό
τήν ἰδιότυπη παρέμβαση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας
καί τά ποικίλα προγράμματα «πολιτισμικῆς διαχείρι-
σης». Στήν κατεύθυνση αὐτή, μιά διεπιστημονική προ-
σέγγιση τῶν ποικίλων πολιτισμικῶν τεχνολογιῶν, τόσο
ὡς καθεστώτων γνώσης ὅσο καί ὡς τρόπων παραγω-
γῆς (θυμίζω τά μεγάλα προγράμματα γιά τήν «κοινω-
νία τῆς πληροφορίας») ἐγείρουν νέα ἐρωτήματα γιά τή
σχέση τῆς κουλτούρας μέ τήν πολιτική, τόσο στό ἐπί-
πεδο τῆς ἰδεολογικῆς τους νομιμοποίησης ὅσο καί στό
ἐπίπεδο τῆς ἱεραρχημένης κλίμακας ἐνός κανόνα (τό
τοπικό μέ τό παγκόσμιο, ἡ σχέση τῆς δυτικῆς κουλτού-
ρας μέ τίς μὴ δυτικές, κ.λπ.). Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη,
μιά διευρυμένη καί διεπιστημονική ἀνθρωπολογική
ὀπτική πού θά δίνει ἔμφαση σέ μιά «ἀνθρωπολογία τοῦ
παρόντος» (ἡ ὁποία, ὡστόσο, θά ἔχει ἀποκαταστήσει
τή σχέση της μέ τήν ἱστορία) ἴσως εἶναι ἕνα ἐρευνητι-
κό ζητούμενο γιά τό ἐπιστημονικό ἐγχείρημα μιάς σύγ-
χρονης πολιτισμικῆς κριτικῆς, στενά συνδεδεμένης μέ
τήν ἴδια τήν πολιτική παρέμβαση.

Γιάννης Παπαθεοδώρου